

Stehlík, Petr

Problém delimitace některých slovotvorných postupů a prostředků ve španělštině

Problém delimitace některých slovotvorných postupů a prostředků ve španělštině Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016

ISBN 978-80-210-8339-4

ISSN 1211-3034 (print); ISSN 2787-9291 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8339-2016>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135806>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

#449

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPIŠY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

DS107
M29

Prefijación

unb.

antitabaco

Serial 0/1000
4-32963

DS107.M29

¿Interfijación?

embotellar

1881-

See 79-11693

Unesco, 196

*3067-155

Sufijación

E3104

Parasíntesis

ventarrón

Composición

5 7930

palabra clave

Problém delimitace některých slootovorných postupů a prostředků ve španělštině

Petr Stehlík

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#449

BRNO 2016

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Stehlík, Petr

Problém delimitace některých slovotvorných postupů a prostředků ve španělštině /
Petr Stehlík. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. –
175 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 449)

Španělské resumé

ISBN 978-80-210-8339-4

811.134.2 * 81'373.611 * 81

- španělština

- tvoření slov

- teorie jazyka

- monografie

811.134 - Iberorománské jazyky [11]

Recenzovali: prof. PhDr. Lubomír Bartoš, CSc. (Ostravská univerzita)

doc. PhDr. Petr Čermák, Ph.D. (Univerzita Karlova)

© 2016 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8339-4

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8339-2016

Obsah

1. ÚVOD	7
1.1 Cíle práce	7
1.2 Výběr zdrojů	8
1.3 Metodologie	9
1.4 Tvoření slov ve španělštině	11
2. SUFIXÁLNÍ DERIVACE A JEJÍ VYMEZENÍ VŮČI FLEXI A KOMPOZICI	13
2.1 Charakteristika sufixace	14
2.2 Klasifikace sufixů	17
2.3 Delimitace sufixace a flexe	19
2.3.1 Apreciativní sufixy a jejich pomezí charakter	23
2.3.1.1 Sufix <i>-ísimo</i> a jeho postavení mezi španělskými příponami	30
2.3.2 Derivační funkce španělských rodových koncovek	32
2.3.2.1 Koncové vokály <i>-a</i> , <i>-e</i> , <i>-o</i> v deverbálních substantivech	33
2.3.2.2 Přechylování podstatných jmen a další potenciálně derivační funkce rodových koncovek	36
2.3.3 Infinitivní koncovka <i>-ar</i> a její slovtvorná funkce	41
2.4 Delimitace sufixace a kompozice	43
2.4.1 Sufix <i>-oide</i>	44
2.4.2 Sufix <i>-mente</i>	45
2.5 Závěry	48
3. PREFIXÁLNÍ DERIVACE A JEJÍ VYMEZENÍ VŮČI KOMPOZICI	51
3.1 Charakteristika prefixace	51
3.2 Klasifikace prefixů	53
3.3 Delimitace prefixace a kompozice	56
3.3.1 Prefixy a předložky	56
3.3.1.1 Předložka <i>sin</i> a její slovtvorná funkce	58
3.3.1.2 Prefixy <i>anti-</i> , <i>pro-</i> a jejich kvaziprepozicionální funkce	60
3.3.2 Adverbiální prefixy <i>bien-</i> a <i>mal-</i>	65
3.3.3 Kvantifikační prefixy	67
3.3.4 Adjektivní prefixy	69
3.4 Závěry	72
4. INFIXACE, INTERFIXACE, NEBO SUFIXACE?	77
4.1 Infixace	78
4.2 Interfixace	79
4.2.1 Sémantický aspekt interfixace	82
4.2.2 Funkce interfixů	85
4.3 Interfixace – nový derivační postup?	87

5. PARASYNTÉZA	93
5.1 Vývoj pojetí parasyntézy a její charakteristika	93
5.2 Problém interní struktury parasyntetických formací	103
5.3 Závěry	107
 6. KOMPOZICE, KONFIXACE A STATUS VÍCESLOVNÝCH POJMENOVÁNÍ	109
6.1 Charakteristika kompozice	110
6.2 Klasifikace složenin	111
6.2.1 Lexikální a syntagmatická kompozita	111
6.2.2 Endocentrická a exocentrická kompozita	114
6.3 Neoklasická kompozice (konfixace)	117
6.3.1 Poziční kritérium	118
6.3.2 Kombinatorní kritérium	119
6.3.3 Sémantické kritérium	122
6.3.4 Závěry	123
6.4 Problém delimitace víceslovných pojmenování, frazeologismů a volných syntagmat	126
6.4.1 Klasifikace a definice frazeologismů	127
6.4.1.1 Kolokace	128
6.4.1.2 Idiomy (<i>locuciones</i>)	130
6.4.2 Srovnání charakteristik nominálních syntagmatických kompozit a frazeologismů	134
6.4.2.1 Morfosyntaktická koheze	135
6.4.2.2 Sémantická koheze	140
6.4.2.3 Shrnutí	145
6.5 Závěry	148
 7. CELKOVÉ SHRNUTÍ A ZÁVĚRY	153
7.1 Hlavní delimitační kritéria a jejich relevance	155
7.2 Další faktory	159
7.3 Otázka kontinuální povahy a graduální klasifikace slovotvorných mechanismů	160
 8. BIBLIOGRAFIE	163
 RESUMEN	171

1. ÚVOD

1.1 Cíle práce

Slovotvorné procesy systematické povahy (derivace, kompozice a parasyntéza), na které se v této práci hodláme zaměřit, jsou nejen ve španělštině tradičně pokládány za součást gramatiky, konkrétně tzv. lexikální či dříve nepřesně nazývané derivativní morfologie, zatímco nepravidelné způsoby obohacování slovní zásoby, jako jsou zkracování slov, výpůjčky z cizích jazyků, kalky a sémantická neologie, již ve španělských mluvnicích většinou nenajdeme, a své místo mají v souhrnných pojednáních o slovotvorbě či v učebnicích lexikologie. Otázkám klasifikace a delimitace způsobů tvoření slov je ve španělské jazykovědě přirozeně věnována soustavná pozornost, avšak existence četných přesahů a průniků mezi jednotlivými postupy a určitými skupinami slovotvorných morfémů vedla některé méně konzervativní španělské lingvisty¹ inspirované pražskou školou a odvolávající se na koncept centra a periferie (Daneš, 1966) až k názoru, že se ve skutečnosti jedná o kontinuální komplex mechanismů, pro jejichž popis a klasifikaci je tradiční diskretní model lingvistiky nedostatečný. Tuto zajímavou hypotézu se v naší knize pokusíme potvrdit, či vyvrátit, ale vzhledem k tomu, že dosud nebyla vydána žádná podrobná studie, jež by onu složitou síť vztahů a nejasných hranic mezi jednotlivými typy slovotvorných procesů a elementů systematicky zmapovala a pomocí přehledných schémat také znázornila, nezbude nám než se tohoto úkolu zhostit sami. Naším hlavním cílem

1 Např. Serrano-Dolader (2002), Ruiz Gurillo (1997).

1. Úvod

tedy bude identifikace tranzitorních oblastí mezi pravidelnými modely tvoření slov se zvláštním zřetelem k příčinám existujících nejasností a klasifikačních přesahů.

Vedle výše nastíněného badatelského záměru nicméně tato práce sleduje ještě další cíl, jenž je zároveň důvodem, proč jsme se rozhodli ji napsat česky² – chtěli bychom poskytnout aktuální a pokud možno kompletní přehled zpracovávané problematiky také odborníkům v oblasti slovo tvorby jiných jazyků či jazykových skupin (germanistům, slavistům apod.), kteří se v hispanistice detailně neorientují, ale měli by zájem porovnat nejdůležitější teoretické otázky a jejich uchopení v rámci španělské morfologie s problémy řešenými v jejich vlastním oboru. Mnohá koncepční úskalí, na něž v této knize narazíme, však bezpochyby nejsou výlučná pro španělštinu ani jiný konkrétní jazyk, a mohou se stát zdrojem zajímavých podnětů i pro obecné jazykovědce.

1.2 Výběr zdrojů

Základním předpokladem naplnění našeho výzkumného záměru je přirozeně detailní znalost španělského pojetí všech slovo tvorných způsobů a postupů, a proto budeme vycházet především ze španělské odborné literatury posledního čtvrtstoletí, kdy vyšla většina prací, jež jsou dodnes považovány za nepřekonané nebo aktuální. Pro odhalení příčin některých klasifikačních problémů však bude nezbytné se vrátit až k samotným kořenům určitých konceptů a tehdy samozřejmě sáhneme i po starších publikacích. Odkazovat budeme také na zahraniční autory, kteří vývoj španělské morfologie významně ovlivnili a jsou španělskými lingvisty hojně citováni.

Přestože Nebrijova mluvnice kastilštiny ([1492] 1989) vstoupila do historie jako vůbec první gramatika jakéhokoli románského jazyka, v oblasti slovo tvorby zůstali španělští lingvisté, především ve srovnání se svými francouzskými kolegy, poněkud pozadu, neboť první samostatná práce o tvoření slov ve španělštině (Alemany Bolufer, 1920) vyšla téměř o padesát let později než Darmesteterova průkopnická monografie o kompozici ve francouzštině (Dar-

2 V České republice vyšlo v uplynulých letech několik převážně španělsky psaných prací, které se věnují zcela nebo alespoň částečně tvoření slov ve španělském jazyce (např. Bartoš – Valíková, 2002; Bartoš – Buzek – Fialová, 2006; Černý, 2000; Spitzová, 2001; Zavadil – Čermák, 2010). Poněvadž se jedná o didaktické materiály, problematické otázky jsou v nich vesměs ponechány stranou nebo jsou pojednány jen okrajově, což samozřejmě pokládáme za rozumné.

mesteter, 1875). Nicméně velký prostor vyhradil popisu slootovorných postupů ve své historické mluvnici španělštiny už Menéndez Pidal (1904), který se nechal inspirovat právě výše zmíněným francouzským jazykovědcem. Další významné práce o tvoření slov ve španělštině se objevují po dlouhém období relativní stagnace³ až v devadesátých letech minulého století, bohužel však především zásluhou zahraničních hispanistů (Lang, 1992; Rainer, 1993), na něž pak úspěšně navázali i domácí lingvisté (Miranda, 1994; Almela Pérez, 1999; Varela Ortega, 2005). Od devadesátých let byly vydány také některé zásadní práce věnované jednotlivým slootovorným mechanismům (např. Serrano-Dolader, 1995; Martín Camacho, 2002; Buenaftuentes de la Mata, 2010), nespočet odborných článků orientovaných na partikulární témata⁴, několik kvalitních vysokoškolských učebnic morfologie (Varela Ortega, 1990; Fábregas, 2013; Aguirre, 2013) a v neposlední řadě dvě monumentální gramatiky španělštiny (*GDLE*, 1999 a *NGLE*, 2009), v nichž se prostor věnovaný slootovorbě blíží rozsahem i dosud nepřekonané souhrnné Rainerově monografii (1993). Už z tohoto stručného výčtu je patrné, k jak velkému rozmachu bádání v oblasti morfologie španělštiny od devadesátých let došlo, a zájem mnoha mladých lingvistů o tuto tradiční disciplínu skýtá naději, že její slibný vývoj bude i nadále pokračovat.

1.3 Metodologie

Pokud jde o metodologii naší práce, v každé z následujících kapitol nejprve na základě definic a klasifikací obsažených v reprezentativní odborné literatuře (viz výše) stanovíme základní charakteristiky zde pojednávaných slootovorných postupů a prostředků, abychom poté mohli podrobit bližší analýze kritéria, jež hrají při jejich delimitaci a úvahách o povaze problematických struktur či elementů klíčovou roli.

Náš výzkum je zaměřen teoreticky a neopírá se o dnes velmi moderní analýzu korpusových dat, což má ale v tomto případě pádné důvody. Tím prvním je skutečnost, že všechna kritéria, na nichž vymezení hlavních slootovorných postupů bezprostředně závisí, mají kvalitativní, a nikoli kvantitativní charakter, nebyla zformulována na základě žádných numerických údajů a nelze je

3 Výjimku zde tvoří snad jen Urrutia Cárdenas (1978) a Álvarez García (1979).

4 Nejvýznamnější z nich viz *Bibliografie*.

1. Úvod

ani statisticky podchytit. Dále je třeba vzít v úvahu, že selekce korpusového materiálu, jakož i jeho zpracování a interpretace výsledků jsou vždy zásadním způsobem ovlivněny předem stanovenými parametry či kritérii, jejichž relevanci a validitu se teprve chystáme ověřit. A konečně, metoda korpusové analýzy je v oblasti tvoření slov vhodná pro parciální studie zkoumající např. produktivitu vybraných slootovorných prostředků či paradigmát, příp. distribuční vlastnosti konkrétních morfémů, avšak v šířeji pojatých pracích ji bez ohledu na zvolené téma nelze použít, poněvadž shromážděný materiál již nemůže být dostatečně reprezentativní. Pro účely našeho výzkumu by ovšem neměl žádnou vypovídací hodnotu ani náhodný vzorek neologismů vytvořených prostřednictvím zde analyzovaných postupů, protože pro vývoj jejich pojetí jsou daleko významnější spíše „učebnicové“ nebo klasické příklady, jež jsou mnohdy přejímány napříč generacemi jazykovědců a pomáhají utvářet či udržovat představu o prototypu příslušného slootovorného mechanismu nebo morfému v dané lingvistické komunitě.

Ač považujeme za nutné pojednat v této knize každý slootovorný postup samostatně, abychom mohli dostatečně detailně prozkoumat relevanci nejčastěji používaných definičních a klasifikačních kritérií, a byli tak schopni odlišit reálnou pomezí povahu od nepřesných definic klíčových pojmů či jiných externích příčin, je naším hlavním záměrem dopracovat se postupně k souhrnnému schématu, jež by zachycovalo jak vzájemný vztah všech zkoumaných mechanismů, tak i přechodové oblasti mezi nimi.

Španělští lingvisté, kteří mají ve zvyku hovořit o tranzitorních zónách a graduálních přechodech, zpravidla operují s prototypem dané kategorie, jejíž členy pak dále řadí směrem k periferii. Podobným způsobem budeme postupovat i my, avšak pokusíme se tuto metodu aplikovat nikoliv pouze na vybraný slootovorný mechanismus nebo pomezí skupinu morfémů, nýbrž systematicky všude tam, kde to bude možné⁵. Tím zjistíme, jestli tento přístup lze použít plošně, a ne jen selektivně. Zároveň bychom měli obdržet odpověď na zásadní otázku, zda skutečně je oprávněné mluvit o kontinuu, jež tradiční diskrétní klasifikace slootovorných mechanismů nemůže uspokojivě postihnout.

⁵ Jak ještě uvidíme později, v případě interfixace a parasyntézy, které jsou problematické už na úrovni definice, by byl tento postup zbytečný.

1.4 Tvoření slov ve španělštině

Obecně lze říci, že standardní španělská klasifikace hlavních slovotvorných postupů je velmi konzervativní a od antických gramatik prošla jen relativně nepodstatnými změnami⁶. Díky Lüdtkemu (2011), který ve své práci přeložené do španělštiny obsáhle komentuje a sám přebírá Dokulilovu koncepci onomaziologických způsobů (Dokulil, 1968a, 1968b a 1968c), se španělští lingvisté mohli seznámit i s českým pojetím slovotvorby, to si však zatím ve Španělsku žádné přívržence nezískalo. V minulosti se sice někteří španělští autoři pokusili o zavedení modernějších klasifikací (Urrutia Cárdenas, 1971 a 1978; Pena, 1991 a 1999; Almela Pérez, 1999), jež primárně vycházejí z Coseriuovy koncepce (1977 a 1978), nicméně v naprosté většině španělských gramatik a pojednání o slovotvorbě nacházíme stále níže uvedený tradiční model.

SLOVOTVORNÉ MECHANISMY	
DERIVACE	Sufixace
	Prefixace
	(Interfixace)
PARASYNTÉZA	Derivační (cirkumfixace)
	Kompozičně-derivační (smíšená)
KOMPOZICE	Lexikální (pravá)
	Syntagmatická (nepravá)

Schéma 1

Ve schématu obsažené neologizační procesy, které jsme zvolili za oblast našeho zkoumání⁷, vymezuje z jedné strany poměrně zřetelná, leč nikoli bezproblémová

⁶ Nejvýznamnější posun představuje zařazení prefixace mezi derivativní mechanismy a s ním spojené rozdělení parasyntézy na dva typy, tj. derivační a kompozičně-derivační.

⁷ Stranou ponecháváme způsoby tvoření slov, jež nelze považovat za pravidelné (tvorba zkratk a akronym) nebo jež nespočívají v užití konkrétního slovotvorného elementu (regresivní derivace a konverze). Některé z těchto mechanismů však alespoň zběžně zmíníme v souvislosti s alternativními interpretacemi určitých pomezích procesů.

1. Úvod

hranice mezi derivací a flexí, již tvoří sufixace, z druhé strany pak široká zóna na pomezí morfologie a syntaxe, do níž plně spadá lexikální (pravá) kompozice, avšak kterou jednoznačně přesahuje tvorba víceslovných pojmenování, ve španělštině navíc zcela nedostatečně vymezených vůči frazeologismům. S řadou přesahů či nejasných hranic se ovšem setkáme bez výjimky u všech zmíněných slovotvorných mechanismů. O příčinách těchto problémů je zatím předčasné hovořit, neboť bychom byli nuceni předjímat závěry, které by čtenář bez konkrétních informací obsažených v dalších kapitolách právem vnímal jako pouhé spekulace, případně bychom se museli pohybovat jen v obecné rovině, což by nás k našemu cíli nijak neposunulo. Obecné otázky proto ponecháme až na samotný závěr, kdy již budou vyloženy všechny argumenty.

Poněvadž většina problémů pojednávaných v této knize není dodnes uspokojivě vyřešena, přirozeně ani neočekáváme, že se čtenář bez výhrad ztotožní se všemi našimi závěry. Pokud se nám jej však podaří přesvědčit alespoň o tom, že navzdory rozšířenému názoru není v morfologii (a nejen španělské) ani zdaleka všechno jasné dáno a že je zde stále k dispozici mnoho zajímavých témat otevřených dalšímu bádání, nebude naše práce marná.

2. SUFIXÁLNÍ DERIVACE A JEJÍ VYMEZENÍ VŮČI FLEXI A KOMPOZICI

Zatímco pojetí prefixace a její postavení v rámci slovotvorných mechanismů prošlo v průběhu 20. století významnými změnami, sufixace byla po dobu téměř 500 let ve všech gramatikách španělštiny, a později i v prvních samostatných pojednáních o slovotvorbě, považována za jediný druh derivace¹, stejně jako tomu bylo již ve starověkých řeckých a latinských mluvnicích. Pozůstatky této dlouhé a silné tradice lze nalézt dokonce ještě v posledních gramatikách vydaných RAE (*GDLE*, 1999 a *NGLE*, 2009), kde jsou všechny kapitoly vyhrazené jednotlivým typům sufixace pojmenovány s využitím termínu *derivace* (např. *La derivación nominal*, *La derivación adjetival y adverbial* atd.), kdežto jediná kapitola o prefixální derivaci nese tamtéž zcela konkrétní název *La prefijación*. Toto přetrvávající ztotožňování sufixace s derivací a také na první pohled jasný princip odvozování slov příponami přispěly k tomu, že v současné odborné literatuře je základní definici tohoto slovotvorného postupu věnována poměrně malá pozornost, což však v žádném případě neznamená, že by vymezení sufixace bylo zcela bezproblémové. Jak totiž uvidíme vzápětí, právě sufixace tvoří ve španělštině pomyslnou hranici mezi derivací a flexí a u některých postponovaných morfémů zase vyvstává otázka jejich zařazení mezi derivační sufixy, nebo lexikální báze. Důkladné prozkoumání relevantních definičních charakteristik a klasifikačních kritérií nebude tudíž o nic méně důležité než u ostatních slovotvorných mechanismů.

1 Viz např. *Esbozo* (1973: 165). Prefixy jsou v této gramatice ještě považovány za komponenty složených slov.

2.1 Charakteristika sufixace

V NGLE (2009) se o sufixaci obecně hovoří pouze v úvodní kapitole *Partes de la gramática. Unidades fundamentales del análisis gramatical*, kde je přípona stručně definována z pozičního hlediska jako postponovaný afix (*afijo pospuesto*). Co se týče dalších charakteristik, nová akademická gramatika se omezuje jen na základní sémantické vymezení afixů vůči kořenům slov – kořen má lexikální význam a afixy „k němu přidávají informace různého druhu“² (NGLE, 2009: 22). V kapitolách o jednotlivých druzích sufixace pak už žádný souvislejší popis odvozování slov pomocí přípon nenajdeme.

Také Soledad Varela Ortega (2005: 33–34 a 41) definuje příponu jen velmi zběžně jako afix stojící za slovním základem, jenž v závislosti na tom, zda mění slovní druh odvozeného výrazu, slouží k derivaci heterogenní (např. *demostrar_V* ‚předvést, dokázat‘ > *demostración_N* ‚předvedení, důkaz‘), nebo homogenní (*blanco_A* ‚bílý‘ > *blancuzco_A* ‚bělavý‘). Jak upřesňuje Elena Felíu Arquiola (2009: 61–62), heterogenní derivaci umožňují pouze sufixy nociónální, které se vyznačují rovněž kategoriální selekcí báze, zatímco apreciativní (hodnotící) přípony a předpony obecně rekategorizační schopnost nemají.

Ani v GDLE (1999), v níž je sufixace pojednána v kapitolách rozvržených podle kritéria, které později převzala i NGLE, tj. podle slovního druhu derivátu, jsme bohužel na žádnou detailnější charakteristiku přípon nenarazili. Jesús Pena, autor kapitoly o základních morfologických jednotkách (*Partes de la morfología. Las unidades del análisis morfológico*), se zde alespoň zevrubně věnuje sémantickému aspektu afixace: kořeny slov mají podle něj význam lexikální, flektivní morfémy naopak gramatický a derivační afixy z tohoto hlediska představují určitou přechodovou zónu (viz Pena, 1999: 4323).

Asi nejpodrobněji ze všech autorů prací o španělské slootovorbě se na sufixaci a její specifické rysy zaměřil Ramón Almela Pérez (1999), jenž ve své obsáhlé monografii již na začátku kapitoly o odvozování slov příponami (str. 71–72) popisuje celou řadu problémů spojených s tímto slootovorným mechanismem, počínaje směřováním pojmů derivace a sufixace přes neexistenci koherentní klasifikace sufixů (viz naše podkapitola 2.2) až po vymezení variant a významů jednotlivých přípon. Obzvláště přínosná je jeho analýza vztahu determinace mezi slovním základem a sufixem. Almela Pérez (1999: 73) zde na

2 „Tanto en la morfología flexiva como en la léxica se distinguen la RAÍZ [...] y los AFIJOS, que agregan a esta informaciones de diverso tipo.“ (Všechny překlady v této knize jsou naše vlastní; originální znění citace uvádíme vždy v poznámce pod čarou.)

příkladech *salero* ‚slánka‘ a *listín* ‚seznam‘ dokazuje, že přípona může být ze sémantického hlediska jak determinantem, tak determinovaným elementem odvozeného slova. Totéž ale platí pro hledisko syntaktické, neboť i v případě homogenní derivace může připojení sufixu zahrnovat změnu rodu základového slova (*lista*, f. > *listín*, m.). Toto je samozřejmě daleko věrnější popis skutečnosti nežli paušální tvrzení Manuela Alvara Ezquerry ([1993] 2002: 53), že sémanticky je sufix determinován slovním základem, kdežto z hlediska gramatického je tomu naopak.

Další informace o definičních vlastnostech sufixů lze paradoxně nalézt spíše ve starší odborné literatuře. Mervyn Francis Lang (1992: 22–23) v úvodní kapitole své monografie nejprve vymezuje derivaci vůči kompozici z hlediska formální autonomie užitých elementů – což sice platí pro sufixaci, ale nikoliv už pro prefixaci. Odlišení přípon a koncovek pro změnu zakládá na sémantickém kritériu, podle něhož flektivní morfémy vyjadřují gramatické pojmy či kategorie (rod, číslo atd.), zatímco užití derivačních afixů vede k významové modifikaci základového slova. O graduálnosti opozice mezi gramatickým a lexikálním významem však na rozdíl od Peny (viz výše) ještě neuvažuje. Co se týče charakteristik přípon, také Lang (1992: 26) samozřejmě uvádí jejich postpozici, avšak v kapitole o prefixaci (*Ibid.*: 220) zdůrazňuje i další rys, jímž se od sebe liší především sufixy a prefixy, totiž prozodickou změnu spojenou s užitím přípony, která se tak často stává nositelem přízvuku odvozeného slova (viz také NGLE, 2009: 673).

Ze srovnání vlastností sufixů a prefixů přímo vychází José Alberto Miranda (1994), který vyzdvihuje schopnost přípon určovat slovní druh výsledné formace, zatímco předpona „nikdy nemění gramatickou kategorii slovního základu“³ (Miranda, 1994: 55). Později si ještě ukážeme, že názory španělských i zahraničních lingvistů se v tomto bodě spíše rozcházejí a že absolutní platnost uvedeného dogmatu již byla zpochybněna, ne-li přímo vyvrácena. Nicméně pro odlišení prefixů a sufixů tato otázka ani není podstatná, protože existují mnohem relevantnější kritéria pro jejich vymezení, v první řadě samozřejmě hledisko poziční.

* * *

3 „El prefijo nunca modifica la clase gramatical del radical.“

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Na základě definic a dalších poznámek výše citovaných autorů tedy můžeme identifikovat následující klíčové charakteristiky přípon:

- 1) Zcela základní vlastností sufixů je jejich výhradní postavení za slovním základem, jež je vymezuje vůči předponám. Důležitá je i pozice sufixů před koncovkami⁴, která v některých případech umožňuje rozhodnout, zda se jedná o derivační, či flektivní morfém.
- 2) Další výlučnou charakteristikou tohoto typu morfémů je tzv. rekategorizační funkce, tedy schopnost měnit slovní druh odvozeného slova. Tradičně se tato vlastnost sufixů staví do protikladu k prefixaci. Pokud ale sufixace typicky představuje heterogenní derivaci, nabízí se otázka, zda považovat za přípony i apreciativní sufixy, jež rekategorizační schopnost až na výjimky⁵ nemají a pouze modifikují význam lexikální báze natolik pravidelným a sémanticky transparentním způsobem, že takto utvořená slova nejsou kromě případů lexikalizace ani zahrnuta do reprezentativních slovníků. Tomuto problému se budeme podrobněji věnovat v podkapitole 2.3.1.
- 3) Co se týče sémantického obsahu sufixů, mezi lingvisty panuje relativní shoda alespoň v tom, že přípony nemají plně lexikální význam, čímž se liší od komponentů složených slov, ale zároveň jejich funkce není ani čistě gramatická, což je odlišuje od koncovek. Konkrétní popis sémantické stránky sufixace má v konzultované odborné literatuře mnoho podob. S neurčitou zmínkou v *NGLE* (2009: 22), že afixy obohacují význam základového slova o „informace různého druhu“, kontrastuje především detailní rozbor Peny (1999: 4323), podle něhož představuje sémantický obsah těchto morfémů určitý přechodový stupeň mezi významem lexikálním a gramatickým. Jak ještě uvidíme, právě tato pomezí povaha afixů činí přesné vymezení přípon vůči koncovkám i komponentům složených slov obzvláště nesnadným. Mylná je každopádně starší představa o tom, že derivační morfémy pouze modifikují význam lexikální báze (viz např. Seco, M., 1980: 187), neboť alespoň nociónální sufixy mohou vyjadřovat i základní, byť obecný, význam odvozeného slova (připomeňme Almelův příklad *sal* ‚sůl‘ > *salero* ‚nádobna na sůl, slánka‘).

4 Abychom se vyhnuli opakovanému rozlišování derivačních a flektivních sufixů, budeme v této práci pokud možno důsledně rozlišovat přípony/sufixy (= derivační morfémy) a koncovky (= flektivní morfémy), tak jak je zvykem i ve španělské morfologii.

5 Ty však lze vysvětlit existencí formálně identického neapreciativního sufixu, např. *buscar* ‚hledat‘ > *buscón* ‚slídl‘.

2.2 Klasifikace sufixů

Na rozdíl od předpon, jež jsou ve španělských gramatikách a pojednáních o slovtvorbě klasifikovány primárně podle sémantického hlediska (viz kap. 3), tvoří sufixy mnohem komplexnější a heterogennější skupinu derivačních morfémů, což se přirozeně odráží i v pluralitě klasifikačních kritérií a jejich různých kombinacích.

Ve starších pracích (Lang, 1992; Miranda, 1994) ještě převažuje základní sémantická klasifikace přípon na apreciativní a ostatní (*sufijos apreciativos* x *no apreciativos*), která má pravděpodobně svůj původ u Manuela Seca (1980), jenž sufixy i prefixy shodně dělí na apreciativní a „významové“ (*significativos*), tj. nociónální. Zajímavé je, že už Lang a Miranda používají pro klasifikaci apreciativních a nociónálních sufixů odlišná kritéria, jak je tomu ostatně dodnes. Zatímco hodnotící přípony dělí oba autoři opět podle významu na deminutivní, augmentativní a pejorativní, podrobnější klasifikace nociónálních sufixů je u nich založena na slovním druhu báze (přípony denominální, deadjektivní, deverbální) nebo derivátu (přípony nominální, adjektivní atd.).

Naprosto chaotický popis sufixů nabízí Alvar Ezquerro (1993), který nejprve hovoří o příponách vyjadřujících činnost, stav, vlastnost, výsledek apod., poté zmiňuje apreciativní sufixy deminutivní a augmentativní (nikoli však pejorativní) a teprve nakonec přistupuje ke klasifikaci nociónálních sufixů podle výše uvedeného kategoriálního hlediska.

V *GDLE* (1999) a *NGLE* (2009) je sufixace téměř shodně rozdělena do několika kapitol věnovaných nominálním, adjektivním, adverbialním⁶, verbálním a apreciativním příponám. Při bližším pohledu však mezi těmito dvěma gramatikami jisté klasifikační rozdíly existují.

I přes základní dělení nociónálních sufixů dle kategoriálního kritéria vychází *NGLE* (2009) při jejich podrobnější klasifikaci z onomaziologického hlediska, což je patrné již z titulu první kapitoly vyhrazené nominální derivaci: *La derivación nominal (I). Nombres de acción y efecto*. V kapitole *La derivación verbal* jsou pro změnu jednotlivé pasáže věnovány přímo konkrétním verbálním sufixům (*-ear*, *-ar*, *-ecer*, *-izar*, *-ificar*), jejich variantám a případnému parasyntetickému užití. Struktura kapitoly o apreciativní sufixaci se ale zakládá zase na sémantické klasifikaci těchto přípon na deminutivní, augmentativní a despektivní (tj. pejorativní).

6 Adverbialní přípony ovšem v *GDLE* zcela chybí.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Také v *GDLE* (1999) vykazují kapitoly o sufixaci absenci jednotné koncepce, v tomto případě je však polehčující okolností fakt, že každá část byla sepsána jiným autorem⁷, tudíž se jedná spíše o monumentální sborník tematických studií či kolektivní monografii nežli o ucelenou gramatiku v tradičním slova smyslu. Jen pro ilustraci: Ramón Santiago Lacuesta a Eugenio Bustos Gisbert zde řadí nominální sufixy abecedně, Franz Rainer dělí adjektivní sufixy do skupin podle slovních druhů, s nimiž se tyto morfémy mohou pojít, a Fernando Lázaro Mora v kapitole *La derivación apreciativa* používá osvědčenou klasifikaci hodnotících přípon na deminutivní, augmentativní a pejorativní.

Podobně jako Lang (1992), Miranda (1994) nebo *NGLE* (2009) klasifikuje sufixy rovněž Varela Ortega (2005), která tak bohužel opouští svou dřívější, mnohem propracovanější koncepci (1990), jež jí umožnila vyvarovat se nesouladu mezi tradiční sémantickou klasifikací apreciativních sufixů a kategoriální klasifikací ostatních přípon.

Původní pojetí Varely Ortegy (1990: 81) přesto neupadlo v zapomnění, neboť se jím později inspiroval Almela Pérez (1999). Ten po přezkoumání ostatních klasifikačních metod navrhl vlastní řešení a přípony rozdělil na:

- 1) *endocentrické sufixy*, jež nezpůsobují změnu slovního druhu a pouze modifikují význam lexikální báze (*perro_N* ‚pes‘ > *perrazo_N* ‚psisko‘);
- 2) *exocentrické homogenní sufixy*, které sice rovněž nemění gramatickou kategorii základového slova, avšak vyjadřují hlavní význam derivátu (*cocina_N* ‚kuchyně‘ > *cocinero_N* ‚kuchař‘);
- 3) *exocentrické heterogenní sufixy*, jež vykazují z významového hlediska stejné rysy jako předchozí typ přípon, ale zároveň plní rekategorizační funkci (*campo_N* ‚pole‘ > *campal_A* ‚polní‘)⁸.

Jak můžeme vidět, také tento autor ve své klasifikaci kombinuje gramatické kritérium (slovnědruhová změna) s hlediskem sémantickým, které zhruba odpovídá Secovu (1980) rozdělení afixů na apreciativní a nocionální (*sufijos apreciativos* = *endocéntricos*; *sufijos significativos* = *exocéntricos*). Rozdíl spočívá v tom, že kombinace obou hledisek je u Almely Péreze systematicky vztažena na celý inventář španělských přípon, kdežto tradiční dělení sufixů na apreciativní (deminutivní, augmentativní a pejorativní) a nocionální, rozčleněné

7 Totéž platí i pro všechny ostatní kapitoly *GDLE*.

8 Viz Almela Pérez (1999: 87).

dále podle kategoriálního kritéria, představuje zjevně smíšenou klasifikaci. Almela Pérez se řazení přípon do sémantických kategorií zásadně vyhýbá a výslovně také odmítá jejich dělení na *apreciativní* a *ostatní* (viz Almela Pérez, 1999: 86), jak to naopak činí naprostá většina zde citovaných publikací (z nejnovějších např. Felú Arquiola, 2009; Aguirre, 2013). Alespoň podle našeho mínění je Almelaova klasifikace doposud nejkonzistentnější, a zaslouží si proto zvláštní pozornost, přestože se nakonec neprosadila.

* * *

Na závěr našeho přehledu můžeme konstatovat, že téměř všechny výše zmíněné práce rozlišují ze sémantického hlediska dvě hlavní skupiny přípon: 1) *sufijos apreciativos* (*apreciativní/hodnotící sufixy*); a 2) *sufijos no apreciativos* (*neapreciativní/nocionální sufixy*). Zatímco *apreciativní* přípony se již tradičně dále dělí na *deminutivní*, *augmentativní* a *pejorativní*, při klasifikaci *nocionálních* sufixů zřetelně převažuje hledisko kategoriální (podle slovního druhu výsledné formace: přípony *nominální*, *adjektivní*, *verbální*, popř. *adverbiální*; podle gramatické kategorie lexikální báze: sufixy *denominální*, *deadjektivní*, *deverbální*). Na úrovni podskupin se již způsoby klasifikace nebo popisu přípon značně liší, a to od abecedního řazení přes uplatnění významového kritéria (sufixy vyjadřující činnost, činitele, místo, vlastnost apod.) až po slovní druh lexikální báze (zvláště u *verbálních* sufixů). Ponecháme-li stranou Rainerův (1993) originální, ale zároveň nepraktický pokus pojednat společně přípony a předpony podle jejich významu, zbývá nám už jen zřejmě nejdůslednější klasifikace Almely Péreze (1999), jež je sice rovněž založena na kombinaci více kritérií, která jsou však, na rozdíl od ostatních prací, aplikována na všechny španělské sufixy.

2.3 Delimitace sufixace a flexe

Problematika vymezení *flektivní* a *lexikální* či *derivativní* morfologie se sice přímo dotýká pouze odvozování slov příponami, nepřímě ale také interpretace *derivační* *parasyntézy* jako pouhé *prefixace* (viz kap. 5), takže se v žádném případě nejedná o *marginální* otázku. Není proto divu, že se jí alespoň stručně⁹ věnovali prakticky všichni zde zmiňovaní autoři.

9 Někteří lingvisté ale této otázce vyhradili i samostatnou (pod)kapitolu (viz např. Rainer, 1993; Varela Ortega, 2005; NGLE, 2009; Fábregas, 2013).

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Abychom tento problém mohli hlouběji analyzovat, považujeme za vhodné rozdělit jej na dvě části: 1) potenciální slovotvorná funkce některých španělských koncovek (konkrétně infinitivního morfému *-ar* a rodových vokalických koncovek); a 2) pomezí charakter celé skupiny apreciativních přípon. Než však obě otázky prozkoumáme podrobněji, zaměříme se nejprve na nejdůležitější rozdíly mezi flektivními a derivačními morfémy. V následujícím přehledu budeme vycházet z dosud nepřekonaného Rainerova výčtu 26 kritérií pro delimitaci derivace a flexe (Rainer, 1993: 37–40), přičemž se ale omezíme jen na hlavní body.

- 1) *Slovotvorná funkce derivačních morfémů*. Výsledkem užití koncovky je pouze jiný tvar téhož slova, kdežto přípony slouží k tvorbě nových lexikálních jednotek. Takový rozdíl se může jevit jako zcela samozřejmý, ne-li přímo banální, přesto je však zásadní jak pro statut apreciativních sufixů, tak pro přisouzení slovotvorné funkce infinitivním a rodovým koncovkám ve specifických užitích. Alespoň obecně je tento distinktivní rys uveden ve všech zde citovaných pracích.
- 2) *Externí charakter flexe* a s ním spojená koncová pozice tvaroslovných morfémů. Tento aspekt zmiňuje např. Lang (1992: 30), podle něhož sufixace předchází užití flektivních morfémů (např. *campo* ‚pole‘ > *campesino* ‚rolník, vesničan‘ > *campesinos* ‚rolníci‘, nikoliv *campo* > *campos* > *campesinos*). Rainer (1993: 37, bod 2) v této souvislosti hovoří o perifernosti flektivních pravidel vůči pravidlům derivačním¹⁰. Stejnou charakteristiku uvádějí také Varela Ortega (1990: 70), Almela Pérez (1999: 100), Pena (1999: 4329), Felíu Arquiola (2009: 65), NGLE (2009: 27) a Fábregas (2013: 25).
- 3) *Rekategorizační funkce sufixů*. Schopnost přípon měnit slovní druh odvozeného výrazu zdůrazňují prakticky všechny zdroje zmíněné v předchozím bodě. Tvaroslovné morfémy slovnědruhovou změnu nezpůsobují, podle některých lingvistů však může být připojení rodové nebo infinitivní koncovky formálním důsledkem konverze.
- 4) *Rozdíl mezi významem derivačních a flektivních morfémů*. U Rainera (1993: 38) zahrnuje tento aspekt dvě samostatná kritéria (7 a 8), která se týkají: a) rozsáhlejší významové modifikace slova sufixem nežli koncovkou; a b) větší sémantické netransparentnosti odvozených slov. Ve srovnání s Varelou

10 Popis slovotvorných procesů formou pravidel a restriktivních podmínek jejich platnosti vychází z generativního pojetí morfologie. Podrobněji k tomuto tématu viz Scalise (1987: 56–70 a 119–133).

Ortegou (1990: 70), která mluví obecně o změně významu lexikální báze¹¹, je Rainerova formulace sedmého bodu přesnější, protože i koncovky určitým způsobem modifikují význam slova a jejich funkce nemusí být čistě gramatická (jako příklad můžeme uvést tvoření plurálu podstatných jmen). Podle Almely Péreze (1999: 100) mají koncovky význam pouze instrumentální, kdežto sufixy (včetně apreciativních) mohou být nositeli sémantického obsahu srovnatelného i s významem jednotek lexikálních. Podobně se vyjadřuje také Aguirre (2013: 274). Jak už jsme uvedli, významovému rozdílu mezi příponami a koncovkami se detailně věnuje Pena (1999: 4323–4324 a 4329–4330), který zdůrazňuje sémantickou nepravidelnost mnoha slov odvozených sufixy. Samostatně tuto charakteristiku zmiňují ještě Varela Ortega (2005: 33) a *NGL*E (2009: 26), její relevanci naopak zpochybňuje Fábregas (2013: 177–178).

- 5) *Odlisný stupeň produktivity flektivních a derivačních afixů*. Produktivita tvaroslovných morfémů je automatická a téměř absolutní (byť i zde existují výjimky), zatímco pro užití přípon existuje celá řada omezení a podmínek, což se do značné míry netýká apreciativních sufixů. Tento rozdíl najdeme kromě Rainera (1993: 38, bod 9) výslovně uveden ještě u Peny (1999: 4323 a 4330), Varelly Ortegy (2005: 33), Fábregase (2013: 25) a Aguirre (2013: 274).
- 6) *Větší rozsah platnosti pravidel flexe*, z nichž některá se vztahují prakticky na všechny jednotky téže lexikální kategorie, oproti mnohým restrikcím pravidel odvozování slov¹². S tímto jedenáctým kritériem Rainerova seznamu můžeme spojit i třetí položku tamtéž, kterou představuje obligatornost flexe a fakultativnost derivace. Posledně jmenovaný aspekt zmiňuje už jen Pena (1999: 4330), takže na první pohled by se mohlo zdát, že jeho relevance pro delimitaci derivačních a flektivních afixů není velká, ale jak uvidíme později, pro lepší pochopení pomezí povahy apreciativních sufixů je právě toto hledisko klíčové.
- 7) *Rekurzivnost slovotvorných afixů*. Pravidla flexe opakovanou aplikaci téhož morfologického procesu (tj. připojení koncovky vyjadřující stejnou gramatickou kategorii) vylučují, zatímco u apreciativní sufixace je rekurzivnost poměrně běžným jevem, což by mělo být při posuzování statutu hodnotících přípon bráno v úvahu. Ve většině našich zdrojů není tento distinktivní rys ani zmíněn.

11 „El proceso derivativo cambia la semántica de la base...”

12 Např. významová či kategoriální kompatibilita lexikální báze a afixu, morfonologické restrikce apod.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

- 8) *Otevřenost inventáře afixů oproti uzavřenému inventáři koncovek.* Tento rozdíl, který před Rainerem zmiňuje už Varela Ortega (1990: 69) a po něm i Pena (1999: 4323), sice v případě sufixace není tak patrný jako u prefixace (zvláště pokud jde o inventář superlativních a číslovkových předpon), ale můžeme jej vzít v úvahu alespoň při analýze adverbialního sufixu *-mente*, považovaného v minulosti paradoxně jak za lexikální element, tak za koncovku.

V rámci naší bibliografie nabízí nejvýstižnější výběr rozdílů mezi derivací a flexí Pena (1999: 4329–4330 a 4343), neboť zmiňuje všechny podstatné body Rainerova vyčerpávajícího seznamu, ale zároveň ponechává stranou obecná, marginální nebo spekulativní kritéria, jež jsme i my s ohledem na hlavní téma naší práce vynechali nebo uvedli jen zběžně. Nezvykle skoupý na detaily je tentokrát Almela Pérez (1999: 100), který se omezuje jen na tři hlediska, ale také *NGLE* (2009: 21–27), v níž je neúplný popis rozdílů mezi derivací a flexí roztroušen v různých odstavcích úvodní kapitoly o základních jednotkách morfologické úrovně (podkap. 1.5 *Unidades morfológicas (I). Morfología flexiva y morfología léxica*) bez jakékoli snahy o systematické srovnání.

Jen pro úplnost zmíníme ještě jednu charakteristiku, již je úzké propojení mezi užitím tvaroslovných morfémů a syntaxí. Rainer (1993: 37) uvádí tento rys hned jako první bod svého seznamu a hovoří podobně jako Varela Ortega (1990: 70) o tzv. syntaktické relevanci koncovek: flektivní morfémy determinují syntaktickou funkci slova ve větě¹³, kdežto derivační morfémy jsou z tohoto pohledu irelevantní. Provázanosti flexe a syntaxe věnují pozornost i Pena (1999: 4329), *NGLE* (2009: 21) a Aguirre (2013: 274), tudíž jsme tento aspekt nemohli úplně opomenout, i když jej pro odlišení španělských sufixů a koncovek nelze nijak zohlednit. Tvrzení, že odvozování slov není ze syntaktického hlediska relevantní, je navíc příliš paušální, poněvadž platí pouze pro homogenní typ derivace – slovnědruhová změna samozřejmě možné syntaktické funkce odvozených výrazů zásadně ovlivňuje. Na druhou stranu je pravda, že oproti flexi není užití jednotlivých sufixů závislé na větné syntaxi (viz Varela Ortega, 2005: 33), což však ostatní citovaní autoři takto nespecifikují.

* * *

13 Uvedený jev se ve španělštině týká např. shody přísudku s podmětem v osobě a čísle nebo shody adjektiv s řídícím podstatným jménem v rodě a čísle.

Poté, co jsme v předcházející části stručně popsali nejdůležitější kritéria pro delimitaci derivačních a flektivních morfémů, pokusíme se je nyní aplikovat na konkrétní problematické elementy. Nejprve se budeme věnovat často diskutované skupině apreciativních přípon.

2.3.1 Apreciativní sufixy a jejich pomezí charakter

Úplně základní otázkou samozřejmě je, zda vůbec užití apreciativních sufixů za neologizační proces považovat. Lubomír Bartoš (2006: 25) na základě tohoto kritéria hodnotící přípony z oblasti derivace zcela vyloučil a je jistě příznačné, že ani Gloria Guerrero Ramos (1995) je v rámci své práce o neologismech ve španělštině do kapitoly o sufixaci nezařadila (aniž by se jejich nepřítomnost pokusila jakkoli vysvětlit). Také Felú Arquíola (2009: 65) a Aguirre (2013: 279) se shodují na tom, že tyto sufixy nová slova netvoří a náležejí do přechodové oblasti mezi lexikální a flektivní morfologií. Stejného mínění je i většina ostatních španělských morfologů (kromě Almely Péreze, 1999), kteří ale nakonec apreciativní sufixaci do derivace přece jen řadí, i když jí obvykle ve svých pracích vyhrazují samostatnou kapitolu.

Záleží ovšem na tom, jak široce budeme pojem *slovotvorná funkce* chápat. Aguirre (2013: 274) např. hovoří o tvoření „nových slov s novými hesly ve slovníku“¹⁴. Toto kritérium je poněkud zavádějící, protože ve slovnících nejdeme ani mnoho výrazů odvozených apreciativními či intenzifikačními prefixy (např. *superprecio* ‚supercena‘, *superligero* ‚superlehký‘, *ultrahidratante* ‚ultrahydratační‘), o jejichž slovotvorné funkci nikdo ze španělských lingvistů nepochybuje. Důvod, proč se slova utvořená pomocí apreciativních sufixů do slovníků nezařazují, podle NGLE (2009: 635) i Aguirre (2013: 279) spočívá v sémantické transparentnosti těchto formací, což je ale vlastnost, kterou v podobné míře vykazují i mnohé odvozeniny s nociónálními sufixy (zejména slova s adjektivní příponou *-ble* nebo jediným adverbiálním sufixem *-mente*), jež naopak ve slovnících vlastní hesla mají, byť ne všechny. Až do posledního vydání DRAE z roku 2014 tak například akademický slovník neobsahoval ani běžná příslovce *brevemente* ‚krátce‘ a *desafortunadamente* ‚naneštěstí‘ (na rozdíl od *claramente* ‚jasně‘, *fácilmente* ‚lehce‘, *gravemente* ‚vážně‘ a mnoha dalších). Bylo by jistě absurdní tvrdit, že jen proto tato dvě adverbia ve španělštině samostatně lexikální jednotky nepředstavují.

14 „[Morfoloxía derivativa] – Forma palabras nuevas con nuevas entradas en el diccionario.“

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Když se však vrátíme k údajnému postavení apreciativních sufixů mezi derivací a flexí, můžeme uvést hned dva argumenty sémantické povahy, jež tuto hypotézu vyvracejí.

Zprv, hodnotící přípony mají význam konotativní a expresivní, kdežto koncovky gramatické (viz Felú Arquiola, 2009: 65). Podle Almely Péreze (1999: 100–101) navíc apreciativní význam, a mnohdy ani jeho konkrétní druh, nezávisí jen na samotné příponě, nýbrž je ovlivněn i sémantickým obsahem lexikální báze a jejími pozitivními či negativními konotacemi (zde je na místě uvést Almelyovy příklady *berrinchazo* ‚strašný vztek‘ a *exitazo* ‚obrovský úspěch‘, v nichž tentýž sufix funguje jako nositel kladného nebo záporného hodnocení, v závislosti na významu lexikálního základu). I když je tedy sémantická transparentnost výrazů odvozených apreciativními sufixy značná, nelze ji už z důvodu prolínání významů základového slova a přípony srovnávat s transparentností slov obsahujících flektivní morfém (např. koncovku plurálu).

Expresivní či afektivní významy kromě toho můžeme jen těžko označit za gramatické, čímž se dostáváme k druhému avizovanému argumentu. Pokud by totiž tyto sufixy skutečně flektivními morfémy byly, jednalo by se v rámci existujících tvaroslovných paradigmat o naprostou výjimku.

Dalším specifickým rysem hodnotících přípon je jejich enormní produktivita, blížící se podle některých lingvistů k takřka neomezené spojitelnosti tvaroslovných morfémů. Tato vlastnost apreciativních afixů úzce souvisí s jejich expresivním významem, jenž jim umožňuje spojení se všemi základními slovními druhy s výjimkou sloves: tentýž element lze tedy použít jak k denominální, tak k deadjektivní nebo deadverbiální derivaci. Přesto jsou jejich kombinatorní možnosti alespoň částečně omezeny významovými charakteristikami základového slova, takže např. u adjektiv odvozených hodnotícími příponami převažují přídavná jména kvalitativní. Určité restriktce nebo výjimky¹⁵ mají nicméně i tvaroslovné morfémy, a proto ani zde nelze hovořit o spojitelnosti absolutní. Nejdůležitějším argumentem proti relevanci tohoto kritéria je v každém případě existence analogické skupiny apreciativních prefixů s podobně širokou kombinabilitou a slovotvornou produktivitou. Fakt, že je tato vlastnost uváděna mnohými španělskými lingvisty jako důkaz pomezí povahy apreciativních přípon, ale nikoliv už předpon, je zjevně dán sdílenou koncovou pozicí derivačních a flektivních sufixů; u prefixace k podobným úvahám jednoduše chybí jakýkoliv prostor.

15 Pripomeňme např. četná nepravidelná slovesa ve španělštině.

Co se týče rekatgorizační funkce většiny sufixů, kterou však hodnotící přípony spolu s koncovkami postrádají, je třeba připustit, že toto kritérium je zásadní, ne však primárně pro vymezení apreciativních a flektivních afixů, nýbrž ve vztahu hodnotících přípon k příponám nociónálním. Důležitost tohoto hlediska si můžeme ukázat na příkladu augmentativního sufixu *-ón*, který kromě apreciace slouží rovněž jako prostředek deverbální substantivizace (*tropezar* ‚zakopnout‘ > *tropezón* ‚klopýtnutí‘; *buscar* ‚hledat‘ > *buscón* ‚slídlí‘; *faltar* ‚selhat, nedostát svému závazku‘ > *faltón* ‚lajdák‘). Pokud však jeho užití vede ke změně slovního druhu lexikální báze, nelze již podle NGLE (2009: 630) o apreciativní sufixaci hovořit, přestože i takto utvořená slova mohou být expresivní a obsahovat zjevné negativní konotace. Správně bychom tedy měli ve španělštině rozlišovat dva samostatné morfémy *-ón*: standardní apreciativní sufix *-ón₁* a substantivizační polysémickou příponu *-ón₂*, což nám potvrzuje i skutečnost, že v NGLE nacházíme sufix *-ón* jak v kapitole o apreciativní derivaci (NGLE, 2009: 656–658), tak v kapitole věnované odvozování podstatných jmen (*La derivación nominal (II)*; *Ibid.*: 486). Rovněž v seznamu přípon Almely Péreze (1999) se tento morfém objevuje nejen mezi exocentrickými nominálními a adjektivními sufixy, ale s augmentativním významem i ve skupině přípon endocentrických. Autoři NGLE (2009: 656) kromě případů heterogenní derivace (V > N) nepovažují sufix *-ón* za apreciativní ani ve všech ostatních slovech, v nichž vyjadřuje nociónální význam (*barrigón* ‚břichatec‘, *narizón* ‚nosáč‘; ‚osoba nebo zvíře s nadměrně velkou částí těla‘¹⁶), přestože jeho užití slovnědruhovou změnu neobnáší.

Stejným způsobem je třeba přistupovat k sufixu *-azo* (viz NGLE, 2009: 398 a 658–659), jenž se mimochodem předchozí příponě podobá i svým nociónálním významem ‚úder, náhlý pohyb‘ (např. *hachazo* ‚rána sekerou‘, *portazo* ‚bouchnutí dveřmi‘, srov. s *tropezón*). Analogicky bychom mohli uvažovat také o sufixu *-uno*, kdyby na rozdíl od *-ón* a *-azo* při jeho užití s pejorativním zabarvením prakticky vždy nedocházelo ke slovnědruhové změně (*hombre* ‚muž‘ > *hombruno* ‚mužského vzhledu (žena)‘, *chlapský*‘, *fraile* ‚mnich‘ > *frailuno* ‚typický mnišský‘ – pouze pejorativní význam), což tento sufix jako hodnotící automaticky diskvalifikuje.

Lze shrnout, že sufixy *-ón* a *-azo* jsou v NGLE (2009) a u Almely Péreze (1999) řazeny k apreciativním či endocentrickým příponám jen tehdy, sloužili-li k homogenní derivaci a nemají-li v odvozeném slově i nociónální význam.

16 Podle Lázara Mory (1999: 4673) měl uvedený sufix v latině právě tento význam.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Tato účelová volba parametrů v konečném důsledku redukuje apreciativní sufixaci pouze na povrchovou modifikaci významu lexikální báze a na výlučně homogenní typ odvozování slov, což však lze považovat za arbitrární rozhodnutí, neboť přítomnost hodnotícího rysu v odvozeninách jako *buscón*, *faltón*, ale i *barrigón*, *narizón* o apreciativní funkci sufixu *-ón* v těchto užitích svědčí.

Dalším zajímavou vlastností, která bývá uváděna ve prospěch pomezního charakteru apreciativních přípon, je jejich externí pozice ve slově. Přestože u deminutiv, augmentativ a pejorativ může za hodnotícím afixem stát ještě koncovka rodu a čísla (např. *mujer* ‚žena‘ > *mujer-c-it-a-s* ‚ženušky‘), faktem je, že v hierarchii derivačních procesů stojí apreciativní sufixace až na posledním místě¹⁷. Tuto charakteristiku lze samozřejmě sledovat jen u formací, v nichž dochází k souběhu nociónálního sufixu s apreciativním. Příčinu externího postavení hodnotících přípon je každopádně nezbytné hledat na rovině sémantické a spočívá pravděpodobně v jejich sekundární modifikační funkci, na rozdíl od vyjádření základního či obecného významu slova sufixem nociónálním¹⁸, který má ze stejného důvodu přednost také z hlediska chronologie derivačních procesů, tj. je k lexikální bázi obvykle připojen dříve než např. deminutivní nebo augmentativní přípona. O tvaroslovné funkci těchto morfémů však uvedená vlastnost mnoho nevypovídá.

Pokud jde o odlišný rozsah platnosti pravidel derivace a flexe, o němž hovoří Rainer (1993), vycházejí přitom z generativistických principů a terminologie, stačí jen krátce uvést, že základní gramatické kategorie jsou zpravidla vyjádřeny u všech lexikálních jednotek téhož druhu v souladu s obecně závaznou normou, kdežto platnost derivačních pravidel je daleko limitovanější a váže se k nim řada výjimek. Kombinatorní restrikce jsou sice v případě apreciativních afixů obecně mnohem menší než u ostatních typů přípon a předpon, ale i tak podléhá jejich užití omezením sémantické i jiné povahy, jež nejsou pro gramatické morfémy charakteristické (zmiňme např. regionální preference některých deminutivních sufixů).

Jak jsme již předeslali v úvodním výčtu delimitačních kritérií, k lepšímu pochopení pomezní povahy apreciativních sufixů může významně přispět další aspekt bezprostředně spojený s platností derivačních a flektivních pravidel, a sice jejich fakultativní, nebo obligatorní charakter. Zde je vhodné připo-

17 Výjimku tvoří adverbia na *-mente*: např. *rápido* ‚rychlý‘ > *rapidísimamente* ‚velmi rychle, bleskově‘. Almela Pérez (1999: 103) zmiňuje i specifické příklady jako *cabezonería* ‚paličatost‘ nebo *jugueteril* ‚hravý‘.

18 S tím přirozeně souvisí i užší významové sepětí nociónálního sufixu a báze.

menout starší, a dnes již ve španělské morfologii pozapomenutou klasifikaci Manuela Álvareze Garcíi (1979), podle něhož sufixy a prefixy tvoří skupinu tzv. *fakultativních morfémů*, kdežto koncovky představují *morfémy konstitutivní*, tj. obligatorní. Sám Rainer (1993: 37) pokládá toto kritérium za „většinou velmi nepřesně zformulované“¹⁹ a nepřesvědčivé – jistě má pravdu, když tvrdí, že např. v syntagmatu *la coloniza__ de América* je jedinou možnou volbou sufix *-ción*. Tento fakt však jen svědčí o tom, že ani opozice fakultativnosti a obligatornosti derivačních a flektivních morfémů není privativní, nýbrž graduální. Jestliže jsou totiž koncovky rodu a čísla víceméně obligatorní²⁰ a i některé nociónální sufixy mohou být jediným prostředkem, jak vytvořit univerbální výraz pro určitou skutečnost²¹, apreciativní přípony (ale i předpony) vždy pouze připojují k již existujícímu slovu afektivní rys a většinou lze volit z více morfémů: *libro* ‚kniha‘ > *libr-ito/-illo/-ico* ‚knížka, knížečka‘; *grande* ‚velký‘ > *grand-ón/-ote/-azo/...* ‚obrovský, velikánský‘). Na škále obligatornosti a fakultativnosti se tedy apreciativní sufixy v žádném případě nenacházejí v bezprostředním sousedství flektivních afixů, nýbrž na opačném pólu, jak vyplývá i z následujícího schématu.

MORFÉMY		
Derivační		Flektivní
Apreciativní přípony	Nociónální přípony	Koncovky
Fakultativnost	↔	Obligatornost

Schéma 2

Apreciativní přípony jsou ale fakultativnější než ostatní sufixy ještě v jiném důležitém ohledu, který nás přivádí zpět ke kritériu slovtvorné vs. tvaroslovné funkce: jejich užití totiž není motivováno potřebou vytvořit nový výraz pro

19 „Dieses meist sehr unpräzise formulierte Kriterium...“

20 Pro adjektiva ve funkci přívlastku shodného to platí téměř stoprocentně, u substantiv záleží na konkrétním významu, který hodláme vyjádřit, takže číslo nebo rod podstatných jmen (v případě rodu jen životných) již nejsou výlučně kategoriemi gramatickými, nýbrž zároveň i sémantickými.

21 Kromě již zmíněného adverbizačního sufixu *-mente* uveďme např. adjektivizační modální příponu *-ble*: *realizable*, *analizable*, *previsible*, ...

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

pojmenování mimojazykové reality. Deminutiva, augmentativa a pejorativa v důsledku toho skutečně novými lexikálními jednotkami nejsou, a pokud se nejedná přímo o lexikalizované výrazy (např. *flequillo* ‚ofina‘, *cajón* ‚krabice, přihrádka‘ apod.), netvoří ani součást slovní zásoby španělského jazyka a nejsou zachycena ve slovnících. Bartoš (2006), Felíu Arquiola (2009) a Aguirre (2013) tedy právem slovotvornou funkci apreciativních sufixů zpochybňují, ale je třeba znovu zdůraznit, že potom vlastně netvoří nová slova ani apreciativní prefixy.

Nejzajímavější pohled na tuto otázku jsme kupodivu nenašli v žádné studii zaměřené přímo na hodnotící přípony, nýbrž v článku Margarity Alonso Ramos (2009), který je primárně věnován styčným bodům mezi kompozicí a frazeologií.

Stejně jako existují syntagmata volná a ustálená, tj. frazeologická, tak také lexikální či pravá kompozita (*compuestos léxicos/proprios*) mohou být volná, nebo frazeologická. Tzv. *compuestos libres* představují složeniny „volně utvořené mluvčím v procesu řeči“²² (Alonso Ramos, 2009: 247), a to spojením dvou komponentů, jež si uživatel jazyka sám volí podle zamýšleného významu a jejichž kombinací obdrží sémanticky plně kompozicionální a transparentní jednotku, která proto nemusí být ani zachycena ve slovníku (např. *político-económico* ‚politicko-ekonomický‘, *blanquiazul* ‚bílomodrý‘, *compraventa*²³ ‚nákup a prodej použitého zboží‘ atd.). Frazeologická kompozita (*compuestos fraseológicos*) oproti tomu mluvčí v řeči pouze reprodukuje jako nedělitelné lexikální jednotky a musí si je samostatně osvojit²⁴ (např. *aguardiente* ‚kořalka‘, *aguamarina* ‚akvamarín‘, *girasol* ‚slunečnice‘).

Podstatné ale je, že Alonso Ramos (2009: 259) aplikuje stejnou klasifikaci i na odvozená slova a za *derivados*₁ (*libres*) pokládá mimo jiné i deminutiva (s příkladem *casita* ‚domeček‘²⁵). Přestože lze polemizovat s názorem citované lingvistky, že téměř všechny odvozeniny jsou vlastně morfologickými frazémy, domníváme se, že její pojetí „volných“ odvozenin věrně vystihuje podstatu rozdílu mezi apreciativní a neapreciativní sufixací a zároveň ukazuje, jak pochybné je v této souvislosti hledat podobnosti v chování apreciativních a flektivních afixů. Koncept tzv. volné derivace totiž kromě fakultativnosti apreciativní

22 „Los compuestos₁ son libremente formados por el hablante en el proceso del habla.“

23 Toto slovo ovšem je v *DRAE* (2014) uvedeno.

24 Podle Alonso Ramos (2009: 248) jsou frazeologická kompozita ze synchronního hlediska nerozložitelná a pro svou netransparentnost musí být ve slovnících, na rozdíl od volných složenin, zachycena.

25 Viz schéma Alonso Ramos (2009: 262).

sufixace uspokojivě vysvětluje i většinu dalších nestandardních charakteristik tohoto mechanismu, kterými jsou: a) nadprůměrná produktivita a kombinatoričtost apreciativních přípon; b) transparentnost významu slov utvořených pomocí těchto sufixů; a c) s oběma předchozími body související absence většiny deminutiv, augmentativ a pejorativ v reprezentativních slovnících. Otázkou je, jaký výraz zvolit pro označení samotných „volných“ apreciativních sufixů, poněvadž termín *volný morfém* je již obsazen jiným významem. Nakonec jsme přijatelné řešení objevili u Bajo Pérez (1997: 36), která pro tyto nejvíce fakultativní derivační morfémy užívá výstižný název *potestativní sufixy* (*sufijos potestativos*).

Poslední relevantní kritérium našeho osmibodového výběru (viz úvod podkap. 2.3), které lze aplikovat na apreciativní sufixy, spočívá v možnosti jejich rekursivního užití (nebo reduplikace), jež u flexe nepřipadá v úvahu. Je zajímavé, že v NGLE (2009: 629) se tato vlastnost uvádí jako společná pro některé předpony (např. *antiantibortistas* ‚protiprotipotratové‘) a apreciativní přípony, přestože „obecně se přijímá, že sufixy ji postrádají“²⁶. Zmíněný jev dobře ilustrují Langovy příklady (1992: 128–129), mezi nimiž se vyskytují kromě klasického zřetězení dvou deminutivních afixů (*chico* ‚malý‘ > *chiquito* ‚malinký‘ > *chiquitito* ‚malinkatý‘; *pobre* ‚chudý, ubohý‘ > *pobretín* ‚chudáček‘) i kombinace různých typů hodnotících přípon (*feo* ‚ošklivý‘ > *feuchín* ‚ošklivoučký‘). O možné analýze těchto slov jako odvozenin s interfixy pojednáme podrobněji v kapitole 4.

* * *

Je evidentní, že apreciativní přípony nemají ve španělštině slovotvornou funkci v pravém slova smyslu, neboť nedávají vzniknout novým lexikálním jednotkám s pojmenovávací funkcí. Zatímco nociónální sufixy mnohdy vyjadřují základní význam odvozeného slova (činitel, místo, instrument apod.), což zpravidla zahrnuje i slovnědruhovou změnu, apreciativní přípony modifikují pouze povrchově a zcela předvídatelně již existující lexémy, postrádají rekategorizační schopnost a jejich užití je plně fakultativní (proto lze mluvit o tzv. potestativních sufixech). Výsledné formace, tj. deminutiva, augmentativa a pejorativa, tak představují určité „volné deriváty“, jež jsou tvořeny přímo v procesu řeči a s výjimkou lexikalizovaných výrazů nemusejí

26 „[La recursividad]... se acepta de forma general que los sufijos carecen de ella...”

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

být ani zachyceny ve slovnících. To však na druhou stranu neznamená, že by hodnotící sufixy měly být automaticky považovány za tvaroslovné morfémy nebo elementy jim podobné. Z našeho srovnání obligatornosti nebo fakultativnosti flektivních a apreciativních afixů totiž zřetelně vyplynulo, že hodnotící přípony mají ke koncovkám ve skutečnosti ještě dále než nocio-nální sufixy. Jako další argumenty ve prospěch tohoto tvrzení můžeme uvést rekurzivnost apreciativní derivace a zejména expresivní, emocionální nebo afektivní obsah hodnotících přípon, který lze za gramatický význam považovat opravdu jen stěží. Důležité konečně také je, že většinu nestandardních rysů hodnotících sufixů vykazují i apreciativní prefixy (především intenzifikační či superlativní), o jejichž pomezím charakteru však žádná podobná diskuse neprobíhá, poněvadž v iniciální pozici slova se ve španělštině žádné flektivní morfémy nevyskytují.

2.3.1.1 Sufix *-ísimo* a jeho postavení mezi španělskými příponami

Zcela unikátní případ, jemuž jsme se zde rozhodli vyhradit samostatný prostor, představuje superlativní přípona *-ísimo*, která na rozdíl od ostatních apreciativních sufixů skutečně v latině koncovkou byla (*-issimus*) a za gramatický morfém ji pokládaly i některé starší španělské práce (např. *Esbozo*, 1973: 198). Vráťme-li se opět k Rainerovým kritériím pro vymezení derivace a flexe, uvedený autor si příznačně zvolil pro praktickou aplikaci všech svých 26 bodů právě *-ísimo* v kontrastu s koncovkou plurálu, avšak výsledky jeho srovnání bohužel nejsou jednoznačné (viz Rainer, 1993: 41). Toto zjištění jej pravděpodobně také vedlo k tomu, aby v kapitole *GDLE* o adjektivní derivaci zmíněný morfém raději úplně vynechal. Ve prospěch analýzy *-ísimo* jako koncovky by však kromě flektivního původu svědčila snad jen existence řady formací se supletivní bází (*sabio* ‚moudrý‘ > *sapientísimo* ‚velmi moudrý‘; *amable* ‚laskavý, milý‘ > *amabilísimo* ‚velmi laskavý, milý‘), proti nimž lze ovšem postavit mnoho příkladů kolísání, zvláště u španělských adjektiv s diftongem (*bueno* ‚dobrý‘ > *bonísimo/buenísimo* ‚výborný‘; *ferviente* ‚horoucí, vřelý‘ > *ferventísimo/fervientísimo* ‚velmi vřelý‘²⁷). Supletivnost, kterou Rainer (1993: 38–39) uvádí ve svém seznamu jako třináctý bod, se sice podle některých morfologů vyskytuje pouze u flexe, to však rakouský lingvista považuje za neudržitelné tvrzení.

27 Další příklady viz *NGLE* (2009: 524).

Lang (1992: 209–210) spatřuje hlavní důvod zařazení *-ísimo* mezi koncovky ve schopnosti tohoto intenzifikačního sufixu „pojit se prakticky s jakýmkoliv adjektivem“²⁸. Ve prospěch slovtvorné povahy *-ísimo* nicméně podle něj hovoří určité kombinatorní restriktce, dále alomorfie, charakteristická i pro jiné apreciativní sufixy (konkrétně možnost výskytu interfixu *-c-* mezi bází a sufixem; srov. např. *joven-c-ísimo* ‚mladičký‘ s *jardín-c-ito* ‚zahrádka‘), a konečně také interní pozice v adverbiích utvořených pomocí *-mente* (*rápido* > *rapidísimamente* ‚velmi rychle‘)²⁹. Zajímavé je, že Lang nakonec, i přes výše uvedené skutečnosti, *-ísimo* mezi apreciativní sufixy nezařadil, ačkoliv tomuto typu derivace ve své knize vyhradil samostatnou kapitolu.

Miranda (1994) již *-ísimo* raději nezmiňuje vůbec a totéž platí i pro Rainera (1999) a Lázara Moru (1999) v *GDLE* (alespoň v části věnované lexikální morfologii), takže *-ísimo* v této mluvnici jakožto derivační afix vlastně ani neexistuje. Almela Pérez (1999) klasifikuje dotýčný element jako endocentrický sufix s augmentativním významem, Varela Ortega (2005) mu pro změnu přisuzuje funkci superlativní.

Nejvíce relevantních informací o morfému *-ísimo* poskytuje *NGLE* (2009: 523–527), která jej v rámci adjektivní a adverbiální derivace podrobně analyzuje v podkapitole 7.4 *Sufijos característicos de los adjetivos calificativos (II). Los sufijos de grado extremo -ísimo/-ísima, -érrimo/-érrima* (Sufixy charakteristické pro kvalitativní adjektiva (II). Sufixy nejvyššího stupně *-ísimo/-ísima, -érrimo/-érrima*). Důvodem, proč někteří autoři řadí *-ísimo* mezi apreciativní přípony, jsou podle této gramatiky expresivní konotace spojené s vyjádřením nejvyšší míry vlastnosti. Jak ale vyplývá z výše citovaného nadpisu příslušné podkapitoly, *NGLE* volí jiné řešení, které samo o sobě svědčí o absenci vhodné sémantické kategorie pro tuto příponu a také o určité asymetrii v klasifikaci španělských afixů obecně. Inventář španělských apreciativních předpon (viz Rodríguez Ponce, 2002: 48) totiž vedle prefixů vyjadřujících množství a velikost zahrnuje rovněž celou skupinu superlativních elementů (*extra-*, *hiper-*, *super-*, *ultra-* atd.), kdežto mezi sufixy stojí morfém *-ísimo/-érrimo* s plně srovnatelnou funkcí (např. *buenísimo* = *superbueno* ‚výborný‘) zcela osamocen. Diskuse o příslušnosti

28 „El sufijo intensificador *-ísimo* es concebido habitualmente como si se tratase de un elemento flexivo, por su capacidad para combinarse prácticamente con cualquier adjetivo...” (Lang, 1992: 209) Viz také 6. bod našeho seznamu kritérií v úvodu podkap. 2.3.

29 V tomto případě je však na místě určitá opatrnost, neboť právě sufix *-mente* se vyznačuje dosti nestandardním chováním. Stačí připomenout jeho kombinaci se slovtvorným základem ve tvaru ženského rodu a zachování místa přízvuku původního adjektiva.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

morfému k apreciativním příponám je tak vlastně bezpředmětná, neboť termín *apreciativní* je v oblasti prefixace prokazatelně užíván jako hyperonymum i pro superlativní předpony³⁰.

Co se týče otázky, zda je tento element ve španělštině spíše derivačním, či flektivním morfémem, zdá se, že kromě nezanedbatelné menšiny prací, v nichž není mezi sufixy ani zmíněn, převažuje názor, že se jedná o příponu, což by vyvracelo Langovo tvrzení, že je obvykle pojímán jako koncovka (viz Lang, 1992: 209). V *NGLE* (2009) není bohužel problém možné gramatické povahy *-ísimo* nijak podrobněji zkoumán, zato se zde hovoří o jeho možné analýze jakožto interfixu v příslovcích typu *cerquísima* ‚velmi blízko‘, *lejísimos* ‚velmi daleko‘ apod. V tomto užití by se však jednalo spíše o infix, po němž (oproti interfixaci) nenásleduje další afix, nýbrž koncový segment přerušného základového slova (*cerca* > *cerqu-ísim-a*).

Nezbývá tedy než konstatovat, že i přes určité specifické charakteristiky (gramatický původ, velké množství supletivních bází, superlativní význam) lze tento element ze synchronního hlediska považovat za apreciativní příponu, a to z následujících důvodů:

- 1) morfém *-ísimo* v současné španělštině netvoří součást paradigmatu gradace adjektiv;
- 2) je nelogické vyčleňovat superlativní funkci z významové aprece u přípon, když ekvivalentní předpony tvoří v některých španělských pracích právě podskupinu apreciativních prefixů (např. Rodríguez Ponce, 2002);
- 3) zřizovat zvláštní kategorii superlativních či gradačních sufixů pro jediný element (jako v *NGLE*) není z klasifikačního pohledu ekonomické, zvláště když existuje jednoduchá alternativa v podobě zařazení *-ísimo* mezi apreciativní přípony.

2.3.2 Derivační funkce španělských rodových koncovek

V této podkapitole se zaměříme na prokazatelné případy prolínání hranic mezi derivací a flexí, tentokrát ale z opačné perspektivy. Na rozdíl od apreciativních sufixů se zde jedná o nezpochybnitelné koncovky, které však v některých uži-

30 Viz např. Seco, M. (1980) a Rodríguez Ponce (2002). Většina autorů ale souhrnné termíny *prefijos apreciativos* a *prefijos significativos* nepoužívá a klasifikuje prefixy přímo do konkrétnějších sémantických kategorií (předpony času, místa atd.).

tích plní slovotvornou funkci, a jsou dnes proto běžně řazeny mezi sufixy. Přestože je v odborné literatuře vedena debata také o tom, zda derivačním procesem není i standardní přechylování životných jmen, nejprve obrátíme pozornost k nejméně kontroverzním „koncovkovým“ odvozeninám, kterými jsou deverbální substantiva.

2.3.2.1 Koncové vokály -a, -e, -o v deverbálních substantivech

I když mají španělští lingvisté k dispozici místo poněkud zvláště znějícího českého názvu *koncovkové odvozování*³¹ neutrálnější termín *derivación inmediata* (bezprostřední/přímá derivate), podstata tohoto mechanismu zůstává bez ohledu na pojmenování stejná a není divu, že se v průběhu času objevily různé pokusy, jak slovotvorné užití rodových koncovek -a, -o a v tomto případě i -e „s inherentním mužským rodem“³² (Santiago Lacuesta – Bustos Gisbert, 1999: 4549) uspokojivým způsobem vysvětlit, aniž by tím byla hranice mezi lexikální a flektivní morfologií zcela setřena.

U Langa (1992: 193–196) nacházíme nominální sufixy -a, -e a -o v závěrečné části páté kapitoly *Sufijación no apreciativa*, která nese výmluvný název *Derivación regresiva*. Podle tohoto autora se „nejedná o normální [slovotvorný] postup spočívající v kombinaci lexikálních a derivačních morfémů“³³, poněvadž zde oproti standardní derivaci dochází k redukci verbálního základu (např. *tomar*_v ‚vzít, dobyt‘ > *toma*_N ‚převzetí, dobytí‘). Pokud jde o statut samotných elementů -a, -e, -o, Lang o nich opatrně hovoří jen jako o morfémech nebo formách, za sufixy či derivační morfémy je však nikde přímo neoznačuje.

Stejným způsobem, tj. jako regresivní derivaci, interpretuje tento typ sufixace i Miranda (1994: 148–149), ale na rozdíl od Langa již zmíněné koncové samohlásky výslovně nazývá *sufixy*. Je tedy pravděpodobné, že je za pouhé koncovky nepovažuje³⁴.

Rainer (1993: 382) šel v rozboru tohoto problému nejdál a popsal dokonce čtyři alternativní analýzy deverbálních substantiv s vokalickými segmenty -a, -e nebo -o.

31 Tento proces je někdy považován za typ konverze.

32 „Este sufijo, átono y de género masculino inherente...”

33 „Habitualmente cae en el olvido en las teorías sobre formación de palabras, al no tratarse de un procedimiento normal consistente en la combinación de morfemas léxicos y derivativos.“ (Lang, 1992: 193)

34 Ve španělské morfologické terminologii se obvykle koncové slovotvorné a tvaroslovné morfémy striktně rozlišují (*sufijos* vs. *desinencias*).

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

- 1) Koncová samohláska tvoří součást konkrétního slovesného tvaru, z něhož výsledná formace pochází (např. *pagar_V* ‚platit‘ > *pag_o_V* = 1. os. sg. ‚platím‘ > *pag_o_N* ‚platba‘ x *pag_a_V* = 3. os. sg. ‚platí‘ > *pag_a_N* ‚výplata, mzda‘). V takovém případě se samozřejmě nejedná o derivaci, a to ani regresivní.
- 2) Deverbální substantivum je odvozeno od slovesného kořene nulovým sufixem, poté následuje připojení rodové koncovky (*pag-ø-o*).
- 3) K substantivizaci dochází připojením sufixu ke kořeni slovesa bez tematické samohlásky (*pag(a)-o*).
- 4) Slovním základem je infinitivní tvar slovesa bez koncového morfému *-ar*, k němuž se následně připojí vokalicový sufix (*pag(ar)-o*).

Rakouský lingvista zcela zavrhuje první možnost a za zásadní rozdíl mezi zbývajícimi alternativami označuje derivační nebo flektivní funkci finálních vokálů *-a*, *-e*, *-o*. On sám přisuzuje těmto elementům statut derivačních afixů.

S Rainerovou pečlivostí o to více kontrastuje terminologická nedbalost Alvara Ezquerry ([1993] 2002: 62), který ve své velmi stručné, nicméně o to hojněji citované práci zmiňuje odvozování podstatných jmen od slovesného základu pouze mimochodem v souvislosti s tvořením sloves tzv. bezprostřední či nevlastní sufixací (*sufijación simple/inmediata/impropia*), při níž se nominální báze pojí přímo s infinitivní koncovkou (*alarma* ‚poplach‘ > *alarmar* ‚způsobit poplach‘; *sentencia* ‚výrok, rozsudek‘ > *sentenciar* ‚odsoudit‘). Přestože se vlastně jedná o opačný směr derivace (progresivní vs. regresivní), představuje pro Alvara Ezquerry substantivizační funkce rodových koncovek analogický případ. Potřz je ale v tom, že uvedený autor mluví o vokalicových elementech *-a*, *-e* a *-o* jako o sufixech, ale zároveň infinitivní morfém *-ar* s derivační funkcí označuje za verbální koncovku (*desinencia*), takže z této poznámky nelze bohužel vyvodit jednoznačné závěry. Žádný jiný španělský morfolog dnes deverbální substantiva utvořená pomocí sufixů *-a*, *-e*, *-o* za produkty nevlastní sufixace nepovažuje, i když se v zásadě nedá proti této interpretaci nic namítnout.

V kompletní tabulce sufixů Almely Péreze (1999: 108–119) jsou všechny tři vokalicové morfémy uvedeny mezi exocentrickými nominálními příponami, avšak později se slova utvořená pomocí těchto elementů (např. *probar* ‚zkusit, dokázat‘ > *prueba* ‚zkouška, důkaz‘) nečekaně znovu objevují v kapitole *Otros procedimientos* jako příklady regresivní derivace (*La regresión*). Zde Almela Pérez výslovně hovoří o „nahrazení infinitivních koncovek (*-ar*, *-er*, *-ir*) koncovkami *-a*,

-e, *-o*, *-eo*, $\emptyset$ ³⁵, což neklamně svědčí o jeho neujasněném postoji k této otázce.

Santiago Lacuesta a Bustos Gisbert (1999: 4515, 4549 a 4584) v *GDLE* morfémy *-a*, *-e*, *-o* jen stručně definují jako deverbální sufixy s inherentním rodem a různými sémantickými funkcemi s převahou užití v *nomina actionis*, avšak o jejich flektivní či pomezí povaze se vůbec nezmiňují.

Také Varela Ortega (2005: 31–32) zaujímá k funkci uvedených koncových samohlásek v deverbálních substantivech typu *pago* ‚platba‘, *coste* ‚cena, náklady‘ zcela jednoznačné stanovisko a považuje je za derivační morfémy. Pro výsledné formace pak používá termín *postverbální substantiva*³⁶, neboť afix se v nich údajně pojí přímo s kořenem slovesa.

Jako derivační vokalické sufixy, jež „anulují tematickou samohlásku slovesa, k němuž se připojují, jako v *engañ(a)(r) > engaño*“³⁷, jsou *-a*, *-e*, *-o* definovány rovněž v *NGLE* (2009: 370–382), kde jsou jim věnovány dokonce dvě podkapitoly (5.6 a 5.7), třebaže většinu tohoto prostoru zabírají morfonologické aspekty a analýza problémů týkajících se direkcionality derivačního procesu a potenciálního nulového sufixu. Žádné zmínky o rodových koncovkách se zde v této souvislosti neobjevují, což můžeme považovat za důkaz toho, že alespoň ve španělské morfologii je uvedený klasifikační problém v současné době považován za vyřešený ve prospěch slovotvorné funkce uvedených segmentů. O tomtéž by koneckonců vypovídala i skutečnost, že Fábregas (2013) ani Aguirre (2013) se ve svých pracích statusem finálních vokálů *-a*, *-e* a *-o* v deverbálních formacích již nezabývají³⁸. Odlišného názoru je jen německý romanista Jens Lüdtke (2011: 188), podle něhož představuje tvoření podstatných jmen výše zmíněného typu konverzi spojenou s nahrazením verbální koncovky koncovkou substantivní, tj. rodovou.

* * *

35 „El modelo más común en español [...] se presenta como la sustitución de las terminaciones de infinitivo (*-ar*, *-er*, *-ir*) por las terminaciones *-a*, *-e*, *-o*, *-eo*, $\emptyset$.“ (Almela Pérez, 1999: 200)

36 Výraz *postverbální substantivum* se objevuje už u Menéndeze Pidala ([1904] 1918: 179), který ale v této souvislosti mluví o užití rodových koncovek. Kromě Varely Ortegy (2005) uvedený termín přebírá ještě Lang (1992).

37 „Los sufijos *-a*, *-e*, *-o* anulan la vocal temática del verbo al que se adjuntan, como en *engañ(a)(r) > engaño*.“ (*NGLE*, 2009: 371)

38 U Aguirre (2013) jsou všechny tři samohlásky popsány jako standardní sufixy v podkapitole 3.1 *La derivación nominal*.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Navzdory téměř jednomyslné shodě španělských morfologů na tom, že vokální morfémy *-a*, *-e*, *-o* fungují v deverbálních substantivech jako standardní derivační sufixy, by nebylo správné zavrhnout všechny alternativní analýzy jako extravagantní či nepodložené. Faktem totiž zůstává, že těmto sufixům nelze přiřadit žádnou sémantickou funkci, neboť vyjádření činnosti, jež je u výsledných formací tohoto typu nejčastější, je možné přisoudit samotnému základovému slovesu. Koncová samohláska zde plní pouze následující funkce: 1) indikuje slovní druh odvozeniny (což však k rekatégorizaci není nezbytně nutné, jak ukazují analogické případy konverze, např. *deslizar* ‚uklouznout‘ > *desliz* ‚uklouznutí, poklesek‘; *disfrazar* ‚přestrojit, zamaskovat‘ > *disfraz* ‚přestrojení, předstírání‘³⁹); a 2) vyjadřuje mluvnickou kategorii rodu, který je těmto derivačním morfémům inherentní. Absence významu proto umožňuje interpretovat uvedené elementy jako flektivní morfémy a samotný slovotvorný proces jako regresivní či nevlastní derivaci (Lang, 1992; Alvar Ezquerra, 1993; Miranda, 1994), popř. jako konverzi (Lüdtke, 2011). Většinový postoj španělských lingvistů je zřejmě nejrozumnější, neboť umožňuje přisoudit slovotvornou a rekatégorizační funkci explicitnímu, morfologickou analýzou identifikovatelnému segmentu, a vyhnout se tak nepodloženým spekulacím o nulovém nominálním sufixu.

2.3.2.2 Přechylování podstatných jmen a další potenciálně derivační funkce rodových koncovek

Je příznačné, že Lang (1992: 245–249) vyhradil ve své monografii celou jednu podkapitolu odvozování slov změnou rodu (9.2 *Derivación genérica*), ale nezařadil toto téma do žádné z kapitol věnovaných sufixaci (kap. 4 a 5), nýbrž mezi tzv. *Procedimientos misceláneos* (kap. 9). Popisuje zde totiž nejen odvozování podstatných jmen sufixy (např. *-ina*, *-isa* nebo *-esa* ve slovech jako *zarina* ‚carevna‘, *profetisa* ‚věštkyně, prorokyně‘, *tigresa* ‚tygřice‘), ale i přechylování životných substantiv pomocí standardní rodové koncovky *-a* (např. *concejal* ‚radní‘ > *concejala* ‚radní, dříve ‚manželka radního‘), která stejně jako výše zmíněné sufixy slouží k vyjádření přirozeného rodu či pohlaví, a nepředstavuje tudíž pouze flektivní morfém, o jaký jde u většiny substantiv neživotných a u všech adjektiv závislých na řídícím podstatném jménu. K tomuto typu „odvozování“ Lang řadí také užití koncovky *-a* pro vyjádření obecnějšího či hromadného

39 Tento příklad ovšem Menéndez Pidal ([1904] 1918: 179) vysvětluje apokopou koncového *-e*.

významu (*fruto* ‚plod‘ – *fruta* ‚ovoce‘) a velikosti (*farol* ‚svítilna‘ – *farola* ‚pouliční lampa‘; *hoyo* ‚díra‘ – *hoya* ‚jáma‘). Zvláštní pasáž pak věnuje tamtéž⁴⁰ funkci rodových koncovek pro odlišení stromu a jeho plodu (*cereza* ‚třešně‘ – *cerezo* ‚třešeň, třešňový strom‘), přičemž uvádí i příklady, v nichž je stejná opozice vyjádřena regulérní příponou (např. *pera* ‚hruška‘ – *peral* ‚hrušeň‘). Lang sice uznává, že tyto specifické funkce rodových koncovek jsou srovnatelné s fungováním sufixů, nikde však přímo takto užitě koncovky za standardní derivační morfémy neoznačuje.

Podrobný rozbor uvedeného teoretického problému lze nalézt i u Rainera (1993: 96), který je na rozdíl od Langa i dalších španělských lingvistů přesvědčen, že tvary ženského rodu životných jmen končící na *-a* (např. *niña* ‚holčička‘, *autora* ‚autorka‘) je možné považovat za slova odvozená obdobně jako formace obsahující alternativní sufixy *-ina* (*zarina* ‚carevna‘) nebo *-isa* (např. *poetisa* ‚básnířka‘)⁴¹. Neživotná podstatná jména s rodovou koncovkou (*casa* ‚dům‘, *caso* ‚případ‘, *libro* ‚kniha‘) a rovněž životná substantiva v mužském rodě, ať už končí na *-o* (*niño* ‚chlapeček‘) nebo *-e* (např. *jefe* ‚šéf, vedoucí‘), naopak představují slova jednoduchá.

Odlišného mínění je Lüdtke (2011: 77–78, pozn. 74), podle něhož se přechylování týká pouze případů gramatické shody, kdežto tvary ženského a mužského rodu životných podstatných jmen jsou ve skutečnosti autonomními položkami slovní zásoby (např. *hijo* ‚syn‘, *hija* ‚dcera‘), a není tedy možné u nich o žádné flexi ani derivaci hovořit. Výjimku tvoří slova přejatá, u nichž byl ženský rod utvořen prokazatelně později na základě tvaru maskulina⁴². Užití rodových koncovek pro vyjádření přirozeného rodu i opozice strom – plod je ale následně věnována pozornost v rámci kapitoly *Modificación* (str. 438–444), přestože již v úvodní části své knihy Lüdtke upozorňuje, že se jedná o zvláštní typ modifikace „založený na změně flektivních morfémů bez současné změny slovního druhu“⁴³.

40 Viz Lang (1992: 248).

41 Příklady typu *ogresa* ‚obryně‘, *poetisa* ‚básnířka‘, *gallina* ‚slepice‘ apod. ovšem Serrano-Dolader (2010: 16) analyzuje jako slova, u nichž bylo změny v rodě dosaženo simultánní derivací i flexí, tedy *ogr-es-a*, *poet-is-a*, *gall-in-a*.

42 Lüdtke (2011: 78, pozn. 74) ve své knize uvádí pouze historické příklady jako *cacique* ‚pohlavár‘ > *cacica* ‚manželka pohlavára‘, *papaya* ‚papája‘ > *papayo* ‚papájový strom‘, ale z nedávné doby bychom mohli zmínit i celou řadu názvů povolání a funkcí, např. *edil* ‚radní‘ > *edila* ‚radní (žena)‘, *presidente* ‚prezident‘ > *presidenta* ‚prezidentka‘. K opačnému procesu dochází jen výjimečně (*modista* ‚švadlena‘ > *modisto* ‚módní návrhář‘) a může zahrnovat i významový posun.

43 „Hay otro procedimiento de formación de palabras que se basa en el cambio de los morfemas flexivos sin el cambio simultáneo de la categoría verbal.“ (Lüdtke, 2011: 92)

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Co se týče španělských lingvistů, Miranda (1994), který Langovu práci přeložil do španělštiny, ponechává ve vlastní knize přechylování podstatných jmen i další derivační funkce rodových koncovek bez komentáře. Stejně se k tomuto problému postavili i Alvar Ezquerro (1993) a Almela Pérez (1999), takže bychom mohli nabýt dojmu, že otázka potenciálně slovotvorného charakteru přechylování zaměstnávala v devadesátých letech pouze zahraniční hispanisty. Do jisté míry to odpovídá skutečnosti, ale neplatí to absolutně. Např. Pena (1999: 4322–4323) upozorňuje na nutnost rozlišovat mezi různými funkcemi rodových koncovek, jež v některých případech, tj. u životných podstatných jmen, odkazují k mimojazykové skutečnosti a slouží k vyjádření přirozeného rodu (např. *niño* ‚chlapecek‘, *niña* ‚holčička‘), zatímco u neživotných substantiv zastávají funkci čistě kategorizační či klasifikační (*libro*, m. ‚kniha‘, *mesa*, f. ‚stůl‘). Pena si také všímá možnosti alternativního vyjádření přirozeného rodu pomocí standardních sufixů (*gallo* ‚kohout‘ > *gallina* ‚slepice‘; *poeta* ‚básník‘ > *poetisa* ‚básnířka‘), což by nepřímou poukazovalo na slovotvornou funkci základní koncovky ženského rodu *-a* u životných substantiv; takový závěr však z prezentovaných údajů autor nevyvozuje. Jisté je, že přesnější vymezení hranice mezi derivací a flexí není bez jasného rozlišování výše zmíněných funkcí rodových koncovek možné.

Vyjádření přirozeného rodu a dalších sémantických opozic pomocí koncových vokálů *-o* a *-a* stručně popisuje rovněž NGLE (2009: 91), ovšem španělští akademici i v tomto kontextu důsledně hovoří o *desinencias*, z čehož lze soudit, že o jejich derivační funkci neuvažují.

Z nejnovějších prací zbývá zmínit ještě Aguirre (2013) a Fábregase (2013). Carmen Aguirre na rozdíl od NGLE uznává, že opozice rodu může mít u některých neživotných podstatných jmen sémantickou funkci, která evidentně přesahuje oblast flexe (např. *barco* ‚lod‘ – *barca* ‚člun, bárka‘), a dokonce tvrdí, že „fektivní příznak rodu se zde chová jako opravdový derivační sufix, a to v tom smyslu, že tvoří nová slova“⁴⁴ (Aguirre, 2013: 273), což však nevztahuje na samotné přechylování životných substantiv.

Fábregas (2013: 211–212) se sice v souvislosti s hranicí mezi derivací a flexí zamýšlí pouze nad tvaroslovnou či slovotvornou funkcí sufixů jako *-esa*, *-isa* (*alcalde* ‚starosta‘ > *alcaldesa* ‚starostka‘; *sacerdote* ‚kněz‘ > *sacerdotisa* ‚kněžka‘), přesto ale do této problematiky vnáší nový aspekt, který můžeme vztáhnout

44 „Por tanto, la marca flexiva de género se está comportando aquí como un verdadero sufijo derivativo, en el sentido de que está creando palabras nuevas.“

i na rodové koncovky. Jestliže *alcaldesa* a další podstatná jména ženského rodu v minulosti označovala manželku osoby určitého povolání nebo postavení, pak analogické příklady existují rovněž pro tvary ženského rodu substantiv utvořených standardní rodovou koncovkou *-a* (tedy *doctora* ‚manželka doktora‘, dnes ‚doktorka‘; *abogada* ‚manželka advokáta‘, dnes ‚advokátka‘ apod.). V *DRAE* (2014) tento význam najdeme uveden prakticky u všech názvů vojenských hodností (např. *coronela* ‚manželka plukovníka‘, *generala* ‚manželka generála‘), kde je jinak pro osoby mužského i ženského pohlaví přípustný pouze tvar mužského rodu (tj. *la coronel* ‚plukovnice‘, *la general* ‚generálka‘ aj.). Přestože je tento jev již historickou záležitostí, jasně ukazuje, že považovat automaticky životná feminina s koncovkou *-a* za přechýlené tvary substantiv mužského rodu je přinejmenším zjednodušující, neboť uvedený význam vyjádření přirozeného rodu evidentně přesahuje, nehledě už na další sémantické opozice, jež lze rodovými koncovkami vyjádřit (např. strom a jeho ovoce, velikost).

* * *

V otázce možné derivační funkce vokálních koncovek *-a* a *-o* existují v podstatě dva názorové tábory: na jedné straně stojí významní zahraniční romanisté (Lang, 1992; Rainer, 1993 a Lüdtke, 2011), kteří přechylování životných podstatných jmen nebo alespoň vyjádření jiných sémantických opozic pomocí rodových koncovek za slovotvorný proces pokládají, na straně druhé pak španělští lingvisté, kteří se k tomuto problému většinou nevyjadřují vůbec a o slovotvorné funkci koncovek *-a* a *-o* pravděpodobně ani neuvažují. Světlou výjimkou je v tomto směru Serrano-Dolader (2010)⁴⁵, který věnoval otázce flektivní či derivační povahy rodových koncovek dokonce celý článek a jehož postřehy nám mohou posloužit jako východisko ke zformulování vlastních závěrů.

Nejprve je vhodné připomenout, že tento španělský morfolog patří mezi lingvisty zastávající názor, že diskrétní popis jazyka je pro postižení tohoto „graduálně organizovaného kontinua“⁴⁶ (Serrano-Dolader, 2010: 18) zjevně nedostatečný, což se týká i vzájemného vymezení derivace a flexe. Řešení spatřuje v lokální aplikaci difúzní koncepce lingvistiky následujícím způsobem: ze sémantického hlediska je prototypickou vlastností rodových koncovek vyjádření přirozené opozice pohlaví, po formální stránce pak užití flektivních

45 Kromě něj už můžeme ze španělských lingvistů zmínit jen Aguirre (2013), která se přiklání k názoru zahraničních autorů.

46 „[...] un cierto continuum organizado de modo gradual.“

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

morfémů *-o* a *-a*, přičemž bezpříznakový člen opozice, tj. maskulinum, chronologicky předchází členu příznakovému (femininu). Typickým příkladem přechylování podstatných jmen mohou být např. tvary *niño* ‚chlapeček‘ a *niña* ‚holčička‘. Slova *manzano* ‚jabloň‘ a *manzana* ‚jablko‘ naopak těmto prototypickým rysům nevyhovují, poněvadž neobsahují rodové koncovky, nýbrž homonymní sufixy s inherentním rodem. Nevyjadřují opozici přirozeného rodu a směr derivačního procesu je opačný než u moce (tj. *manzana* > *manzano*)⁴⁷. Dvojice *niño* – *niña* a *manzano* – *manzana* tudíž představují protilehlé póly zmíněného graduálního kontinua (viz Serrano-Dolader, 2010: 14–17).

Serranovo vysvětlení je na první pohled přesvědčivé, přesto však vyvolává jisté pochybnosti. Při stanovení prototypické vlastnosti koncovek *-o* a *-a* vychází autor evidentně ze sémantického pojetí kategorie rodu a jako základní funkci jim přisuzuje rozlišení pohlaví u jmen osob nebo zvířat. Tato koncepce, jejíž kořeny nacházíme už v některých latinských gramatikách a částečně i u Nebriji ([1492] 1989: 187), ovšem není v souladu s čistě syntaktickou definicí rodu v *NGLE* (2009: 81) a dalších španělských gramatikách (např. *Esbozo*, 1973: 172–173), kde je tato mluvnická kategorie popsána na základě formální shody podstatného jména s jeho determinantem (členem, ukazovacím zájmenem apod.) nebo modifikátorem, typicky závislým adjektivem. Vyjádření přirozeného rodu totiž nepředstavuje hlavní funkci rodových koncovek a nelze mu ani přisoudit čistě gramatickou povahu.

Další problém vidíme v tom, že Serrano-Dolader sice hovoří o graduálním kontinuu, ale žádný přechodový stupeň mezi oběma zmíněnými póly flexe a derivace nespécifikuje a zůstává jen na teoretické rovině. Pokud však vyjdeme z gramatické definice rodu a za základní funkci příslušných koncovek nebude me pokládat rozlišení přirozeného rodu životných substantiv, nýbrž obecné vyjádření této mluvnické kategorie u všech podstatných jmen, z nichž většina je neživotných, pak o škále odlišných funkcí vokálních morfémů *-o* a *-a* mluvit skutečně lze, jak můžeme vidět v následujícím schématu.

47 K tomu viz také Lüdtke (2011: 93).

Funkce vokálních morfémů -o, -a			
Formální rod	Přirozený rod	Význam ‚manželka‘	Další významové vztahy
<i>libro, camisa</i>	<i>niño, niña</i>	<i>general, doctora</i>	<i>manzano, manzana</i> <i>barco, barca</i>
Flexe		→	Derivace

Schéma 3

Domníváme se, že toto znázornění zachycuje graduální přechod od flexe k derivaci výstižněji, neboť sahá od formálního, mluvnického rodu přes základní (podle Serrana-Doladera prototypickou) sémantickou funkci rodových koncovek až po vyjádření významových opozic nijak nesouvisejících s přirozeným rodem.

2.3.3 Infinitivní koncovka -ar a její slovotvorná funkce

Posledním problémem, který se přímo týká hranice mezi derivací a flexí a vykazuje některé společné znaky s multifunkčností rodových samohlásek -o a -a ve španělštině, je role infinitivní koncovky -ar při odvozování denominálních a deadjektivních sloves (např. *batalla* ‚bitva, boj‘ > *batallar* ‚bojovat‘; *limpio* ‚čistý‘ > *limpiar* ‚čistit‘).

Jak už jsme zmínili v podkapitole 2.3.2.1, *koncovková derivace* je ve španělské morfologii termínem zcela neznámým – místo něj se alespoň v minulosti vžil název *derivación inmediata* (bezprostřední, přímá derivace)⁴⁸. Lingvisté, kteří tento termín používají v současnosti, buď morfém -ar za sufix vůbec nepovažují⁴⁹, nebo za něj pokládají pouze tematickou samohlásku -a- a infinitivní koncovkou je podle nich až -r (např. Serrano-Dolader, 1995 a 1999; viz také Rifón, 1997; Almela Pérez, 1999).

48 Tento termín se pravděpodobně poprvé objevil u Menéndeze Pidala ([1904] 1918: 261–262); z novějších prací jej najdeme ještě u Alvara Ezquerry (1993) a Serrana-Doladera (1999). Tvoření sloves pomocí infinitivní koncovky -ar (*arma* ‚zbraň‘ > *armar* ‚ozbrojit‘; *sobre* ‚nad‘ > *sobrar* ‚přebývat, být nadbytečný‘) ovšem pokládal za derivaci už Nebrija ([1492] 1989: 196).

49 Menéndez Pidal ([1904] 1918: 261–262) mluví o derivaci bez užití sufixu, Alvar Ezquerra ([1993] 2002: 62) zase o nevlastní derivaci pomocí verbální koncovky.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Rainerovi (1993: 95) nicméně připadá přisouzení derivační funkce tematické samohlásky jako málo atraktivní („wenig attraktiv“), poněvadž podle něj dává smysl pouze u denominálních sloves první konjugace odvozených přímo pomocí *-ar* (srov. ale *amplio* ‚široký‘ > *amplificar* ‚rozšířit‘; viz níže). Za přijatelnější proto považuje konverzi nebo tzv. nulové odvozování. Zhruba ve stejné době ovšem Lang (1992) a Miranda (1994) tvoření denominálních a deadjektivních sloves jednoznačně řadí do oblasti derivace a za sufix pokládají celý morfém *-ar*.

Konverzi později odmítá i Varela Ortega (2005: 32), neboť uvedený druh verbalizace „zahrnuje připojení určitého fonologického materiálu“⁵⁰. Přesto však hovoří o „lexikální derivaci bez zjevného derivačního afixu“⁵¹ (*Ibid.*) a ve výčtu odvozených sloves s nominální nebo adjektivní bází zmiňuje příklady jako *abanica(r)* ‚ovívat (vějířem)‘, *activa(r)* ‚aktivovat‘, jejichž segmentace navzdory nejednoznačnosti předchozích vyjádření svědčí o příklonu autorky k interpretaci tematické samohlásky jako verbálního sufixu.

V NGLE (2009: 578–579) je za derivační afix u sloves typu *limpiar*, *batallar* považován celý segment *-ar*, z alternativních analýz je zde vyložena pouze hypotéza o derivační funkci tematické samohlásky. Další možná řešení (konverze, nulový sufix) v gramatice zmíněna nejsou a jediným závěrem španělských akademiků je konstatování, že „neexistuje všeobecná shoda ohledně nejlepšího řešení tohoto teoretického problému“⁵² (*Ibid.*: 579).

Ve prospěch konverze se přiklání Fábregas (2013: 202–203 a 239–240) upozorňující na to, že např. ve slově *condicionar* ‚podmiňovat‘ (< *condición* ‚podmínka‘) lze o slovotvorném užití tematické samohlásky uvažovat, ale v případě slovesa *amplificar* ‚rozšířit, zvětšit‘ (< *amplio* ‚široký, rozlehlý‘) můžeme tutéž funkci přisoudit explicitnímu sufixu *-ific-*, takže jediný způsob, jak zachovat ve všech odvozených slovesech stejnou (ale pouze kategorizační) funkci tematické samohlásky jakožto příznaku první konjugace, by byl hypotetický nulový sufix před infinitivní koncovkou (tedy *condicion-ø-ar*). U mnoha slov však s jistotou nelze určit směr derivace a spolehlivé vodítko neposkytuje ani morfonologická či sémantická analýza. Proto je podle Fábregase výhodnější taková slovesa interpretovat jako výsledek konverze.

50 „Nos encontramos aquí de nuevo con formaciones que comprenden la adjunción de cierto material fonológico, por lo que no pueden considerarse casos de simple conversión.“

51 „[...] derivación léxica sin afijo derivativo aparente...“

52 „No hay acuerdo general sobre cuál sea la mejor solución de este problema teórico...“

Aguirre (2013: 126) se pro změnu drží postojů *NGLE* (2009), Langa (1992) nebo Mirandy (1994) a pokládá za derivační afix v denominálních a deadjektivních slovesech typu *limpiar* celý morfém *-ar*. Kromě sufixu však hovoří rovněž o koncovce, což působí poněkud ambivalentně.

Přestože všeobecné shody v této otázce dodnes nebylo dosaženo, s přihlédnutím k dosud navrženým řešením se jeví jako nejjednodušší označit za slovo-
tvorný prvek segment *-ar*. Teoretické obtíže spojené s touto interpretací nejsou větší než u alternativního řešení, jež přisuzuje funkci sufixu pouze tematické samohlásce *-a-*. V obou případech sice dochází k souběhu derivační a flektivní funkce⁵³, ten je ale příznačný i pro výše zmíněná užití rodových koncovek. Pokud jde o třetí možnost, tj. konverzi s flexí, nevýhoda tohoto řešení spočívá v tom, že opačný proces analogické povahy, tedy tvoření deverbálních podstatných jmen (např. *abandonar* ‚opustit‘ > *abandono* ‚opuštění, opuštěnost‘; *pelear* ‚zápasit, bít se‘ > *pelea* ‚zápas, bitka‘), je dnes naprostou většinou španělských lingvistů považován za standardní sufixaci.

Systematickým a symetrickým řešením by tudíž bylo buď oba zmíněné slovo-
tvorné procesy (nominalizační i verbalizační) označit za konverzi, nebo naopak rodové koncovky i infinitivní morfém *-ar* v této funkci analyzovat jako sufixy, což je podle našeho názoru nejschůdnější varianta, nacházející navíc značnou oporu i ve španělské odborné literatuře.

2.4 Delimitace sufixace a kompozice

Ač lze většinu problémů spojených s vymezením sufixace lokalizovat do přechodové oblasti mezi derivací a flexí, hraniční zóna existuje i mezi sufixací a kompozicí. Vzhledem k tomu, že podstata kompozice spočívá v kombinaci nejméně dvou slov nebo slovních základů, jež dává vzniknout nové lexikální jednotce, je jen logické, že hlavní otázka, která nás ve vztahu k sufixaci bude zajímat, se týká lexikální či afixální povahy některých pomezních elementů. V této podkapitole se ještě nebudeme zabývat statutem tzv. sufixoidů, které jsou dnes pro většinu španělských morfologů vázanými knižními bázemi a blíží se tedy k hranici mezi kompozicí a derivací z opačné strany⁵⁴, ale zaměříme

53 Infinitivní koncovka *-ar*, pokud jí přisoudíme slovo-
tvornou roli, nepřestává být součástí sloves-
ného tvaru infinitivu; tematický vokál zase slouží i jako formální znak příslušnosti odvozeného slova
k první konjugaci.

54 Suffixoidům a prefixoidům se souhrnně věnujeme v podkapitole 6.3.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

se konkrétně na přípony *-oide* a *-mente*, jež se komponentům složených slov podobají jen částečně, a každá z nich navíc jinak. S ohledem na rozdílnost nestandardních vlastností těchto morfémů je v následujících odstavcích rozebereme samostatně.

2.4.1 Sufix *-oide*

V *DRAE* (2014) je slootovorný prvek *-oide* popsán jako *elemento compositivo* (tj. lexikální komponent) s významem ‚podobný něčemu, ve formě něčeho‘⁵⁵ (např. *prefijoide*, *sufijoide*, *elipsoide*⁵⁶), ale pod stejným heslem figuruje rovněž jako pejorativní sufix s příkladem *feminoide* ‚zženštilý‘⁵⁷. Hlavním důvodem pro označení *-oide* za slootovornou bázi pouze v prvním významu je nepochybně lexikální původ⁵⁸ a sémantická blízkost k původnímu řeckému výrazu. Co se týče despektivního užití *-oide*, již Rainer (1993: 627) poukázal na významovou ekvivalenci tohoto elementu se standardním prefixem (*p*)*seudo-* (‚falešný, nepravý‘, tedy rovněž ‚podobající se něčemu‘ v negativním smyslu). Z tohoto pohledu je lexikografické zachycení *-oide* v *DRAE* konzistentní, protože bere v úvahu jak jeho různé významy, tak i existenci skupiny pejorativních sufixů ve španělštině, mezi něž lze *-oide* v tomto užití (např. *mongoloide*, *negroide*) bez problémů zařadit.

O to více překvapí odlišný postoj RAE v *NGLE* (2009: 563), kde je morfém *-oide* zmíněn v obou významech, tj. pro vyjádření podobnosti a despektivního postoje, pouze jako sufix. Tento rozpor možná souvisí s tím, že už v *GDLE* (1999) se *-oide* objevuje jednak v kapitole o adjektivní sufixaci, a to s významem podobnosti (Rainer, 1999: 4627), jednak mezi apreciativními příponami (Lázaro Mora, 1999: 4677) s odkazem na De Bruyna (1989: 96), který jako první na hodnotící a expresivní význam *-oide* ve svém článku poukázal a díky němuž pravděpodobně také došlo k revizi příslušného hesla v *DRAE* (2001)⁵⁹.

55 „Significa ‘parecido a’, ‘en forma de’.“

56 Toto užití *-oide* nacházíme především v odborné terminologii různých oborů.

57 V *DRAE* (1992) druhý význam sufixu *-oide* ještě není zachycen a objevuje se až v následujícím vydání akademického slovníku (2001).

58 Řecký element *-ειδής* či *-ειδής* ‚podobný něčemu‘, pocházející z kořene *εἶδος* ‚forma, tvar‘ a přejatý přes latinu (*-oides*), jak je uvedeno v *DRAE* (2014).

59 V předcházejících edicích *DRAE* je *-oide* uveden jen jako *elemento compositivo*.

Na první pohled by se přiznání derivační funkce elementu *-oide* v obou významech, k němuž došlo v *NGLE* (2009), mohlo jevit jako logický a očekávaný krok směrem ke sjednocení klasifikace slootovorných morfémů v publikacích vydávaných RAE, ale v tomto případě tomu tak bohužel není. Srovnáme-li *-oide* v jeho původním významu (‘ve formě něčeho’) se sufixoidem *-forme* (např. *aeriforme* ‘podobný (skupenství) vzduchu, plynný’, *cuneiforme* ‘klínový’), taktéž vázaným morfémem lexikálního původu s distribucí omezenou na koncovou pozici slova, zjistíme, že se tyto dva elementy od sebe prakticky v žádném ohledu neliší. Přesto by se dnes kromě Rainera (ten však za přípony pokládá úplně všechny sufixoidy) nenašel žádný lingvista, který by se odvážil *-forme* za derivační afix ve španělštině označit. Jestliže RAE nehodlá mezi standardní přípony zařadit i další konfixy, což se nejeví příliš pravděpodobné, je jediným správným řešením to, jež bylo zvoleno v *DRAE* (2001 a 2014) a od něhož se *NGLE* (2009) nepochopitelně odvrátila.

2.4.2 Sufix *-mente*

Vůbec nejzajímavější příponou ve španělštině je bezpochyby *-mente*, neboť nám není znám žádný jiný případ, kdy by byl nějaký slootovorný element interpretován jako koncovka, sufix i lexikální báze.

Začneme pojetím *-mente* jakožto flektivního morfému. Za koncovku jej označuje přímo jen Lang (1992: 56) a později uznává oprávněnost tohoto údajně tradičního španělského pojetí⁶⁰ z důvodu předvídatelnosti a extrémní produktivity slootovorného modelu [Adj + *-mente*]_{Adv}. Jak ale uvádí Pena (1999: 4323), stejné vlastnosti vykazují i další typy sufixace, mimo jiné zcela pravidelné odvozování sloves končících na *-izar* pomocí přípon *-ción* a *-able* (např. *nacionalizar* ‘znárodnit’ > *nacionalización* ‘znárodnění’, *nacionalizable* ‘znárodnitelný’; *realizar* ‘uskutečnit’ > *realización* ‘uskutečnění, provedení’, *realizable* ‘uskutečnitelný’). Na rozdíl od apreciativních přípon, jejichž pomeznímu charakteru jsme se věnovali v podkapitole 2.3.1, deadjektivní sufix *-mente* prokazatelně způsobuje slootovornou změnu (*fácil*_A ‘snadný’ > *fácilmente*_{Adv} ‘snadno’), což přesvědčilo i Langa (1992: 212), aby tomuto elementu derivační funkci přiznal.

60 Viz Lang (1992: 212). Žádné stopy po zmiňované tradici jsme však ve starší gramatické literatuře neobjevili. U Rafaela Seca (1963: 110) a v *Esbozo* (1973: 200) naopak nacházíme zmínky o nominálním původu tohoto morfému, což by hovořilo spíše pro tradiční pojetí *-mente* jako lexikálního elementu užívaného ke skládání slov.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

Zatímco u Langa (1992), Mirandy (1994), Rainera (1993), Almely Péreze (1999), Varely Ortegy (2005), Felíu Arquiolý (2009) i Aguirre (2013) je morfém *-mente* řazen mezi sufixy, RAE ve svých pracích potvrzuje rozkolísanost a absenci jednotné koncepce. V *DRAE* (2001 i 2014) je tato přípona označena za *elemento compositivo*, v *NGLE* (2009: 570–575) jí naopak náleží místo v kapitole o adjektivní a adverbiální derivaci. To však nesignalizuje žádný názorový obrat španělských akademiků, protože po úvodním ambivalentním vyjádření ohledně povahy tohoto morfému je v *NGLE* (2009: 571) vyložena celá řada argumentů, jež přesvědčí nejednoho čtenáře této gramatiky o tom, že se ve skutečnosti jedná o lexikální komponent. Podívejme se proto nyní na nestandardní charakteristiky *-mente* podrobněji.

Deadjektivní adverbia jsou ve španělštině odvozena od tvaru ženského rodu přídavných jmen (např. *extraño* ‚podivný‘ > *extrañamente* ‚divně, zvláště‘; *lento* ‚pomalý‘ > *lentamente* ‚pomalu‘). Tato shoda v rodě s původním substantivem *mente*, f. ‚mysl‘ je nesporným důkazem toho, že gramatikalizace *-mente* dosud nebyla formálně dovršena. O tomtéž svědčí i další nezvyklý jev: jak je zřejmé z psané podoby adverbíí *fácilmente* ‚snadno‘, *difícilmente* ‚obtížně‘ apod., základové adjektivum si zde uchovává svůj původní přízvuk (byť jako sekundární), zatímco hlavní akcent připadá standardně na předposlední slabiku slova. Oproti běžné sufixaci také nedochází připojením *-mente* k žádným hláskovým změnám v lexikální bázi (např. k elizi koncové samohlásky), což je jinak ve španělštině pro tento typ derivace charakteristické.

Poslední zvláštností *-mente*, jíž se na rozdíl od předchozích dvou bodů podrobněji věnuje pouze *NGLE* (2009: 571–572), je možnost elize této přípony v koordinaci s dalším adverbium na *-mente* (*lisa y llanamente* ‚prostě a jasně‘) nebo v komparativních strukturách (*tanto verbal como físicamente* ‚jak verbálně, tak fyzicky‘, *más abierta que veladamente* ‚spíše otevřeně než skrytě‘). Tento fenomén je v rámci sufixace ojedinělý, přesto však podobnou anomálii můžeme najít u souřadných spojení slov utvořených jiným derivačním postupem. Právě nová akademická gramatika (*NGLE*, 2009: 678) si všímá i příkladů koordinace prefigovaných formací, při níž dochází rovněž k elizi koncové části prvního slova (*manifestaciones pro- y antiabortistas* ‚demonstrace pro a proti potratům‘, *comercio intra- y extracomunitario* ‚obchod uvnitř a vně EU‘), tentokrát však nikoli sufixu, nýbrž lexikální báze. Samotní autoři *NGLE* zde mluví o „styčných bodech“ mezi oběma typy souřadných struktur. Takový projev ekonomie jazyka dosvědčuje povědomí mluvčích o identické

vnitřní strukturu odvozených adjektiv a příslovcí v souřadném spojení, nic podstatného ohledně morfologické povahy *-mente* z něj však vyvodit nelze. Systematicky rekategorizační funkce uvedeného morfému a jeho sémantický posun oproti původnímu a ve španělštině stále existujícímu substantivu (‘mysl’ > ‘způsob’) jsou ovšem samy o sobě dostatečnými argumenty pro zařazení tohoto elementu mezi španělské sufixy, jakkoli se jedná o příponu z více hledisek nestandardní a původem lexikální. Uvažovat o flektivní povaze *-mente* je pak s ohledem na výše zmíněné důvody ještě daleko pochybnější než v případě apreciativních sufixů. Nezbývá proto než spolu s Almelou Pérezem (1999: 133) konstatovat, že ze synchronního pohledu tento morfém derivačním sufixem je, i když jeho lexikální původ a adverbizační funkce jsou historicky s mechanismem kompozice svázány.

Na úplný závěr bychom chtěli ještě vyzdvihnout, že právě geneze tohoto sufixu (např. Azofra Sierra, 2009: 130) dobře ilustruje pravou podstatu procesů lexikalizace a gramatikalizace včetně směru jejich působení, jenž oproti zjednodušené a rozšířené představě není nutně protichůdný (viz schéma níže). Bez proměny původně volných syntaktických vazeb vyjadřujících výhradně mentální rozpoložení (‘s nějakou myslí’) v ustálená slovní spojení s obecnějším významem (‘nějakým způsobem’) a následně v kompozita, což je nepochybný proces lexikalizace, by nemohlo dojít ani ke gramatikalizaci komponentu *-mente* a jeho zařazení mezi španělské sufixy.

Vývoj sufixu <i>-mente</i>	
Součást volných slovních spojení → Součást ustálených vazeb → Komponent složenin → Sufix	
Lexikalizace	Gramatikalizace

Schéma 4

2.5 Závěry

Abychom mohli výsledky našeho bádání shrnout do jednoho schématu zahrnujícího všechny přechodové oblasti mezi flexí, sufixací a kompozicí, tak jak byly popsány v předcházejících podkapitolách, musíme nejprve určit výchozí bod, jímž by v tomto případě měl být prototypický španělský sufix, tj. derivační morfém odpovídající všem základním kritériím stanoveným pro tento typ afixů v relevantní odborné literatuře.

Jak vyplynulo z našeho úvodního rozboru definičních rysů sufixace i z následné analýzy problematických elementů nacházejících se na hranici mezi derivací a flexí nebo derivací a kompozicí, prototypickou příponou ve španělském pojetí je vázaný morfém sloužící výhradně k odvozování slov, který stojí vždy za slovním základem (ponecháme-li stranou případy sekundární derivace) a bezprostředně před flektivní koncovkou, pokud je v daném slově použita. Typická španělská přípona slouží primárně k heterogenní derivaci, tj. determinuje slovní druh výsledné formace a zároveň vyjadřuje obecný pojem blíže specifikovaný slovním základem (jedná se tedy o nociónální sufix). Takto odvozená slova jsou zachycena v reprezentativních slovnících španělštiny jako samostatná hesla a jejich význam často není plně kompozicionální, neboť mnoho přípon má polysémický charakter.

Coby příklady prototypických sufixů můžeme uvést morfémy jako *-ción*, *-dor*, *-ero*, *-ecer*, *-izar*, jež splňují všechna definiční kritéria v souladu se španělskou lingvistickou tradicí a tvoří centrum dané kategorie.

V periferní oblasti směrem k flexi se nachází původem desinenciální superlativní sufix *-ísimo* a podle mnoha španělských lingvistů také celá skupina apreativních či hodnotících sufixů (*-ito*, *-ico*, *-azo* apod.), které na rozdíl od standardních přípon nemění slovní druh odvozeného výrazu a jejichž význam je natolik transparentní⁶¹, že není třeba (a z důvodu enormní produktivity ani možné) všechna deminutiva, augmentativa a pejorativa ve slovnících zachytit. Jelikož tyto výrazy nejsou v pravém slova smyslu novými lexikálními jednotkami a uživatelé jazyka je volně tvoří v procesu řeči pomocí tzv. potestativních sufixů, mohou se na první pohled jevit jen jako tvary základového slova. Podobnost je však klamná a pouze povrchová, neboť obligatorní charakter flexe a maximální fakultativnost apreativní sufixace naopak staví hodnotící přípony a koncovky do naprostého protikladu.

61 I zde je však možné rozlišit různé sémantické odstíny, jak to dokazuje např. Langova klasifikace pejorativních sufixů (viz Lang, 1992: 157–164).

Nejzajímavějším, a zároveň nejméně zpochybnitelným příkladem graduálního přechodu mezi derivací a flexí jsou různé funkce vokálních sufixů *-a* a *-o*⁶², sahající od formálního vyjádření gramatické kategorie rodu přes přechylování životných jmen a rozlišování významů souvisejících ještě s přirozeným rodem (*general* ‚manželka generála‘) až po vyjádření zcela odlišných sémantických opozic (strom a jeho plod: *manzano* ‚jabloň‘ – *manzana* ‚jablko‘; velikost: *barco* ‚lod‘ – *barca* ‚člun, bárka‘) a tvoření deverbálních substantiv (např. *comprar* ‚koupit‘ > *compra* ‚nákup, koupě‘). V posledně jmenované funkci jsou dnes finální vokály *-a* a *-o* většinou analyzovány jako přípony, i když někteří lingvisté v nich spatřují spíše rodové koncovky připojené k již substantivizovanému slovesu a hovoří v této souvislosti o konverzi s flexí.

Stejný problém vyvstává i při analýze denominálních a deadjektivních sloves utvořených pomocí infinitivního morfému *-ar* (*archivo* ‚archiv‘ > *archivar* ‚archivovat‘; *batalla* ‚bitva‘ > *batallar* ‚bojovat‘ apod.), tedy za použití mechanismu známého ve španělštině pod tradičním názvem *derivación inmediata*. Někteří španělští morfologové verbálnímu sufixu *-ar* derivační funkci přiřazují, jiní ji připisují pouze tematické samohlásce *-a-* a nechybí ani zastánci konverze s flexí, takže názorová shoda v této otázce je ještě menší než v případě vokálních nominálních sufixů *-a-*, *-e-*, *-o-*. Každopádně je na místě uvažovat spíše o funkčním přesahu flektivních morfémů do oblasti derivace nežli naopak.

Směrem od derivace ke kompozici je již situace přehlednější, neboť až na dva původem lexikální sufixy *-oide* a *-mente*, které jsme podrobněji okomentovali výše, zde tvoří přechodovou zónu jen skupina tzv. afixoidů či konfixů, jimž se budeme věnovat až v kapitole o kompozici (viz podkap. 6.3). Alespoň ze sémantického hlediska je hranice mezi obecným významem standardních sufixů a konkrétním, lexikálním významem sufixoidů jen obtížně vymežitelná, jak nám ukázalo právě srovnání přípony *-oide* se sufixoidem *-forme*. Adverbiální přípona *-mente* pro změnu představuje zajímavý příklad nedovršeného přerodu lexikálního komponentu v derivační morfém, který se projevuje především jistými formálními anomáliemi příslovčí typu *nítidamente* ‚jasně, zřetelně‘ (srov. str. 46).

62 V případě tvoření deverbálních substantiv můžeme připojit ještě *-e* s inherentním mužským rodem.

2. Sufixální derivace a její vymezení vůči flexi a kompozici

FLEXE	DERIVACE	KOMPOZICE
→		←
-a, -o	-ción, -dor, -ero, -ista, -sis, ...*	-algia, -logo, -patía, ...
-ar	-ecer, -izar	
-ísimo		-oide -forme
		-mente
-ito, -ico, -azo, ...		

Schéma 5

* Tučně jsou označeny příklady prototypických sufixů.

Jak je patrné ze schématu zachycujícího postavení jednotlivých sufixálních elementů vůči stanovenému prototypu (viz výše), většina sporných přípon se koncentruje do přechodové oblasti mezi derivací a flexí⁶³, čímž se sufixace výrazně odlišuje od prefixace (srov. schéma v podkap. 3.4), kde se téměř všechny obtížně zařaditelné elementy nacházejí na pomezí derivace a kompozice a částečně zasahují i do oblasti syntaxe. Tento rozdíl souvisí jednak s pozicí předpon a přípon v odvozeném slově (pouze sufixy mohou být považovány za koncovky a naopak), ale také se samotným prototypem předpony – prefixy byly již od řeckých a latinských gramatik mylně ztotožňovány s předložkami nebo adverbii. Jejich užití bylo proto donedávna interpretováno jako skládání slov, zatímco sufixace se dlouho pokládala za jediný derivační postup a pojetí předpony neprošlo od antiky až po současnost žádným signifikantním vývojem.

63 I kdybychom vzali v potaz problematický statut konfixů, na tomto základním faktu už to nic nemění. Potenciální derivační funkce sufixoidů se nikdy nestala předmětem tak rozsáhlé odborné diskuse, jako tomu bylo v případě prefixoidů, poněvadž i ti největší zastánci afixální povahy těchto elementů museli vždy brát v úvahu základní strukturu odvozeného slova, jež bezpodmínečně vyžaduje nějaký slovotvorný základ. Tato role většinou připadá právě druhému komponentu konfixátu.

3. PREFIXÁLNÍ DERIVACE A JEJÍ VYMEZENÍ VŮČI KOMPOZICI

Prefixace byla ve španělské lingvistice tradičně považována za jeden z druhů kompozice a samotné předpony za předložky nebo příslovce. Minimálně od devadesátých let minulého století však již mezi španělskými morfology začíná zřetelně převažovat názor, že toto pojetí je nadále neudržitelné a že by prefixace měla náležet mezi derivační postupy, což konečně ve své poslední oficiální gramatice (NGLE, 2009) zohlednila i RAE. Hranice mezi kompozicí a derivací ovšem v případě prefixace rozhodně není neprostupná, o čemž svědčí nejen nově ustanovená skupina tzv. adjektivních předpon, považovaných dříve za prefixoidy či slovotvorné základy a tvořících dnes vlastní přechodovou zónu mezi derivačními a lexikálními morfémy, nýbrž i (kvazi)prepozicionální funkce některých původem předložkových prefixů (*anti-*, *pro-*), jež do určité míry relativizuje i hranici mezi lexikální morfologií a syntaxí. Těmto i dalším problémům se budeme podrobně věnovat hned po úvodní charakteristice prefixace a nezbytné analýze hlavních klasifikačních kritérií.

3.1 Charakteristika prefixace

NGLE (2009: 663) definuje prefixy vlastně jen z pozičního hlediska jako morfémy, jež „vždy předcházejí lexikální bázi, s níž se kombinují“¹. To je samozřejmě základní rys, který uvádějí všechny dostupné zdroje, ale v této definici je

1 „Los prefijos preceden siempre a la base léxica con la que se combinan...”

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

pro nás obzvláště důležité slovo *vždy*. Jak totiž uvidíme v kapitole o kompozici (kap. 6), výhradní antepozice prefixů umožňuje separovat skutečné předpony od afixoidů, které se objevují jak v počáteční, tak v koncové pozici slova (např. *anglófilo* – *filólogo* – *logopeda*). Další vlastností, jíž se prefixy liší především od sufixů, je jejich nepřízvučný charakter a s ním související okolnost, že připojení předpony nikdy nemění místo přízvuku odvozeného slova (NGLE, 2009: 673), což podle španělských akademiků svědčí o jisté fonologické nezávislosti předpon. K významovému obsahu prefixů se NGLE (2009) nijak nevyjadřuje, pokud ovšem nepočítáme již citovanou vágní zmínku o „informacích různého druhu“, jež se vztahuje k afixům obecně (viz NGLE, 2009: 22).

Varela Ortega a Martín García (1999: 4995) v GDLE také charakterizují prefix jako morfém, který stojí na počátku slova; výlučnost této pozice je však zdůrazněna až v podkapitole věnované rozlišení prefixů a prefixoidů (*Ibid.*: 4997). Důležitá je rovněž informace, že předpona na rozdíl od přípony „není obvykle jádrem morfologické konstrukce, nýbrž doplňkem tohoto jádra“². To mimo jiné znamená, že prefixy nelze třídit podle kategoriálního hlediska, které je pro klasifikaci sufixů naopak kritériem základním. Předpony však jádro odvozeného slova netvoří ani sémanticky a slouží pouze k modifikaci významu lexikální báze (*Ibid.*: 4998). V GDLE je konečně zmíněna i fonologická nezávislost prefixu na lexikální bázi (*Ibid.*: 5007), o níž v kontrastu k sufixaci hovořil již Lang (1992: 220) a později také Almela Pérez (1999: 50). Množství odkazů v tomto odstavci výmluvně ukazuje, že o souvislejší charakteristice prefixace se dá v citované gramatice (ostatně stejně jako v NGLE) mluvit jen stěží, což ve srovnání se staršími pracemi představuje spíše krok zpět.

Ačkoliv téměř všechny naše zdroje klasifikují prefixy podle významového hlediska (předpony vyjadřující místo, čas, množství atd.), o vlastní sémantické povaze předpon se v nich téměř nepíše. Někteří autoři tento aspekt prefixace zcela opomíjejí (Alvar Ezquerro, 1993; Miranda, 1994; NGLE, 2009), další (např. Seco, M., 1980; Varela Ortega – Martín García, 1999; Varela Ortega, 2005; Felú Arquíola, 2009) se omezují na konstatování, že předpony základní význam slova nevyjadřují, ale pouze jej modifikují. Jen Lang (1992: 220) navíc uvádí, že na rozdíl od sufixace existuje mezi významovým obsahem prefixu a slovního základu jasná hranice a daleko menší propojení,

2 „Contrariamente al sufijo, el prefijo no es, por lo común, núcleo de la construcción morfológica, sino adyunto al núcleo...” (Varela Ortega – Martín García, 1999: 4996)

jež se v pravopisu odráží ve formě občasného grafického oddělení předpony od báze, ke kterému u sufixace nikdy nedochází. Předpony podle něj také vykazují větší tendenci k monosémičnosti nežli přípony. Tím je však otázka významu prefixálních morfémů, alespoň v rámci naší bibliografie, vyčerpána. Další související informace se již týkají přímo konkrétních kategorií prefixů a jejich možné polysémie, popř. ještě významových rysů lexikální báze ovlivňujících selekci některých předpon.

Jako poslední definiční charakteristiku, která až na výjimky (Varela Ortega, 2005) bývá zmiňována jen ve starší literatuře (Lang, 1992; Miranda, 1994; Almela Pérez, 1999), musíme uvést zachování slovního druhu výrazů odvozených předponami. Prefixace je sice v zásadě homogenním typem derivace, avšak prokazatelná rekategorizační funkce předpon *anti-*, *pro-* a některých kvantifikátorů tímto dogmatem již do značné míry otřásla³. Alternativním vysvětlením tohoto fenoménu se budeme věnovat později (viz podkap. 3.3.1.2).

3.2 Klasifikace prefixů

Jak jsme předeslali výše, základní kritérium, podle něhož jsou španělské prefixy klasifikovány už od osmdesátých let, je hledisko sémantické. Manuel Seco (1980) ve své gramatice ještě rozlišuje jen dvě skupiny afixů (*apreciativos y significativos*, tj. *apreciativní* a „významové“), ale Lang (1992) a Miranda (1994) již předpony dělí podle významu do pěti kategorií (1. negační; 2. místní; 3. časové; 4. množství nebo velikosti; 5. intenzifikační). V průběhu devadesátých let docházelo k dalšímu zpřesňování této klasifikace, což se projevilo dramatickým nárůstem počtu uváděných tříd: u Bajo Pérez (1997) již nacházíme 11 skupin prefixů a v *GDLE* (Varela Ortega – Martín García, 1999) dokonce 18, pokud počítáme i všechny podskupiny. V *NGLE* (2009: 670) odpovídají základní kategorie prefixů až na novou skupinu předpon vyjadřujících kladný nebo záporný postoj klasifikaci uvedené v *GDLE* a podle sémantického kritéria je zde strukturována téměř celá (a na rozdíl od sufixace také jediná) kapitola o prefixaci. Totéž lze říci i o nedávno vydané práci Carmen Aguirre (2013).

3 Viz např. Bajo Pérez (1997: 13), Pena (1999: 4333) a *NGLE* (2009: 726–727).

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

Klasifikace prefixů Varely Ortegy a Martín Garcí (1999: 5011–5036) je do dnes považována za nejdetailnější a nejpropracovanější⁴, což ale nemusí nutně znamenat jen pozitiva. Montero Curiel (1999: 194) a Rodríguez Ponce (2002: 41) správně poukázaly na to, že některé sémantické odstíny jsou jen těžko rozlišitelné a závisejí na významu základového slova, takže je nelze připsat výlučně předponám⁵.

Ke starší sémantické klasifikaci afixů na hodnotící a „významové“ (viz Seco, M., 1980: 187–193) se ve své monografii vrací již zmíněná Rodríguez Ponce (2002), která apreciativní prefixy dále dělí na: 1) augmentativní; a 2) deminutivní. Toto členění se ve španělské odborné literatuře vyskytuje jen sporadicky, ale pro naše téma není zcela bezvýznamné. Pokud totiž někteří lingvisté pochybují o slovo- a morfotvorné funkci apreciativních přípon, které Bajo Pérez (1997: 36) výstižně nazvala *sufijos potestativos*, pak stejný problém představují i apreciativní předpony, jejichž užití v užším slova smyslu také nevede ke vzniku nových slov s pojmenovávací funkcí (např. *super/extra/ultrahidratante*). Vzhledem k tomu, že v případě prefixace není otázka vymezení vůči flexi aktuální, nemusíme se jí, na rozdíl od sufixace, v této kapitole dále zabývat.

Nestandardním způsobem, ale rovněž z významového hlediska, třídí předpony Rainer (1993), který pojednává všechny derivační morfémy s podobným významem (tj. prefixy i sufixy) vždy v rámci jedné kapitoly. Almela Pérez (1999) naopak sémantickou klasifikaci nepoužívá vůbec a významy jednotlivých předpon uvádí ve svých tabulkách u každého afixu zvlášť.

Jak uvidíme později, tradiční dělení prefixů do významových tříd je velmi důležité, neboť představuje klíč k objasnění toho, proč se některým elementům lexikálního původu podařilo statut prefixu ve španělštině získat, zatímco jiné, z více hledisek srovnatelné morfémy jsou dodnes považovány za komponenty složených slov.

4 V souhrnném schématu, které uvádí Rodríguez Ponce (2002: 41), má tato klasifikace následující podobu:

- A) Locacionales y comitivos: 1. Posición (*post*, *intra*-); 2. Dirección-meta (*a/ad*-); 3. Procedencia (*ab*, *ex*-);
- B) Temporales: 1. Anterioridad (*ante*, *pre*-); 2. Posterioridad (*post*-);
- C) Negativos: 1. Oposición (*anti*, *contra*-); 2. Contradicción (*no*-); 3. Contrariedad (*a*, *des*, *in*-); 4. Privación (*a*, *des*, *in*-);
- D) Gradativos: 1. Tamaño y cantidad (*hiper*, *maxi*-); 2. Cualidad (*super*, *ultra*-);
- E) Aspectuales-diatéticos: 1. Reversión (*des*-); 2. Iteración (*re*, *sobre*-); 3. Causatividad (*en*-); 4. Reflexivita (*auto*-);
- F) Modificadores: 1. Cuantificadores (*mono*, *bi*-); 2. De modo o manera (*mal*, *bien*-); 3. Calificativos (*seudo*, *neo*-).

5 Určité prefixy se v důsledku toho objevují ve více podkategoriích (např. *a*, *des*- nebo *in*-).

Velmi kontroverzní je naproti tomu klasifikace předpon dle jejich syntaktické funkce, kterou lze nalézt v posledních dvou gramatikách vydaných RAE (*GDLE*, 1999 a *NGLE*, 2009). Starší práce syntaktický aspekt prefixace téměř nezmiňují⁶ a Almela Pérez (1999: 52 a 56) dokonce jakékoli propojení syntaxe a prefixace přímo popírá s poukazem na to, že mechanismus tzv. *adice* (zahrnující podle něj všechny tradiční slovotvorné postupy) spočívá výhradně v sémantické modifikaci lexikální báze. Připisovat předponám stejnou funkci jako např. předložkám, a to i v případě jejich identické formy a významu, je tudíž mylné. Předložka slouží k vyjádření vztahu subordinační, což je syntaktická funkce, kdežto předpona pouze mění význam odvozeného slova a není sémanticky ani syntakticky autonomním elementem.

Varela Ortega a Martín García (1999: 4999–5002) navzdory tomu v podkapitole nazvané zcela jednoznačně *Sintaxis* rozlišují následující tři funkce předpon: 1) předložkovou; 2) adverbialní; a 3) adjektivní a kvantifikační. Je však nutno podotknout, že to, co má být syntaktickými funkcemi, představuje ve skutečnosti slovní druhy jednotek odpovídajících prefixu v parafrázi odvozeného výrazu. Problémem této klasifikace tak není pouze neoddělitelnost původu, významu a funkce jednotlivých předpon, ale hlavně její proklamovaný syntaktický základ.

V *NGLE* (2009: 668) snad i proto zmíněné kritérium již není přímo spojováno se syntaxí a hovoří se pouze o „slovním druhu, jemuž se [prefixy] podobají“⁷. Výsledné skupiny předpon jsou pak samozřejmě stejné jako v *GDLE* (1. adjektivní; 2. adverbialní; 3. předložkové).

V téže gramatice (*NGLE*, 2009: 669–670) se ale vůbec poprvé objevuje mnohem problematičtější klasifikace. V závislosti na možné grafické separaci jsou tu španělské předpony nově rozděleny na odlučitelné a neodlučitelné (*prefijos separables e inseparables*). K neudržitelnosti tohoto konceptu se ještě vrátíme v souvislosti se slovotvornou funkcí předložky *sin* (podkap. 3.3.1.1).

Pozorný čtenář si jistě povšiml, že jsme zatím vůbec nezmínili kategoriální hledisko, podle něhož jsou ve španělských gramatikách a pojednáních o slovotvorbě primárně klasifikovány sufixy (např. nominální, adjektivní, adnominální, adadjektivní atd.). Předpony však na rozdíl od přípon netvoří jádro odvozeného výrazu, neurčují jeho slovní druh a většinou je lze kombinovat

6 Výjimkou je gramatika Menéndeze Pidala ([1904] 1918: 182), v níž jsou prefixy také klasifikovány podle své funkce („según el oficio del prefijo“) na předložkové a adverbialní.

7 „La clase de palabras a la que se asimilan [los prefijos].“

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

s lexikálními bázemi různých kategorií⁸, takže tato informace není v případě prefixace příliš relevantní a můžeme ji považovat nanejvýš za doplňkovou⁹.

3.3 Delimitace prefixace a kompozice

3.3.1 Prefixy a předložky

Ve vůbec první španělské gramatice (Nebrija [1492] 1989: 207) se její autor zmiňuje o prefixech v kapitole XV *De la preposición*. Nebrija rozlišuje autonomní užití předložek (*por aiuntamiento*) od jejich prefixální funkce (*por composición*), v níž je považuje za komponenty složenin, jak také zřetelně vyplývá z posledně uvedeného termínu. Zde leží nejen základ tradičního španělského pojetí prefixace jako kompozice, nýbrž také identifikace předpon s předložkami, která je patrná ještě v předposlední a neoficiální akademické gramatice (*Esbozo*, 1973: 170). Není bez zajímavosti, že Nebrija vedle prefixů, jež ve španělštině existují i jako předložky, hovoří rovněž o „některých předložkách, které se vyskytují pouze ve složeninách“¹⁰ (Nebrija [1492] 1989: 208), konkrétně *des-* a *re-*¹¹. Aspektuálnímu prefixu *re-* ovšem žádná předložka neodpovídala už v latině, z čehož lze soudit, že španělský učenec používá termín *preposición* jednoduše pro všechny prefixy bez ohledu na jejich původ a sémantickou funkci.

Bylo by však omylem toto tradiční ztotožňování předpon a předložek považovat za španělské specifikum, neboť jeho původ lze nalézt již ve starých řeckých a latinských gramatikách, z nichž vycházel i Nebrija. Ještě koncem 19. století ostatně zařadil prefixaci do oblasti kompozice rovněž významný francouzský jazykovědec Arsène Darmesteter ([1875] 1894), na nějž při popisu slovtvorných mechanismů prokazatelně navázal i otec moderní španělské morfologie Ramón Menéndez Pidal¹² a později zastánci transformační gramatiky. Jedná

8 Varela Ortega a Martín García (1999: 4996) používají v této souvislosti termín *interkategoriální prefixy*.

9 Viz např. souhrnné tabulky prefixů u Mirandy (1994) a Almely Péreze (1999).

10 „Ai algunas preposiciones que nunca se hallan sino en composición...”

11 Nebrija na tomto místě překvapivě uvádí ještě prefix *con-*, který ve španělštině existuje i jako předložka. Příčinou tohoto omylu je zřejmě zvolený příklad *concordar* ‚shodovat se‘, v němž nesamostatný a dnes morfologicky neanalyzovatelný segment představuje naopak *-cordar*, který však nacházíme i v dalších zdánlivě odvozených slovesech (*recordar* ‚připomínat, vzpomínat si‘, *acordar* ‚dohodnout‘).

12 O Darmesteterově vlivu na Menéndeze Pidala se zmíníme ještě v kapitole o parasyntéze (viz kap. 5).

se tedy spíše o tradici obecně románskou, která se však díky konzervativnímu přístupu RAE udržela ve Španělsku déle než např. ve Francii.

Přestože cílem této práce v žádném případě není srovnávat české a španělské pojetí slovotvorných postupů a v našich úvahách se snažíme pokud možno vycházet ze španělské tradice a terminologie, v tomto případě si dovolíme udělat malou výjimku. Stačí se totiž podívat do akademické *Mluvnice češtiny* 1 (ČSAV, 1986: 313), v níž jsou domácí předpony, chápané jako derivační morfémy, rozděleny na pravé (nepředložkové) a nepravé (předložkové), a ihned je zřejmé, že španělská perspektiva je přesně obrácená. V *Esbozo* (1973: 170) se prefixace nachází v podkapitole 2.1.4 *Composición* a rozlišují se zde naopak pravé a nepravé *předložky* (např. *con-* vs. *hiper-*). Nejpozději v devadesátých letech však i ve španělské morfologii došlo k významnému posunu, takže prefixace figuruje v posledních dvou gramatikách vydaných RAE také jako způsob odvozování slov. Četné odkazy na výše zmíněnou tradici a další nepřehlédnutelné náznaky ambivalentního postoje nicméně svědčí o tom, že někteří významní španělští lingvisté (např. Varela Ortega a Martín García) nejsou dodnes o derivační funkci předpon zcela přesvědčeni.

Bez ohledu na místní tradice a rozdíly je nesporné, že alespoň v některých případech nejsou úvahy o možném užití předložek v kompozitech bezpředmětné. Např. ve slovech *antecámara* ‚předsín‘, *predpokoј*‘ a *sinvergüenza* ‚neštyda, sprosták‘ lze na základě formální analýzy snadno identifikovat domácí prefixy *ante-* a *sin-*, ale ze sémantického hlediska se zde role prefixu neomezuje jen na modifikaci základového slova, nýbrž stejně jako standardní předložka vyjadřuje vztah mezi dvěma podstatnými jmény, z nichž první je implicitní¹³. Tato charakteristika nás přivádí ke klasifikaci složenin na endocentrické a exocentrické, která závisí právě na tom, zda základní význam výsledné formace je, či není vyjádřen alespoň jedním z použitých komponentů¹⁴. Protože na základě definičních charakteristik prefixace by měla být takto odvozená slova výhradně endocentrickými formacemi, nejjednodušší způsob, jak tuto anomálii odstranit, je analyzovat výrazy typu *antecapilla* ‚vstup do kaple‘ nikoliv jako deriváty, ale jako kompozita vzniklá lexikalizací předložkové vazby. Jelikož však stejně exocentrický charakter mají i některá slova utvořená pomocí prefixů,

13 Emilio Alarcos Llorach (1983: 14) dokonce tvrdí, že ve slovech jako *antecapilla* ‚vstup do kaple‘, *antesala* ‚předsín‘, *predpokoј*‘, *trascocina* ‚malá místnost za kuchyní‘ je předpona lexematickým centrem pojmenování (což zcela odporuje běžnému pojetí prefixace ve španělštině).

14 Např. *altiplanicie* ‚náhorní rovina‘ – endocentrické kompozitum; *quitamanchas* ‚odstraňovač skvrn‘ – exocentrické kompozitum. Podrobněji o této klasifikaci viz podkap. 6.2.2.

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

jež ve španělštině jako samostatné předložky neexistují (např. *preguerra* ‚předválečná éra‘, *posfranquismo* ‚doba po Francově diktatuře‘, *antimisil(es)* ‚protiraketové zařízení‘), nezbývá než připustit, že obvyklé chápání prefixu jako pouhého modifikátoru významu lexikální báze, jakož i popírání syntaktického aspektu prefixace (viz Almela Pérez, 1999: 56), je jednoduše neudržitelné¹⁵. Nejvíce se o prepozicionální či alespoň kvaziprepozicionální funkci předpon mluví v souvislosti s elementy *anti-*, *pro-* a *sin-*, na které se proto v následujících podkapitolách zaměříme i my.

3.3.1.1 Předložka *sin* a její slovotvorná funkce

Z výše citovaných elementů jsme se rozhodli upřednostnit právě *sin-*, a to v první řadě díky okolnosti, že tento morfém není některými španělskými lingvisty vůbec za předponu pokládán.

Důvodem je podle Bajo Pérez (1997: 30) především fakt, že „není možné stanovit syntaktické ani sémantické rozdíly mezi předložkou *sin* a údajným prefixem *sin-*“¹⁶. Všechny formace s tímto elementem (např. *sinsentido* ‚nesmysl‘, *sinvergüenza* ‚nestyda‘) proto navrhuje analyzovat jako složeniny.

V *GDLE* (Varela Ortega – Martín García, 1999: 5023, pozn. 56) je *sin-* věnována pozornost pouze v poznámce pod čarou, kde se praví, že uvedená předpona „se objevuje pouze v několika lexikalizovaných formacích“¹⁷, což v podstatě potvrzuje slova Bajo Pérez. V samotném textu podkapitoly o negativních příponách už není o *sin-* ani zmínka, nicméně do závěrečného abecedního seznamu prefixů byl tento element zařazen.

V *NGLE* (2009: 669 a 724) figuruje *sin-* mezi tzv. odlučitelnými předponami (*prefijos separables*)¹⁸ s příklady typu *los sin techo* ‚bezdomovci‘, *los sin papeles* ‚imigranti bez dokumentů‘. To by sice svědčilo o jisté slovotvorné produktivitě, avšak pouze v tom případě, že takové konstrukce skutečně odvozenými slovy jsou. Jednak zde totiž ještě více než u jednoslovných formací jako *sinvergüenza* platí námitka Bajo Pérez, že diskutovaná spojení mají stejnou strukturu jako

15 To se však nevylučuje s naší předchozí kritikou syntaktické klasifikace prefixů v *GDLE* (1999).

16 „[...] no se pueden establecer diferencias sintácticas ni semánticas entre la preposición *sin* y el supuesto prefijo *SIN-*...“

17 „El prefijo *sin-* con valor privativo sólo aparece en unas pocas formaciones lexicalizadas...”

18 Kromě *sin* jsou do této skupiny zařazeny ještě elementy *anti*, *pro*, *ex* a negativní adverbium *no* v kombinaci se substantivy, např. *la no intervención* ‚nevmešování‘. Almela Pérez (1999) nicméně *no* za prefix nepovažuje.

předložková syntagmata, za které je ostatně lze vzhledem k jejich grafické podobě i považovat, jednak mají uvedené příklady stejně exocentrický charakter jako slova *sinvergüenza* („[osoba] beze studu“) nebo *antecapilla* („[prostor] před kaplí“), o jejichž problematičnosti již byla řeč v úvodní části této podkapitoly. Španělští akademici navíc v posledních pravidlech pravopisu (OLE, 2010) svou vlastní klasifikaci předpon na odlučitelné a neodlučitelné úplně popírají (nová závazná norma pro psaní prefixů možnost separace pouze některých předpon vylučuje), což nás staví před další teoretické úskalí.

Jestliže *sin* v pojmenování *los sin papeles*¹⁹ není odlučitelnou předponou, pak mohou být ustálené vazby tohoto typu už jen syntagmatickými složeninami nebo frazeologismy. Teoreticky by byla přijatelná obě řešení, i když díky denominativní funkci těchto jednotek je první varianta pravděpodobnější. V každém případě tu narážíme ještě na jinou překážku, na kterou upozorňuje Alonso Ramos (2009: 264): „syntax španělštiny nemá žádná pravidla, jež by popisovala nominální syntagmata modifikovaná předložkou“²⁰. S ohledem na tento problém by se koncept odlučitelné předpony nakonec nemusel jevit jako zcela neužitečný, pokud by ovšem všechna nová pojmenování utvořená pomocí *sin* neměla pro prefixaci značně netypický exocentrický charakter. Alonso Ramos, která odmítá existenci syntagmatických složenin už z principu, se proto domnívá, že formace *un sin techo*, *un sin papeles* apod. představují ve skutečnosti pravá, jednoslovná kompozita (pro která nejsou syntaktická pravidla směrodatná) a měla by se ideálně psát dohromady, tj. *un sintecho*, *un sim-papeles*, jak to ostatně připouštějí i nejnovější pravidla španělského pravopisu (OLE, 2010). V konečném důsledku tedy také tato lingvistka přisuzuje *sin* ve výše zmíněných výrazech prepozicionální funkci.

* * *

Shrňme, že v zásadě existují dvě přijatelné analýzy slootovorného elementu *sin*: 1) derivační morfém (prefix); a 2) komponent složeného slova (předložka). Obě řešení mají své přednosti a zápory, ale i když pomineme poslední pravopisnou úpravu, jež koncept odlučitelné předpony učinila neudržitelným, svědčí proti afixální povaze *sin* hlavně exocentrickost výrazů utvořených

19 Na internetu je možno najít mnoho příkladů užití analogického spojení *los con papeles*, ojediněle dokonce i *los compapeles*.

20 „[...] la sintaxis del español no tiene reglas que describan sintagmas nominales modificados por una preposición...“

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

pomocí tohoto elementu. K tomu, aby se dalo mluvit o pravých složeninách, jak navrhuje Alonso Ramos, je podle našeho názoru grafické spojení komponentů přece jen nezbytnou podmínkou, takže formace (*el sin papeles*, (*el sin techo* jsou z tohoto pohledu spíše jen předstupněm pravých složenin *simpapeles*, *sintecho* apod. nežli skutečnými *compuestos propios*. Analýza *sin* jako předložky každopádně umožňuje osvětlit rovněž genezi a vnitřní strukturu tradičních jednoslovných výrazů typu *sinvergüenza*, k jejichž utvoření s největší pravděpodobností došlo stejným způsobem. Vyřazení *sin-* z inventáře španělských prefixů proto považujeme za logické a správné rozhodnutí.

3.3.1.2 Prefixy *anti-*, *pro-* a jejich kvaziprepozicionální funkce

Jestliže v našich předcházejících poznámkách o slovotvorné funkci elementu *sin-* hrály roli i úvahy syntaktického rázu, pak tento aspekt (v případě derivace některými autory zcela popíraný) nejvýrazněji vystupuje do popředí u prefixů jevících se z hlediska klasifikace jako nejméně problematické, totiž u knižních předpon, jimž žádná španělská předložka neodpovídá.

Zatímco u domácích prepozicionálních prefixů (tzv. *prefijos vulgares*) jako *ante-*, *contra-*, *entre-* apod. může být existence identických předložek alespoň teoreticky argumentem pro jejich zařazení mezi lexikální komponenty (viz např. Alvar Ezquerro, 1993), řecké a latinské předpony jsou na první pohled prototypickými reprezentanty prefixů: mají svůj původ v předložkách, vyjadřují různé vztahy (časové, místní, ...) nebo v přeneseném smyslu slouží jako intenzifikační prefixy (*super-*, *hiper-*, *extra-* atd.). Především ale ve španělštině postrádají lexikální autonomii stejně jako přípony, jež jsou dodnes považovány za modelové derivační afixy.

Právě některé z těchto předpon v kombinaci se substantivy vykazují schopnost, která je již tradičně přisuzována pouze sufixům: ve slovech *antiarrugas* ‚proti vráskám‘, *protivráskový*‘, *antitabaco* ‚protitabákový‘, *proindependencia* ‚za nezávislost‘, *separatistický*‘ nebo *interesados* ‚mezistátní‘ se *anti-*, *pro-* a *inter-* chovají jako rekategorizační afixy, což je ovšem v rozporu s tradičním vnímáním prefixace jako výlučně homogenní derivace.

Někteří španělští lingvisté (Bajo Pérez, 1997; Serrano-Dolader, 2002; NGLE, 2009) existenci rekategorizačních prefixů (*prefijos transcategorizadores*) sice připouštějí, stavějí se k nim však spíše jako k výjimkám potvrzujícím pravidlo, jímž je v tomto případě zachování původní gramatické kategorie odvozeného

slova. Pak jsou tu ale i lingvisté (např. Felíu Arquiola, 2003; Martín García, 2005; Varela Ortega, 2005), kteří rekategorizační funkci předponám rezolutně upírají a pokoušejí se obhájit tradiční pojetí prefixace tím, že adjektivní charakter výše uvedených denominálních formací zpochybňují.

Nejtypičtějším představitelem rekategorizačních předpon je morfém *anti-*. Tento negativní knižní prefix má ve španělštině domácí ekvivalent *contra-*, který je mnohem méně produktivní, což souvisí s obecným ústupem odvozování slov pomocí domácích předložkových prefixů ve prospěch předpon řeckého a latinského původu (tzv. *prefijos cultos*). Ve spojení s nominální bází může předpona *anti-* tvořit jednak podstatná jména (např. *antimateria* ‚antihmota‘, *antisemitismo* ‚antisemitismus‘), jednak slova, která jsou zpravidla označována za adjektiva: *antitabaco* ‚protitabákový‘, *antibalas* ‚neprůstřelný‘, *antiniebla* ‚protimlhový‘²¹ atd. Posledně jmenované výrazy se ale pojí pouze se substantivy (což představuje kombinatorní omezení pro adjektiva netypické), a nadto se jedná o slova neohebná, tj. neshodující se v rodě ani čísle s řídícím podstatným jménem (*campaña antidrogas* ‚protidrogová kampaň‘, *tratamiento antiarrugas* ‚protivrásková péče‘). Tato anomálie je jedním z důvodů, proč např. Felíu Arquiola (2003) a Martín García (2005) nepovažují uvedené formace za adjektiva, nýbrž za substantiva. Jejich výlučně modifikační funkci vysvětlují tím, že odvozeniny s předponou *anti-* vstupují téměř vždy do binominálních konstrukcí typu *esposo modelo* ‚vzorný manžel‘ nebo *problema clave* ‚klíčový problém‘, v nichž má substantivum v apozici také adjektivní funkci (*esposo modelo* = *modelico*), aniž by se v přídatné jméno reálně změnilo.

Toto vysvětlení však naráží na skutečnost, že výrazy *antitabaco*, *antibalas* apod. nemohou na rozdíl od *modelo* nebo *clave* ve španělštině zastávat řídící funkci, tj. být jádrem syntagmatu nebo věty; jinými slovy, nechovají se jako plnohodnotná podstatná jména²². Nastíněná hypotéza tedy při bližším prozkoumání neobstojí, a přestože ani připuštění existence rekategorizačních prefixů a adjektivního charakteru slov jimi odvozených neřeší všechny teoretické obtíže²³, jde o přijatelnější řešení nežli tvrdit, že např. slovo *antiojeras* ‚proti kruhům pod očima‘ je substantivum, které lze použít jen v apozici.

Další zajímavou alternativou k rekategorizační schopnosti některých původem předložkových knižních prefixů (*anti-* + *arrugas*_N > *antiarrugas*_A ‚proti vráskám‘,

21 Slovní druh *adjetivum* je jim přiřazen i v DRAE (2014).

22 To ovšem neplatí vždy, neboť elizí determinovaného substantiva může vzniknout i standardní podstatné jméno s *anti-*, např. *un [dispositivo] antimisiles* ‚protiraketové zařízení‘.

23 Např. proč se takto utvořená adjektiva mohou pojít pouze s podstatnými jmény.

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

protivráskový‘; *pro-* + *aborto*_N > *proaborto*_A, *propotratový‘*; *inter-* + *clubs*_N > *interclubs*_A, *meziklubový‘* aj.) je hypotéza o jejich kvaziprepozicionální funkci a kompozitním charakteru výsledných formací. První náznak nacházíme již u Mirandy (1994: 81, pozn. 7) spekulujícího o tom, zda se v případě, že slovo *antiniebla* je opravdu přídavným jménem, nejedná místo derivátu o kompozitum. Na první pohled snad není souvislost mezi touto myšlenkou a hypotetickou předložkovou funkcí *anti-* zcela zřejmá, ale Mirandova úvaha může znamenat pouze jediné: aby bylo zachováno dosavadní pojetí prefixace jakožto homogenního typu derivace, *anti-* zde jednoduše předponou být nesmí. Jedinou zbývajícím logickou možností je předložka²⁴, takže když Miranda v souvislosti s výrazem *antiniebla* hovoří o kompozici, interpretuje se vši pravděpodobností tuto formaci jako lexi- kalizovanou předložkovou vazbu *anti niebla* = *contra* [la] *niebla* (,proti mlze‘).

Vzhledem k tomu, že stejnou analýzu jsme již zmínili u jiných předložkových prefixů (*ante-*, *sin-*) tvořících součást exocentrických formací (*antecámara*, *sin papeles* / *simpapeles*), nemusela by tato interpretace budit žádné pochybnosti, nicméně *anti* na rozdíl od *ante* a *sin* standardní španělskou předložkou není. Josefa Martín García (2005: 30) kromě toho ve svém článku o rekategorizačních prefixech vznáší ještě další námitku proti předložkové funkci *anti-* a dalších prepozicionálních prefixů. Považuje totiž za nepravděpodobné, že by tentýž element fungoval v některých formacích jako standardní afix (např. *materia*_N, *hmota*‘ > *antimateria*_N, *antihmota*‘), zatímco ve výrazech, jejichž utvoření bylo spojeno se slovnědruhovou změnou (*antitabaco*, *antiniebla*), by se jednalo o prvek syntaktický, tedy předložku.

Výše uvedený problém by však vůbec nemusel nastat, pokud bychom adjektiva *antitabaco*, *antiarrugas* apod. jednoduše analyzovali jako slova odvozená rekategorizačním prefixem *anti-*²⁵. Takové řešení by odpovídalo i vysoké slovo- tvorné produktivitě *anti-* v komentovaném typu formací, nemluvě už o předložkovém původu samotného elementu, což je alespoň v rámci španělské morfologie přímo prototypická charakteristika prefixů²⁶.

24 V předposledním vydání *DRAE* (2001) byl ale samostatný element *anti* zcela neočekávaně označen za adjektivum s významem „opuesto o contrario“ (,protikladný nebo nepřátelský‘), čímž se interpretační možnosti ještě rozšiřují.

25 Bartoš (2002: 33) navrhuje další možnost, totiž považovat *anti-* s rekategorizační funkcí za prefixoid, nebo ještě lépe sloučit kategorie prefixů a prefixoidů v jednu.

26 Tento argument by se teoreticky dal stejně dobře použít i pro obhájení existence prefixu *sin-*, ale je nutno připomenout, že vzhledem k exocentrickému charakteru všech nových formací typu *sin papeles* / *simpapeles* se o srovnatelné případy nejedná. *Anti-* se navíc v mnoha jiných slovech chová jako běžný prefix (*anticapitalismo* ,antikapitalismus‘, *antimateria* ,antihmota‘, *anticristo* ,antikrist‘ atd.).

Tímto konstatováním bychom mohli skončit, nebýt existence další skupiny výrazů, v nichž se funkce *anti-* vzdaluje běžné prefixaci ještě více a přesahuje až do oblasti syntaxe.

Již na příkladech *protesta anti silo nuclear* ‚protest proti základně nukleárních raket‘ nebo *un plan anti riadas en Castrovido* ‚protipovodňový plán pro Castrovido‘ můžeme vidět, že předpona *anti-* se zde, na rozdíl od výrazů *crema antiarrugas*, *ley antitabaco* apod., nepojí pouze s jednoslovnouází, ale významová modifikace (tj. vyjádření opozice) zasahuje celé rozvinuté syntagma (*anti-[silo nuclear]*, *anti-[riadas en Castrovido]*). K objasnění povahy těchto konstrukcí už nepostačuje vysvětlení Martín Garcíi (2005) nebo Varely Ortegy (2005), že se jedná o binominální struktury N+N (tj. *protesta antisilo*, *plan antirriadas*), avšak totéž platí i pro hypotézu o prepozicionální funkci *anti-* v lexikalizované syntaktické vazbě.

První zmíněná analýza naráží na skutečnost, že přívlastkem shodným (*nuclear*) nebo neshodným (*en Castrovido*) by byl rozvit pouze druhý člen předpokládané binominální konstrukce (*silo*, *plan*), což u španělských apozičních struktur není právě běžné.

Co se týče druhé hypotézy (*anti* jako předložka ve složeném slově), adjektivním kompozitem s předložkou *anti* by v konstrukci *protesta anti silo nuclear* musela být kombinace *anti* nejen se substantivem *silo*, ale i s rozvíjejícím přídavným jménem *nuclear*, které spolu se *silo* tvoří významový celek. Stejnou okolnost by bylo nutné vzít v úvahu i tehdy, pokud bychom *anti* v těchto spojeních chtěli interpretovat jako rekategorizační prefix, jak správně upozorňuje ve svém článku Serrano-Dolader (2002: 389).

Nabízí se ještě poslední možnost, totiž analyzovat *anti-* v kombinaci s rozvítým substantivem jako předložku ve volné, nelexikalizované syntaktické vazbě. Proti tomuto výkladu vehementně vystupuje Martín García (2005: 31–32), podle níž spojení prefixu s rozvítým podstatným jménem představuje zcela běžný jev, např. *el impago de la multa* ‚nezaplacení pokuty‘. Nelze popřít, že negativní prefix se zde vztahuje i na předložkovou vazbu *de la multa*, je tu ale jedna podstatná odlišnost: připojení negativního prefixu *in-* k substantivu *pago* nezpůsobuje žádnou slovnědruhovou ani funkční změnu, takže samotná přítomnost nebo absence přívlastku je pro analýzu této předpony i celého odvozeného slova irelevantní. To rozhodně nelze říci o konstrukci *un plan anti riadas en Castrovido*, kde na rozdíl od blíže nespecifikovaného spojení *un plan antirriadas* předložková vazba *en Castrovido* vylučuje možnost označit *anti*

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

riadas za adjektivum. Rozvinutí substantiva *riadas* totiž zvyšuje syntaktickou autonomii *anti*, jež se odráží i ve formě grafického oddělení tohoto elementu od hypotetické lexikální báze. Podobné příklady lze samozřejmě najít i pro prefix s opačným významem, tedy *pro*- (např. *los partidos pro independencia de Cataluña* ‚strany za nezávislost Katalánska‘).

Další závažná námitka Martín Garcíi (2005: 30) proti uznání *anti* a *pro* za španělské předložky se týká kombinatorních restrikcí, jež uvedeným elementům zabráňují tvořit prepozicionální vazby se všemi slovními druhy s výjimkou substantiv, což se týká jak samotného spojení *anti* nebo *pro* s následujícím výrazem, tak determinace předcházejícího (řídícího) slova touto vazbou. Skutečné předložky oproti tomu spojují slova různých kategorií (např. sloveso a podstatné jméno, přídavné jméno a infinitivní tvar slovesa apod.). Zmíněný problém není možné pouze přejít a je třeba připustit, že pokud lze *anti* a *pro* v některých užitích za předložky považovat (ať už v kompozici nebo v rámci rozvinutějších syntaktických vazeb), můžeme hovořit maximálně o kvaziprepozicionální funkci. Montero Curiel (2001: 363) uvedený fenomén vysvětluje konkurencí mezi prefixy *contra*- a *anti*-, jež podle ní v poslední době přesahuje i do předložkového systému španělštiny. Potíž je v tom, že tradiční ztotožňování předpon a předložek (Nebrija, [1492] 1989; naposledy ještě *Esbozo*, 1973) u současných španělských lingvistů vyvolalo opačnou reakci, jíž je naprosté popírání možnosti, že by vztah mezi předložkami (*ante*, *con*, *contra*, *entre* aj.) a formálně identickými předponami (*ante*-, *con*-, *contra*-, *entre*-, ...) byl něčím více než homonymií. Tento postoj je bezpochyby extrémní, o čemž svědčí nejen významová shoda nebo přinejmenším nápadná podobnost takových předložek/předpon, ale i jev, který popisuje Montero Curiel.

Je tedy vůbec udržitelné tvrdit, že knižní prefixy *anti*- a *pro*- existují i jako předložky? Nahlédneme-li do *DRAE* (2001), s překvapením zjistíme, že v předposlední edici akademického slovníku byl element *pro* ve významu opačném k *anti* („en favor de“, tj. pro vyjádření kladného vztahu) skutečně klasifikován jako předložka s příkladem *Fundación Pro Real Academia Española*, zatímco u identického prefixu tento význam schází. Morfém *anti*- pak tamtéž v žádné funkci za předložku označen není (jako autonomní element naopak získal statut přídavného jména s významem ‚protikladný, nepřátelský‘), což je samozřejmě nesystematické, protože variabilita užití *anti*- a *pro*- se ve španělštině nijak neliší. Pokud bychom očekávali, že v *DRAE* (2014) bude tento nesoulad odstraněn, čímž by byl celý výše popsáný problém uspokojivě vyřešen, mylili bychom

se: *pro-* je nově už jen předponou, kdežto samostatné *anti* nadále zůstává adjektivem. Logiku tohoto rozhodnutí snad raději ani nebudeme komentovat.

Na závěr zbývá jen dodat, že na rozdíl od *anti-* a *pro-* se rekategorizační funkce dalších původem prepozicionálních prefixů (*inter-*, *pre-*, *pos(t)-*) omezuje na slova dále nerozvitá, a také slovotvorná produktivita těchto předpon je v rámci zmíněného pomezního modelu mnohem limitovanější, takže výše popsané otázky se týkají pouze kategorie prefixů vyjadřujících kladný nebo záporný postoj. Podle Serrana-Doladera (2002: 402–406) představuje duální charakter *anti-* (ale i *pro-*) další příklad nedostatečnosti diskrétní koncepce jazykovědy, jejímž základem je mimo jiné jednoznačná klasifikace všech jazykových jednotek. V tomto případě je však hranice mezi kategorií předpon a předložek evidentně difúzní.

3.3.2 Adverbiální prefixy *bien-* a *mal-*

Jak jsme na těchto stránkách již opakovaně zmínili, panovalo až donedávna mezi španělskými lingvisty přesvědčení, že předpony jsou předložky tvořící součást složených slov. Méně známým faktem už je, že tradiční pojetí předpony zahrnovalo kromě morfémů prepozicionálního původu i elementy adverbiální, o čemž svědčí ještě relativně nedávné, a samozřejmě již překonané tvrzení, že „všechny prefixy pocházejí z předložek a příslovčí“²⁷ (Iordan – Manoliu, 1972: 38).

V podkapitole 3.2 jsme podrobili kritice syntakticko-kategoriální klasifikaci prefixů na prepozicionální, adverbiální a adjektivní (GDLE, 1999 a NGLE, 2009) a poznamenali jsme jen na okraj, že stejné kritérium poprvé použil již Menéndez Pidal ([1904] 1918: 182), který ale rozlišoval pouze předpony předložkové a adverbiální. Přestože je i jeho klasifikace založena na funkci, a nikoliv původu prefixu, závislost na etymologicko-kategoriálním hledisku je nesporná. To nejlépe dokazuje skutečnost, že Menéndez Pidal (*Ibid.*), který tradičně chápal předpony jako předložky a příslovce v nesamostatném užití, o adjektivní funkci neuvažoval dokonce ani u předpony *ex-* s významem ‚bývalý‘ (*ex diputado* ‚bývalý poslanec‘) a přiřadil jí funkci prepozicionální.

Nejnázornějšími příklady španělských adverbiálních prefixů byly dříve elementy *bien-* a *mal-*, neboť je lze za takové považovat jak významově (vyjadřují

27 „[...] los prefijos proceden todos de preposiciones y adverbios...”

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

způsob), tak etymologicky. Pokusme se nyní vysvětlit, proč v nové akademické gramatice (NGLE, 2009) oba bývalé prefixy figurují už jen jako komponenty složených slov.

Jak jsme zjistili, rozdílnost názorů na *bien-* a *mal-* se znatelně projevovala již v odborných publikacích z devadesátých let. Lang (1992: 220) sice oba adverbiální elementy označuje za předpony hned v úvodu své kapitoly o prefixaci, ale pak už se k nim nevrací, protože pro ně jednoduše v žádné ze stanovených kategorií prefixů nemá místo. V Mirandově (1994) tabulce předpon se *bien-* a *mal-* nevyskytují vůbec, zato je však najdeme jako konstituenty kompozit typu Adv + Adj s příklady *bienhablado* ‚zdvořilý, slušný‘, *malcontento* ‚nespokojený‘ apod. (viz Miranda, 1994: 159).

U Almely Péreze (1999: 65 a 68) jsou zmíněné elementy zase zpět mezi předponami a Varela Ortega s Martín Garcíou (1999: 5034–5035) pro ně v GDLE dokonce vytvořily speciální podskupinu modifikačních prefixů vyjadřujících způsob (*De modo o manera*). Překvapivá je skutečnost, že ve stejné gramatice uvádí autor kapitoly o kompozici (Val Álvaro, 1999: 4824) jako složeniny tytéž příklady (*bienvivir*, *malherir*, *malgastar* a další), které Varela Ortega a Martín García považují za slovesa odvozená prefixy.

V kategorii derivačních morfémů se *bien-* a *mal-* naposledy objevují u Varely Ortegy (2005), která je nadále pokládá za předpony vyjadřující způsob. V NGLE (2009) jsou již tyto elementy zmíněny pouze v podkapitole *Otras clases de compuestos* s vysvětlením, že „ve španělštině neexistuje produktivní třída prefixů se způsobovým významem“²⁸. Dalším argumentem RAE proti afixální povaze *bien-* a *mal-* je minimální rozdíl mezi jejich vázaným a autonomním užitím. V této souvislosti se nám mohou vybavit takřka totožné námitky odpůrců zařazení *sin-* mezi prefixy (Bajo Pérez, 1997; Varela Ortega – Martín García, 1999), ale i přes některé společné rysy²⁹ zde vidíme určité odlišnosti. *Sin-* se váže výhradně s podstatnými jmény a hlavní význam výsledného slova není vyjádřen ani jedním z komponentů, takže se vlastně jedná se o exocentrické formace s elidovaným jádrem syntagmatu. *Bien-* a *mal-* se oproti tomu ve většině případů pojí s verbální nebo adjektivní bází (*maltratar* ‚týrat, chovat se hrubě‘, *bienintencionado* ‚mající dobré úmysly, dobromyslný‘), jejíž význam pouze mo-

28 „Por otra parte, no existe propiamente en español una clase productiva de prefijos con valor de manera.“ (NGLE, 2009: 781)

29 Lexikální autonomie *bien*, *mal* a *sin* a jejich srovnatelná sémanticko-syntaktická funkce v samostatném i vázaném užití.

difikují, a výsledný výraz má téměř vždy endocentrický charakter³⁰. Z tohoto pohledu se zmíněné elementy blíží standardním prefixům více než *sin-*.

Důvody uvedené v *NGLE* tedy při bližším zkoumání neobstojí a vyřazení *bien-* a *mal-* jakožto prefixů představuje určitý paradox, protože tyto morfémy tvořily spolu s domácími prepozicionálními elementy tradiční základ inventáře španělských předpon a mohly v něm teoreticky i nadále setrvat.

3.3.3 Kvantifikační prefixy

Vzhledem k existenci gramatické kategorie čísla lze vyjádření množství v základní opozici singulár – plurál pokládat za význam kategoriální či alespoň obecný. V oblasti prefixace by mu odpovídalo užití kvantifikačních předpon *uni-*, *mono-*, *pluri-*, *multi-*, v širším pojetí i totalizačních prefixů *omni-* a *pan-*. Postavení ostatních kvantifikačních předpon latinského či řeckého původu však již tak bezproblémové není.

Například Almela Pérez (1999: 62), jehož inventář prefixů je v rámci naší bibliografie nejúplnější, vylučuje z oblasti derivace všechny číslovkové předpony kromě *uni-*, *mono-* a *bi(s)-*, neboť se domnívá, že jejich význam je příliš specifický. S tím můžeme do jisté míry souhlasit, ale autor bohužel nikde nezdůvodňuje, proč činí výjimku právě u *uni-*, *mono-* a *bi(s)-*, ačkoli výše zmíněná gramatická povaha opozice singulár – plurál by byla použitelná jako dobrý argument. Španělština však nemá duál, takže Almelovo rozhodnutí zařadit *bi(s)-* mezi prefixy je jen těžko obhajitelné. Ostatní španělští lingvisté považují za derivační morfémy všechny knižní kvantifikátory a řadí je mezi prefixy vyjadřující množství, což je jedna z tradičních sémantických kategorií předpon.

Číslovkové prefixy představují nicméně z klasifikačního hlediska ještě jiný, závažnější problém. Podobně jako *anti-* a *pro-* totiž také ony v kombinaci s některými substantivy tvoří slova, jež mohou být interpretována jako přídavná jména (např. *bimotor* ‚dvoumotorový‘, *biplaza* ‚dvoumístný‘ nebo *monocolor* ‚jednobarevný‘).

Jak již bylo uvedeno v podkapitole 3.3.1.2, španělská tradice obecně prefixům rekategorizační funkci upírá. V novějších pracích lze pozorovat jistou změnu postoje, která je někdy odůvodňována i samotným vývojem jazyka.

30 Výrazy jako *malestar* ‚nevolnost, neklid‘, *bienestar* ‚blahobyt, pohodlí‘ lze již považovat za lexikalizované.

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

Bajo Pérez (1997: 13) kupříkladu poznamenává, že španělské prefixy *done-* dávna uvedenou funkci neměly, ale u některých neologismů s *anti-*, *multi-*, *pre-* a *contra-* (*antiarrugas* ‚proti vráskám, protivráskový‘, *multiuso* ‚víceúčelový‘, *premamá* ‚určený pro těhotné ženy‘, *contraincendios* ‚protipožární‘) ke slovně-druhově změně dochází. Je dobré si povšimnout, že Bajo Pérez zmiňuje vedle původem předložkových morfémů právě prefix *multi-*.

V případě kvantifikátorů je přirozeně hypotéza o prepozicionální funkci zdánlivě rekategorizačních prefixů nepoužitelná. Na rozdíl od formací jako *antiojeras*, *proindependencia* apod. se zde totiž nelze spokojit s vysvětlením o lexicizaci původně syntaktické konstrukce, neboť zatímco v rámci vazby *crema antiojeras* ‚krém proti kruhům pod očima‘ funguje prefix *anti-* jako spojovací výraz mezi dvěma substantivy (tedy *crema* a *ojeras*), *casa biplanta* ‚dvoupodlažní dům‘ jakýkoliv relační prvek postrádá, a kvantifikátoru *bi-* tuto funkci není možné přisoudit. Kdyby se zmíněný jev týkal výlučně nesamostatných číslovkových morfémů, bylo by možné tyto předpony vykázat po vzoru Almely Péreze mezi prefixoidy, a udržet tak tradiční pojetí prefixace jako homogenní derivace. Stejně chování však vykazují i některé prefixy vyjadřující neurčité množství (např. *multiuso*, *multifunción*), u nichž se nelze k takovému řešení uchýlit.

Martín García (2005: 44), která rekategorizační schopnost předponám zásadně upírá, nachází zdůvodnění zdánlivě analogického chování předložkových a kvantifikačních prefixů na sémantické rovině. Kromě významu množství podle ní číslovková předpona v „substantivech“³¹ typu *monoplaza* ‚jednomístný‘, *biplanta* ‚dvoupodlažní‘ implicitně obsahuje ještě sémantický rys posesivity, který lze opsat rovněž předložkovou vazbou (*coche monoplaza* ‚jednomístné auto‘ = *coche con una plaza* ‚auto s jedním místem‘; *casa biplanta* ‚dvoupodlažní dům‘ = *casa de/con dos plantas* ‚dům o dvou patrech, se dvěma patry‘). Příčina modifikační (adjektivní) funkce denominálních derivátů s číslovkovými předponami tedy není na rozdíl od podobných formací s prepozicionálními prefixy primárně povahy syntaktické, nýbrž sémantické.

Uvážíme-li, že předpokládaný spojovací element není formálně vyjádřen a materializuje se pouze v parafrázi odvozeného slova, je na místě jistá opatrnost, poněvadž přisuzovat předponám jakoukoli funkci na základě parafráze či slovníkové definice je značně subjektivní. Tím spíše není radno na toto kritérium spoléhat v případě kvantifikačních prefixů, zvláště když vztah mezi řídícím substantivem a odvozeným adjektivem nemusí být jen

31 O možné interpretaci těchto adjektiv jako substantiv v apozici viz podkap. 3.3.1.2.

posesivní (viz např. spojení *ropa unisex* ,oblečení pro obě pohlaví‘). Nabízí se proto ještě jiné vysvětlení: adjektivní či kvaziadjektivní formace utvořené pomocí kvantifikačních prefixů by mohly odpovídat analogickému schématu dnes velmi produktivního slovotvorného modelu denominální adjektivizace předložkovými předponami (*antiarrugas*, *antiojeras*, *interesados*, *proaborto* apod.).

Příčina rekategorizační funkce kvantifikačních i předložkových prefixů však možná leží ještě daleko hlouběji v minulosti, protože jak připomíná Pena (1999: 4333), denominální adjektiva utvořená pomocí předpon existovala už v klasické latině (např. *frons*, *-tis* ,čelo, obličej‘ > *bifrons*, *-tis* ,dvoučelý, dvoutvárný‘; *ars*, *-tis* ,umění, dovednost‘ > *iners*, *-tis* ,neobratný‘; *mens*, *-tis* ,mysl, smýšlení‘ > *demens*, *-tis* ,šílený, nesmyslný‘). Skutečnost, že se v citovaných příkladech objevují právě jen prefixy prepozicionální, negativní a kvantifikační, nás vede k závěru, že španělština jako románský jazyk v sobě latentně tento slovotvorný mechanismus uchovávala již od počátku. K jeho oživení došlo až zhruba ve druhé polovině minulého století, kdy do španělštiny začala pronikat adjektiva tohoto typu jako kalky z francouzštiny nebo angličtiny, a zbytek pak pravděpodobně dokonala analogie. Pravdivé je tedy zároveň i tvrzení Bajo Pérez (1997: 13), že rekategorizační funkce španělských prefixů je fenoménem relativně nedávným.

3.3.4 Adjektivní prefixy

Nakonec se budeme věnovat nejproblematictější skupině prefixů, která se nachází na samé hranici mezi prefixací a kompozicí. Termín *adjektivní prefixy* je ve španělské morfologii poměrně nový a objevuje se teprve v posledních dvou gramatikách vydaných RAE. Varela Ortega a Martín García (1999: 5035) volí v *GDLE* pro tuto kategorii předpon název *prefijos calificativos* (tj. kvalitativní předpony), kdežto v *NGLE* (2009: 668 a 728) je upřednostněn obecnější výraz *prefijos adjetivales*, který je ovšem dvojznačný, protože se může vztahovat jak k sémanticko-syntaktické funkci předpony, tak k jejímu původu. Ve skutečnosti je však etymologickému hledisku poplatnější *GDLE*, kde skupinu *prefijos calificativos* tvoří výhradně elementy adjektivního původu. V *NGLE* jsou v podkapitole 10.12 *Prefijos adjetivales* zmíněny i některé předložkové předpony (*para-*, *super-*).

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

Zajímavý je především způsob, jakým se podařilo adjektivním elementům mezi španělské prefixy (chápané tradičně jako předložky nebo příslovce) proniknout. Prvními předponami tohoto typu se staly vázané morfémy vyjadřující velikost. Lang (1992) sice ve své monografii ustanovil vedle dalších čtyř kategorií prefixů (lokativních, temporálních, intenzifikačních a negativních) i skupinu předpon vyjadřujících množství a velikost, ale všechny jím citované elementy jsou kvantifikační. Teprve u Mirandy (1994: 94–95) nacházíme prvního a zatím jediného zástupce prefixů vyjadřujících velikost (*mini-*), o němž zmíněný lingvista poznamenává, že dosud v pojednáních o morfologii španělštiny chyběl a že je „používaný zvláště v komerčním a žurnalistickém jazyce“³² (*Ibid.*).

Almela Pérez (1999) i Varela Ortega a Martín García (1999) již do svých seznamů prefixů zahrnují takřka všechny současné členy této relativně nové skupiny (*macro-*, *maxi-*, *mega-*, *micro-*, *mini-*)³³, což je důkazem jejich rychlého a snadného začlenění mezi derivační afixy, a to i přes dlouhou tradici přiznávající statut předpony pouze morfémům prepozicionálního či adverbálního původu. Tento krok byl mimořádně důležitý, neboť následně umožnil uznat za prefixy i další původem adjektivní elementy (*neo-*, *paleo-*, *homo-*, *hetero-*, *iso-*, ...). Jejich přítomnost v inventáři španělských předpon s sebou nicméně přinesla nezanedbatelný klasifikační problém.

Zaměříme-li se např. na morfémy *equi-*, *homo-*, *hetero-*, *iso-*, jež se vymykají ktereoli ze skupin prefixů ustanovených Langem (1992) nebo Mirandou (1994), musíme uznat, že díky obecnosti opozice stejnost – rozdílnost je přiznání statutu předpon těmto elementům ze sémantického hlediska obhajitelné. Především pro ně byla pravděpodobně skupina tzv. *prefijos calificativos* nebo *adjetivales* v *GDLE* (1999) a *NGLE* (2009) vytvořena. Potíž ale tkví v tom, že díky stejným charakteristikám (adjektivní původ a modifikační funkce) můžeme zahrnout do téže skupiny i morfémy *neo-*, *macro-*, *maxi-* aj., které se tak ocitají jednak mezi prefixy vyjadřujícími čas nebo velikost, jednak mezi předponami adjektivními. Na možnost dvojí klasifikace některých adjektivních prefixů se upozorňuje v obou gramatikách, nicméně v každé z nich má tento klasifikační přesah poněkud odlišnou podobu. V *GDLE* nacházíme *maxi-*, *mini-*, *macro-* a *micro-* zároveň v kategoriích předpon vyjadřujících kvalitu a velikost; v *NGLE*, kde posledně jmenovaná skupina chybí, jsou dotyčné elementy ozna-

32 „Especialmente utilizado en el lenguaje comercial y periodístico...”

33 V obou pracích chybí pouze element *giga-*.

čeny pouze za adjektivní prefixy, zato se však ve dvou odlišných třídách objevuje temporální předpona *neo*-³⁴. Vůbec největší rozdíl spočívá v tom, že v *GDLE* jsou *prefijos calificativos* zahrnuty mezi tzv. *modificadores* (viz schéma klasifikace Varely Ortegy a Martín Garcíi na str. 54), zatímco v *NGLE* stojí skupina adjektivních prefixů mimo sémantickou klasifikaci předpon a je pojednávána separátně v poslední podkapitole věnované prefixaci (*NGLE*, 2009: 728–733). Právě tam se objevuje tvrzení, že významy adjektivních prefixů jsou „mnohem specifitější“ než u ostatních předpon³⁵. V čem tedy ona větší významová konkrétnost spočívá?

Názorné je např. srovnání předpon *ante-* a *pos(t)-*, vyjadřujících časové nebo prostorové relace, s významem taktéž temporálních, avšak původem adjektivních prefixů *neo-* a *paleo-*. U tradičních předložkových předpon je povaha vyjádřeného vztahu závislá na významu slovního základu (srov. *antebrazo* ‚předloktí‘, *postónico* ‚posttonický‘ s *antevíspera* ‚předvěčerejšek‘, *posmoderno* ‚postmoderní‘), kdežto morfémy *neo-* a *paleo-* lze považovat za autosémantické, neboť časová dimenze je inherentním významovým rysem samotného prefixu a k jeho selekci nedochází až v kombinaci s určitým slovotvorným základem. Totéž platí i pro další adjektivní prefixy pocházející z latinských nebo řeckých přídavných jmen, jako jsou *maxi-*, *mini-*, *macro-*, *micro-*, *mega-*, *equi-*, *iso-*, *homo-*, *hetero-* a *(p)seudo-*.

Na druhou stranu, jestliže je plnovýznamová předpona *neo-* ve slově *neoliberalismo* adjektivní a v *neonato* naopak adverbialní, jak se uvádí v *NGLE* (2009), znamená to, že funkce prefixů (ale také prefixoidů) je ve skutečnosti jen obecně modifikační a klasifikovat tyto morfémy podle kategoriálního či syntaktického kritéria postrádá smysl. Unikátní je v tomto ohledu prefix *paleo-*, který bychom sice ve spojení s podstatnými jmény mohli označit za adjektivní (např. *paleocristianismo* ‚rané, původní křesťanství‘), ale jenž má ve slovech jako *paleografía*, *paleontología* podle *NGLE* (2009: 729) význam „lo antiguo“ (dosl. ‚(to) staré‘), a je tedy substantivizovaný, pokud se tak dá vůbec o předponách hovořit³⁶. Tím se hranice mezi prefixací a kompozicí definitivně stírá, protože

34 Je zajímavé, že prefix *neo-* je v *NGLE* (2009: 696) uveden jako temporální pouze s adverbialní funkcí odpovídající slovu *recién* ‚nedávno‘ (*neonato* ‚novorozený‘, *neófito* ‚novověrec‘, ...), v níž má údajně aspektuální povahu (*Ibid.*: 728). V ostatních užitích je považován za adjektivní předponu. Element *paleo-* v této gramatice mezi časovými prefixy nefiguruje vůbec a najdeme jej pouze v podkapitole o adjektivních předponách.

35 „Los significados que corresponden a los prefijos que se analizan en los apartados que siguen (‘nuevo’, ‘grande’, ‘viejo’, ‘falso’, ‘igual’, etc.) son mucho más específicos.“ (*NGLE*, 2009: 728)

36 Jestliže budeme trvat na tom, že *paleo-* je i v posledně jmenovaných formacích prefixem, dospěje-

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

všechny nominální elementy (např. *bio-*, *dermo-*, *geo-*, *hidro-*) jsou dnes ve španělštině pokládány za lexikální báze. Ne nadarmo proto španělští akademici upozorňují, že „mnohé z adjektivních prefixů mohou být analyzovány rovněž jako komponenty složených slov“³⁷ (NGLE, 2009: 728). Z etymologického i sémantického hlediska je to tedy právě tato skupina morfémů, jež v současnosti tvoří skutečnou hraniční oblast mezi prefixací a kompozicí, a jistě není náhodou, že o zařazení původem adjektivních elementů mezi předpony se nejvíce zasadili ti španělští lingvisté, kteří nejsou o derivačním charakteru prefixace přesvědčeni dodnes.

3.4 Závěry

Pokud bychom vycházeli z téměř pětisetleté hispánské lingvistické tradice, museli bychom bez váhání za prototyp španělského prefixu označit předpony, jež ve španělštině existují také jako předložky, tedy *ante-*, *contra-*, *entre-* apod. Hlavním důvodem možného zařazení tzv. lidových prefixů (*prefijos vulgares*) mezi slovotvorné báze je nicméně právě jejich autonomie (viz Alvar Ezquerro, 1993), a proto by podle našeho názoru měly modelovou skupinu prefixů vyhovujících všem požadavkům kladeným na derivační morfémy tvořit spíše nesamostatné předpony prepozicionálního původu (např. *hiper-*, *inter-*, *pre-*, *pos(t)-*, *super-*, *ultra-*, ...) ³⁸. K této volbě nás vedou následující okolnosti:

- 1) Mechanismus prefixace je ve španělštině již od vydání první gramatiky (Nebrija, 1492) nerozlučně spjat s předložkami, takže z etymologického hlediska se nepochybně jedná o nejrepresentativnější typ předpon.
- 2) Ze sémantického hlediska jde rovněž o zcela přijatelnou skupinu prefixálních morfémů, neboť díky prepozicionálnímu původu odpovídá jejich významový obsah vztahům vyjadřovaným původními řeckými a latinskými předložkami. Navíc v přeneseném smyslu mnohé z těchto prefixů vyjadřují intenzitu nebo míru, což zcela vyhovuje sémantické

me k absurdnímu závěru, že *paleografía* je slovo odvozené a *hagiografía* zase složené. Taktéž adjektivní element *hagio-* totiž dosud nikdo ze španělských lingvistů za prefix neoznačil.

³⁷ „[...] muchos de los prefijos adjetivales pueden analizarse también como elementos compositivos...“

³⁸ U knižních prefixů vyjadřujících kladný nebo záporný postoj (*anti-*, *pro-*) je třeba vzít v úvahu jejich možnou kvaziprepozicionální funkci (viz podkap. 3.3.1.2), kvůli které je zařazujeme až do druhé skupiny.

definici předpony jakožto elementu modifikujícího pouze externě význam slovotvorné báze.

- 3) Jestliže je do jisté míry legitimní zastávat názor, že z důvodu samostatné existence těchto předpon jako předložek představuje tvoření slov pomocí lidových prefixů proces kompozice, pak právě knižní prepozicionální prefixy zmíněný argument španělským tradicionalistům neposkytují.

Na potenciální námitku, že diskutované předpony nepředstavují domácí morfémy a vyskytují se často v mezinárodních slovech (např. *supersónico* ‚nadzvukový‘, *hipertensión* ‚vysoký tlak‘), můžeme odpovědět tím, že alespoň jako superlativní, či obecněji apreciativní prefixy jsou tyto elementy již dlouho nedílnou součástí inventáře španělských předpon a vykazují rovněž mnohem větší slovotvornou produktivitu než domácí intenzifikační předpony (kupř. *re-*, *requete-*), které spolu s dalšími nezpochybnitelnými prefixy nepředložkového původu s obecným významem (např. negativní *a-*, *in-*) do této skupiny také řadíme.

Než přikročíme k dalšímu odstupňování jednotlivých typů prefixů směrem k periférii, měli bychom nejprve zhodnotit prioritu kritérií, jimiž se při našem rozhodování budeme řídit a která jsme vybrali podle jejich relevance ve španělské odborné literatuře. V případě prefixace nejde o žádný složitý úkol, neboť, jak si čtenář v předcházejících podkapitolách jistě povšiml, skutečně klíčovými hledisky jsou zde vlastně jen tradiční kritérium etymologicko-kategoriální (tj. původ prefixu) a s ním úzce spjaté kritérium sémantické (míra obecnosti vyjadřovaného významu)³⁹. V úvahu ale bereme i hledisko lexikální autonomie, jehož důležitost již byla zmíněna⁴⁰.

Hned za prototypickou skupinu musíme umístit lidové předpony jako *con-*, *de-*, *sobre-*, *tras-*, jež sice s přihlédnutím k jejich autonomní existenci jako předložek nemůžeme pokládat za modelové prefixální morfémy, ale které se ve všech ostatních ohledech tomuto prototypu blíží (obecné vyjádření vztahů různé

39 Hlavní sémantická charakteristika prefixů, tedy modifikace významu základového slova, nám sice v některých případech umožňuje rozlišit předponu od předložky ve složenině (např. ve výrazech jako *antesala*, *simpapeles*), přesto je pro graduální klasifikaci prefixů irelevantní, neboť v mezinárodních kompozitech (konfixátech) funguje první element rovněž jako modifikátor elementu druhého. V obecné rovině (tj. s odhlédnutím od míry abstrakce významového obsahu prefixu a prefixoidu) zde tedy není žádný velký rozdíl.

40 I když v tomto souhrnu pokládáme knižní prefixy prepozicionálního původu za prototypické jednotky, je třeba mít na paměti, že v některých užitích se mohou i tyto elementy ocitnout v periferní oblasti, jak jsme viděli na příkladech *anti-* a *pro-*.

3. Prefixální derivace a její vymezení vůči kompozici

povahy, prepozicionální původ). Z výše uvedených důvodů (podkap. 3.3.1.2) sem také řadíme *anti-* a *pro-*.

Následují prefixy vyjadřující neurčité množství (*multi-*, *omni-*, *poli-*, *pluri-*), jež pocházejí z latinských a řeckých neurčitých zájmen, a teprve poté číslovkové předpony (*cuatri-*, *deca-*, *hecto-*, *kilo-* apod.), jejichž derivační povahu i přes nesporně konkrétní význam zpochybnil pouze Almela Pérez (1999). To ale dokazuje, že míra abstraktnosti významu hraje při vymezení inventáře španělských prefixů rozhodující roli jen u morfémů adjektivního původu (viz níže).

Předposlední skupinu prefixů směrem ke kompozici tvoří adjektivní předpony, pro něž už od devadesátých let minulého století existovala vhodná sémantická kategorie (např. *maxi-*, *mini-*, *macro-*, *micro-* = prefixy vyjadřující velikost, *neo-*, *paleo-* = temporální prefixy) a které následně otevřely cestu k uznání za derivační morfémy i dalším původem adjektivním elementům.

Prefixy jako *hetero-*, *homo-*, *iso-* (v *NGLE* i *caco-*, *calo-*) stojí na samotné hranici mezi derivací a kompozicí a představují opačný pól námi stanoveného prototypu. Ze sémantického hlediska je charakterizuje vyjádření obecné, avšak do žádné z tradičních kategorií nezařaditelné vlastnosti.

Ostatní vázané morfémy, které taktéž pocházejí z řeckých či latinských adjektiv, ale mají konkrétnější význam (např. *hagio-*, *necro-*), stejně jako všechny neoklasické báze nominálního původu (*bio-*, *dermo-*, *geo-*, ...), jsou bez ohledu na svou poziční specializaci a nepřízvучnost považovány za slovotvorné základy a podle většiny španělských lingvistů mezi prefixy nepatří.

Schematická podoba naší graduální klasifikace předpon je zachycena na protější straně. Vzhledem k tomu, že vymezení prefixace se na rozdíl od sufikace týká jen hranice s kompozicí, můžeme v tomto případě použít vertikální uspořádání.

* * *

Na úplný závěr stojí za zmínku zdánlivé přehodnocení statutu adverbálních prefixů *bien-* a *mal-*, které jsou dnes pokládány výhradně za komponenty složených slov, ačkoli v tradičním pojetí byly předpony jak původem, tak funkčně ztotožňovány (samozřejmě vedle předložek) právě s příslovci. Ve skutečnosti však došlo k něčemu jinému: v devadesátých letech byly nejprve všechny dosa-

PREFIXACE	
▼	1. vázané předpony prepozicionálního nebo prefixálního původu (<i>hiper-, hipo-, super-, ultra-, ... + a-, di(s)-, in-, re-</i> apod.) 2. autonomní předpony prepozicionálního původu (<i>ante-, contra-, entre-, sobre-, ... + anti-, pro-</i>) 3. předpony neurčitého množství (<i>multi-, poli-, pluri-, omni-</i>) a číslovkové prefixy (<i>bi-, tri-, deca-, hecta-, ...</i>) 4. morfémy adjektivního původu významově zařaditelné do některé z tradičních skupin předpon (<i>maxi-, mini-, macro-, micro-, neo-, paleo-</i>) 5. morfémy adjektivního původu nezařaditelné do žádné z tradičních sémantických kategorií (<i>hetero-, homo-, iso-, ...</i>)
KOMPOZICE	

Schéma 6

vadní prefixy mechanicky překvalifikovány na derivační morfémy, ale později se španělští lingvisté na základě syntaktických úvah v případě *bien-* a *mal-* opět přiklonili k jejich tradiční interpretaci jako lexikálních komponentů, pro které se však již redefinovaný termín *prefix* nehodí.

4. INFIXACE, INTERFIXACE, NEBO SUFIXACE?

Přestože každý ze zde zkoumaných slootovorných mechanismů zahrnuje celou řadu problémů souvisejících jak s neustálým vývojem obecného teoretického rámce lingvistiky, tak i s nejasností některých konkrétních definičních a klasifikačních kritérií, lze bez nadsázky říci, že již déle než půl století probíhající odborná diskuse o interfixaci ve španělštině překonává svou závažností všechny ostatní sporné otázky, kterými se v naší práci zabýváme. Hlavním tématem této kapitoly proto nebude delimitace interfixace vůči jinému slootovornému postupu, nýbrž samotná udržitelnost tohoto konceptu z pohledu současné lexikální morfologie.

Než se zaměříme na jednotlivé aspekty nastíněného problému, bude zapotřebí vymezit termíny *interfix* a *infix*, považované někdy za pouhá synonyma (někteří odborníci však používají pro oba typy interních morfémů souhrnně jen jeden z nich¹). Vzhledem k tomu, že už tvůrce konceptu interfixace ve španělštině Yakov Malkiel (1958) interfixy a infixy rozlišoval, není ani dnes důvod tyto dva pojmy směšovat.

1 Např. Lang (1992: 26 a 133) hovoří o infixech, i když má na mysli interfixy, NGLE (2009: 26) naopak „za účelem zjednodušení popisu“ („con el fin de simplificar la descripción“) zahrnuje infixy mezi interfixy.

4. Infixace, interfixace, nebo sufixace?

4.1 Infixace

Podle Peny (1999: 4326), který vychází z Malkielova původního pojetí, je odůvodněné o infixaci hovořit pouze v případě, kdy dojde k přerušení kořene slova vloženým morfémem, tj. *infixem*. Tento jev není ve španělštině příliš častý a omezuje se na jasně definované situace. Rozlišit tak lze v zásadě tři typy odvozených slov, v nichž se infixy vyskytují²:

- 1) deminutivní adverbia *ahor-it-a* ‚zrovinka teď‘, *cerqu-it-a* ‚blizoučko‘, *lej-uel-os* ‚pěkně daleko‘ apod.³;
- 2) některá zdrobnělá vlastní jména (např. *Carl-it-os*, *Luqu-it-as*);
- 3) neživotná deminutiva s nestandardní rodovou koncovkou (*poem-it-a* ‚básnička‘, *problem-it-a* ‚problémek‘ atd.).

Na infixaci španělských antroponym se zaměřili ve svém článku Julián Méndez Dosuna a Carmen Pensado (1993), kteří sice u obecných podstatných jmen jako *problemita*, *fotito* ‚fotečka‘ předpokládají prosté zkopírování koncové samohlásky, jež v těchto slovech nemůže být považována za rodový příznak, ale u vlastních jmen typu *Carlitos* vysvětlují přerušení základového slova pseudomorfologickou analýzou finálního -s jako koncovky plurálu (viz Méndez Dosuna – Pensado 1993: 325–326 a 328). O neohebných slovech jako *ahorita*, *lejuelos* apod. se v uvedené práci bohužel nehovoří, ale Lázaro Mora (1999: 4662) později v *GDLE* správně poznamenává, že příčinu infixace lze u všech výše uvedených formací zredukovat na jediný mechanismus: deminutivum zde jednoduše imituje či kopíruje koncový segment základového slova.

Když uvážíme, že téměř všechny případy infixace se ve španělštině týkají jen nepočtené a heterogenní skupiny deminutiv, nabízí se přirozeně otázka, zda je vůbec na místě o infixaci jakožto slovotvorném mechanismu uvažovat. Vzhledem k tomu, že španělština žádným samostatným inventářem infixů nedisponuje, zřejmě nejrozměšnější je pokládat tento jev za nestandardní apreativní sufixaci a údajné infixy analyzovat jako minoritní realizace deminutivních sufixů, jak to ostatně nejnověji činí i Aguirre (2013: 40). Pokud totiž skutečně platí kritérium poziční specializace či fixace, podle něhož nelze považovat za předpony nebo přípony morfémy, jež v různých výrazech zastávají počáteční

2 Viz také Martínez Celdrán (1978: 457–458); *apud* Almela Pérez (1999: 185).

3 Do této skupiny bychom mohli volně zařadit i superlativní adverbia s -ísimo (např. *lejos* ‚daleko‘ > *lejísimos* ‚velmi daleko‘).

i koncovou pozici⁴, pak ani v tomto případě nemůže být tentýž apreciativní element sufixem a infixem. Otázka uznání infixace jako samostatného slovo-tvorného postupu ve španělštině ostatně nebyla nikdy ani nastolena, což je pochopitelné. Výrazně jiná situace ale panuje ohledně interfixace, na kterou se zaměříme vzápětí.

4.2 Interfixace

Jestliže infixaci lze přinejmenším ve španělštině označit spíše za marginální anomálii, u interfixace s tímto vysvětlením již nevystačíme, poněvadž inventář interfixů, jakož i jejich výskyt ve španělské slovní zásobě rozhodně nejsou zanedbatelné.

Interfixy na rozdíl od infixů nenarušují kořen základového slova a tvoří spojovací článek mezi bazovým morfémem a příponou⁵. Někteří lingvisté (např. Miranda, 1994; Almela Pérez, 1999) rozlišují podle pozice interfixu tzv. *postprefixy* (*en-s-anchar* ‚rozšířit‘) a *antesuffixy* (*jardin-c-ito* ‚zahrádka‘), nicméně postprefixy jsou ve španělštině spíše výjimečné a většina autorů se jimi proto ani nezabývá⁶. Žádnou další klasifikaci interfixů jsme v odborné literatuře nenalezli, což může svědčit buď o naprosté heterogenosti těchto elementů, nebo o nedostatečné propracovanosti koncepce interfixace, nejpravděpodobněji však o obojím zároveň.

V souvislosti s pozičním kritériem bude vhodné vyrovnat se hned zkraje s kontroverzním pojetím Alvara Ezquerry ([1993] 2002: 64), který za interfixy pokládá všechny deminutivní přípony zakončené rodovou koncovkou (např. *-ito/-ita*, *-ico/-ica*, *-illo/-illa* apod.). Ve slovech jako *librito* ‚sešítek, knížečka‘ nebo *escobilla* ‚kartáček‘ tak podle něj koncový segment představuje spojení interfixu s flektivním morfémem (tj. *libr-it-o*, *escob-ill-a*)⁷. Není ani třeba dodávat, že takto široce pojatá interfixace by byla jedním z vůbec nejproduktivnějších slovo-tvorných mechanismů ve španělštině⁸.

4 Např. *filocomunista* – *anglófilo*, *grafólogo* – *autógrafo*. Toto hledisko bývá uplatňováno pro rozlišení tzv. afixoidů či konfixů od skutečných prefixů a sufixů, jež podobnou poziční flexibilitu nevykazují. Podrobněji viz podkap. 6.3.1.

5 Případně mezi dvěma lexikálními bázemi, pokud budeme brát v úvahu minoritní názor Almely Péreze (1999: 168 a 179), který považuje za interfixy i spojovací vokály *-o-* a *-i-* v konfixátech a ve složených adjektivech typu *pelirrojo* ‚ryšavý‘. Bajo Pérez (1997: 35) tyto elementy označuje za infixy.

6 Portolés (1999: 5049–5050) je z interfixace přímo vylučuje.

7 Podle Alvara Ezquerry (*Ibid.*) obsahují interfix také verbální sufixy *-ificar* a *-izar* (*-ific-* a *-iz-*), což s odvoláním na Penu (1993) výslovně odmítá Portolés (1999: 5053).

8 Samozřejmě s odhlédnutím od zásadního problému, kterým jsme se zabývali v předchozí kapitole, totiž zda vůbec apreciativní sufixy k tvorbě nových slov slouží.

4. Infixace, interfixace, nebo sufixace?

Výše zmíněná analýza deminutiv byla zavržena už v *GDLE* (Lázaro Mora, 1999: 4658–4662), ale španělští akademici se k ní v *NGLE* (2009: 639–641) pro jistotu vrátili a po prezentaci alternativních interpretací slova *casita* ‚domček‘⁹ podrobili zkoumání ještě komplexnější zdrobnělinu *buenecito* ‚hodňoučký‘, kde vedle sebe stojí jak nepopiratelný spojovací segment *-ec-*, tak i další potenciální interfix *-it-*. Na rozdíl od *librito* nebo *casita* jsou zde podle *NGLE* možné až čtyři různé segmentace: 1) *buen(o)-ecito*; 2) *buen(o)-ec-ito*; 3) *buen-ec-it-o*; a 4) *buen-ecit-o*. První dvě varianty vycházejí z tradičního pojetí sufixace a rozdíl mezi nimi spočívá pouze v analýze elementu *-ec-* jako samostatného interfixu, nebo součásti sufixu. Zbývající analýzy (3 a 4) odpovídají spíše pojetí Alvara Ezquerri a liší se od sebe počtem interfixů stojících před koncovkou *-o* (*-ec-* + *-it-* vs. *-ecit-*). Španělští akademici (*NGLE*, 2009: 640) se nakonec přiklonili k segmentacím *cas(a)-ita* a *buen(o)-ecito*, čímž nejen zavrhli koncepci Alvara Ezquerri, ale navíc upřeli statut interfixu i spojovacímu elementu *-ec-* s odůvodněním, že není nositelem žádného sémantického rysu. Když k tomu přičteme směšování pojmů interfixace a infixace (viz *NGLE*, 2009: 26) a také skutečnost, že v nové akademické gramatice už žádnou samostatnou kapitolu nebo alespoň podkapitolu o tomto údajném derivačním postupu nenajdeme, myšlenka interfixace jako jednoho ze španělských slovotvorných mechanismů se zdá být v současnosti značně zpochybněna. K příčinám tohoto překvapivého obratu se ještě vrátíme po popisu dalších definičních vlastností interfixů a jejich funkcí.

Kvůli existenci nespočtu druhotných odvozenin ve španělštině bylo za účelem odlišení interfixace od sekundární derivace nezbytné doplnit základní poziční charakteristiku interfixů (tj. jejich místo mezi slovním základem a sufixem) o další kritérium: po oddělení přípony od formace utvořené pomocí skutečného interfixu obdržíme neexistující slovo (např. výraz *mans-urr-ón* je zkonstruován na základě *manso* ‚mírný‘ interfixem *-urr-* a sufixem *-ón*, aniž by ve španělštině existovalo slovo **mansurr(o)*). Jak uvádí Portolés (1999: 5043), derivát *ganad-er-ía* ‚dobytkářství‘ z tohoto pohledu slovem obsahujícím interfix není, neboť španělské slovníky zachycují i mezičlánek *ganad-ero* ‚dobytkář(ský), chovatel dobytka‘. Přesto však toto hledisko nelze aplikovat zcela mechanicky,

9 1) *Cas(a)-ita*; 2) *cas-it-a*. První analýza, kterou preferuje i RAE, předpokládá elizi vokalicke koncovky základového slova před deminutivním sufixem, jenž zachovává rod základového slova; za sufix se tedy považuje celý finální segment *-ita* a o žádném interfixu nelze mluvit. Pokud ovšem vyjdeme z předpokladu, že mezi kořen *cas-* a koncovku ženského rodu byl vložen morfém *-it-*, pak by se tento element dal alespoň v jistém smyslu za interfix označit. Viz *NGLE* (2009: 639).

jak dokazuje Portolésův příklad *caserón* ‚velký dům‘ (< *casa*). V tomto případě sice existuje i odvozené adjektivum *casero* ‚domácí‘, to ale prokazatelně není základem substantiva *caserón*, takže se o interfixaci jedná.

Interfixace nicméně podle výše zmíněného lingvisty (viz Portolés, 1999: 5048) nespočívá ani v pouhém vložení interfixu mezi kořen a sufix již existujícího slova (výraz *beb-err-ón* ‚pijan, ochmelka‘ nevznikl z **beb-ón*; stejně tak ani *ris-ot-ada* ‚výbuch smíchu, chechot‘ z **ris-ada*), což implikuje nutnost simultánní interfixace a sufixace. Portolés (1999: 5043) však tuto podmínku nevztahuje na slovesa, u nichž dokonce pokládá za interfix i element vložený mezi kořen slova a flektivní morfém (např. *apretar* ‚(s)tlačit‘ > *apretujar* ‚mačkat‘). Pokud by stejným způsobem uvažoval v případě substantiv a adjektiv, musel by logicky uznat za produkty interfixace i deminutiva jako *librito* nebo *pequeñito* ‚malíčkový‘, čímž by se ztotožnil s extrémně volným pojetím tohoto údajného slovotvorného postupu u Alvara Ezquerry (1993).

Bez ohledu na uvedenou nesrovnalost představuje ověřování chronologie slovotvorných procesů diachronní metodu zkoumání, která by při moderní morfologické analýze komplexních slov neměla hrát rozhodující roli, zvláště když kromě nezbytného odlišení interfixace od sekundární sufixace musí brát lingvisté v úvahu ještě další kritérium, kterým je prokazatelné užití interního morfému přímo ve španělštině. To znamená, že výrazy přejaté z latiny (tzv. kultismy) nebo z moderních cizích jazyků nemohou být za formace s interfixem považovány, i kdyby spojovací segment mezi lexikální bází a sufixem obsahovaly. Např. slova *café-t-era* ‚konvice na kávu, kávovar‘ nebo *tu-t-ear* ‚tykat‘ podle Portolése (1999: 5053) tomuto kritériu nevyhovují, poněvadž se jedná o výpůjčky z francouzštiny, a totéž se týká výrazu katalánského původu *ferretero* ‚obchodník s železářským zbožím‘.

Povšimněme si ale, že vlastně ani jedno z dosud zmíněných kritérií nezbytných pro identifikaci „skutečných“ interfixů není čistě synchronní povahy. Jak nutnost simultánního připojení interfixu a sufixu k lexikální bázi (s výjimkou sloves), tak i podmínka užití interfixu k utvoření nového slova přímo ve španělštině předpokládají etymologický rozbor každého jednotlivého případu údajné interfixace. Pokud však lze interfixy rozpoznat pouze na základě diachronních metod analýzy, mohl by mít nakonec přece jen pravdu Malkiel (1958: 185; *apud* Almela Pérez, 1999: 166), který je sám označil za reziduální či marginální morfémy, nebo také José Joaquín Montes Giraldo (1985: 186; *apud* Martín Camacho, 2002: 61), podle něhož interfixy nejsou uživateli jazyka

4. Infixace, interfixace, nebo sufixace?

k dispozici pro tvoření nových slov a představují jen „teoretický koncept“ („un concepto de la teoría“) opírající se o diachronní analýzu již existujících formací. To by přirozeně byly velmi silné argumenty proti uznání interfixace za standardní slovotvorný postup srovnatelný s prefixací nebo sufixací.

Almela Pérez (1999), který interfixaci věnoval ve své knize velkou pozornost a patří mezi její bezvýhradné zastánce, sice připouští obtížnost čistě synchronního vymezení interfixů, avšak sám se o takový přístup pokusil, takže jeho popis je na rozdíl od Portolése založen výhradně na formální analýze a funkcích těchto segmentů. Co se týče debaty, jež se záhy po vydání Malkielova zásadního článku (1958) rozvinula kolem fonematické či morfematické povahy interfixů, Almela Pérez (1999: 167) tvrdí, že interfix se sice skládá z fonémů, ale zároveň má i gramatickou funkci a instrumentální význam, což „zakládá [jeho] morfematický charakter“¹⁰. Problém nezbytnosti diachronního přístupu autor jednoduše obešel tím, že oproti jiným obhájcům interfixace uznal za její příčiny mimo jiné i tzv. stereotypii (*arrozal* ‚rýžové pole‘ > *agua-zal* ‚mokřina‘, *lodazal* ‚močál, bažina‘, *polvazal* ‚mračno prachu‘, ...) ¹¹ nebo výpůjčky z jiných jazyků (*cortejar* ‚dvořit se‘, *festejar* ‚oslavovat, hostit‘ apod.) ¹², tedy faktory, které podle Portolése (1999) vedou pouze k případům zdánlivé či falešné interfixace.

Nesporně synchronním a pro statut interfixů zásadním hlediskem je však především kritérium sémantické, na které se podrobněji zaměříme v následující podkapitole.

4.2.1 Sémantický aspekt interfixace

Jak už bylo zmíněno, prvním lingvistou, který interfix podrobně popsal a dal tak počáteční impuls k veškerému pozdějšímu bádání o interfixaci, byl Yakov Malkiel. Definoval ovšem tento interní segment jako „vždy nepřízvučný element bez vlastního významu“ ¹³ (Malkiel, 1958: 107; *apud* Miranda, 1994: 103), čímž přirozeně rozpoutal diskusi o oprávněnosti označení interfixu za morfém, chápaný tradičně jako nejmenší jazyková jednotka obdařená významem.

10 „La función y el significado del interfijo fundamentan el carácter morféxico del interfijo.“

11 Viz Almela Pérez (1999: 177); srov. Portolés (1999: 5051–5052).

12 Na jiném místě však Almela Pérez podobně jako Portolés slovní výpůjčky s údajným interfixem výslovně odmítá (např. *cafetera*, *ferretero*), čímž si odporuje. Viz Almela Pérez (1999: 168).

13 „[...] elemento siempre átono y falto de significado propio...“

Vítaným východiskem pro pozdější obránce morfologického charakteru interfixů se stala dnes již klasická definice morfému Marca Aronoffa ([1976] 1981: 16), podle níž pro označení určitého segmentu slova za morfém není podstatný jeho význam, nýbrž fakt, že jsme schopni jej prostřednictvím gramatické analýzy rozpoznat. Toto formalistické pojetí morfému kromě Portolése ([1988] 1993) zastává i Rainer (1993: 156), který se ale osobně přiklání k názoru, že interfixace ve skutečnosti představuje sufixální alomorfiu. Dressler (1986: 384) a Varela Ortega (2005: 36) pro změnu operují s termínem *morfo vacío* (prázdný morf), jenž umožňuje považovat za elementy morfematické povahy i interfixy bez jakéhokoli sémantického obsahu (např. *-c-* v *jardincito* ‚zahrádka‘).

Není jisté bez zajímavosti, že Portolés ve své první studii o interfixaci ([1988] 1993: 348) ještě jen mlhavě mluví o „neurčitém sému“ („un impreciso sema“) interfixu, který je navíc obtížně odlišitelný od významu následného sufixu, avšak v *GDLE* se již tentýž lingvista (Portolés, 1999: 5059) snaží uvést konkrétní příklady, v nichž interfix údajně mění význam odvozeného slova, např. *vent-arr-ón* ‚silný vítr, vichr‘, *cant-urr-ear* ‚prozpěvovat si, pobroukávat si‘. Je příznačné, že právě *-arr-* a *-urr-* existují ve španělštině také jako apreciativní sufixy (*-arro*, *-urro*; např. *tontarro* ‚velmi hloupý, hlupák‘, *beaturro* ‚pobožnůstkářský‘) – tato okolnost by je měla podle výše zmíněného hlediska poziční specializace (viz podkap. 4.1 a 6.3.1) coby pravé interfixy diskvalifikovat. V každém případě svědčí nápadný důraz, který Portolés klade ve své novější práci na sémantickou funkci interfixu, o pozvolném návratu k tradičnímu pojetí morfému jakožto nejmenší jazykové jednotky obdařené významem, k němuž ve španělské lingvistice došlo právě v devadesátých letech minulého století.

Jak uvádí Almela Pérez (1999: 183–184), interfix sémanticky nemodifikuje přímo lexikální bázi, nýbrž až následný sufix, přičemž může selektovat jeden z jeho významů a usnadnit tím jeho interpretaci. Odstranění interfixu (tj. jeho komutace za nulový afix tam, kde je přímé spojení lexikálního základu a sufixu přípustné) podle něj v některých případech způsobuje zjevnou významovou změnu slova (*apretujar* ‚mačkat‘ > *apretar* ‚(s)tlačit‘; *quejicoso* ‚stěžovačný, ufnukaný‘ > *quejoso* ‚nespokojený‘), tudíž lze alespoň touto zápornou cestou prokázat sémantickou funkci interfixu. Oba tyto příklady jsou však sporné, protože ve slovese *apretujar* se segment *-uj-* objevuje mezi slovním kořenem a infinitivní koncovkou (*apret-ar* > *apret-uj-ar*)¹⁴ a adjektivum *quejicoso* je sice

14 Podobně je tomu u deminutiv typu *librito*, která však za slova utvořená interfixací považuje jen Alvar Ezquerro.

4. Infixace, interfixace, nebo sufixace?

zakončeno derivačním morfémem, ale neodpovídá Portolésově představě (viz 1999: 5048), že interfixace nespočívá v pouhém vložení interfixu mezi kořen a sufix již existujícího slova (*quejoso*).

Almela Pérez se pojišťuje tím, že všem interfixům přisuzuje alespoň „instrumentální význam“. Co si však pod tímto termínem představit a jaký instrumentální význam může mít například *-c-* ve slově *mujercita* ‚ženuška‘? Přímou Almela Pérez sice odpoví, na tuto otázku neposkytuje, zato ji obsahuje jím citovaná pasáž z článku Marciala Morery (1996), který spojovací vokál *-i-* v kompozitech typu *pelirrojo* interpretuje jako interfix, jehož sémantickou funkcí má být „integrace primárního významu prvního konstituentu složeniny do primárního významu konstituentu druhého“¹⁵ (Morera, 1996: 176; *apud* Almela Pérez, 1999: 182). Pokud tento výklad přijmeme, pak skutečně i elementu *-c-* v deminutivu *mujercita* lze připsat onen „instrumentální význam“, který ale spočívá výhradně ve zprostředkování spojení dvou významových elementů v rámci jednoho slova. Takovéto pojetí sémantické funkce morfému však podle našeho názoru nemůže přesvědčit nikoho jiného než apriorního obhájce morfematické povahy interfixů.

Většina autorů, kteří interfixaci jako slovotvorný postup zcela neodmítají, přiznává některým spojovacím elementům alespoň expresivní nebo hodnotící významový odstín (např. Varela Ortega, 2005: 35), nicméně i ten mají jen pozičně zpochybnitelné interfixy/sufixy (např. *-it-*, *-urr-*, *-arr-* / *-ito*, *-urro*, *-arro*). Jestliže Portolés (1999: 5059) tvrdí, že interfix *-ar-*, který se vyskytuje v nejčastěji citovaných příkladech *polvareda* ‚mračno prachu‘ a *humareda* ‚oblak dýmu‘, obsahuje konkrétní významový rys „velké množství“, pak se logicky můžeme ptát, proč Malkiel, který tyto dnes již učebnicové příklady poprvé uvedl, zároveň interfixy definoval jako segmenty bez sémantického obsahu.

Shrňme-li předchozí poznatky, docházíme k závěru, že s výjimkou elementů, které ve španělštině primárně zastávají funkci apreciativních sufixů a jejichž označení za interfixy je už z principu poziční specializace diskutabilní, nelze tyto interní segmenty považovat za derivační afixy srovnatelné s předponami a příponami, neboť nejsou nositeli žádného sémantického obsahu¹⁶, a uživatel jazyka je tudíž ani nemůže aktivně používat k tvoření nových slov. Nejedná se tedy o slovotvorné morfémy v pravém slova smyslu a dají se nanejvýš pokládat za pomocné spojovací články. I kdybychom však termín *morfém* rozšířili na

15 „[...] integración de la significación primaria del primer constituyente del compuesto en la significación primaria del segundo.“

16 Almélův „instrumentální“ význam z tohoto pohledu určitě není dostačující.

libovolný morfologickou analýzou rozlišitelný segment komplexního slova, jak navrhol Aronoff (1976), jen těžko bychom u tak heterogenní skupiny afixů obhájili, že se jedná o formanty jednoho a téhož typu, což jasně vyplýne z další podkapitoly.

4.2.2 Funkce interfixů

Tím, co vzbuzuje vůbec největší pochybnosti o existenci slovotvorného postupu interfixace, je podezřele široká škála funkcí údajných interfixů, se kterou se u žádného jiného druhu derivačních morfémů nesetkáme. Tato nezvyklá rozmanitost je dobře vidět ve schématu č. 7 (viz následující strana) vytvořeném podle Almeloovy klasifikace¹⁷, která vychází z rozlišení jazykových plánů (fonematický, morfematický a lexematický), do nichž interfixy ve svých různých užitích zasahují. U ostatních autorů je bohužel výčet funkcí interfixů spíše nahodilý a nedosahuje ani zdaleka takové přehlednosti.

Při pohledu na naše schéma je zřejmé, že uvedené funkce¹⁸ jsou naprosto cizí běžným derivačním afixům, které buď slouží k významové modifikaci lexikální báze (předpony a apreciativní přípony), nebo přímo vyjadřují základní pojem derivátu (nociónální sufixy) a určují jeho slovní druh. Odpověď na otázku, jak se mohlo stát, že interfixace přesto v průběhu devadesátých let pronikla coby téměř nový derivační postup prakticky do všech prací o tvoření slov ve španělštině (ale např. i do *GDLE*), se pokusíme nalézt v následující podkapitole.

17 Viz Almela Pérez (1999: 178–181).

18 Tento výběr ale není ani zdaleka vyčerpávající. I v Almelově přehledu např. chybí modifikace významu slova samotným interfixem, kterou tento autor na jiných místech zmiňuje (*apretar* > *apret-uj-ar*), nehledě už na diskutabilní „instrumentální význam“ všech spojovacích segmentů. Některé funkce interfixů se navíc mohou překrývat (viz příklad *comilón*).

4. Infixace, interfixace, nebo sufixace?

FUNKCE INTERFIXŮ	
Fonematická úroveň	- zabránění vzniku hiátu (<i>rousseau-n-iano*</i>, <i>cafe-c-ito</i>, <i>mama-s-ita</i>, <i>bosqu-er-il</i>) - zachování prozodické struktury slovního základu (<i>tiern-ec-illo</i>)** - usnadnění identifikace verbální báze (<i>vol-ad-izo</i>, <i>cern-id-ura</i>)
Morfematická úroveň	- umožnění kombinace sloves 2. a 3. konjugace se sufixem <i>-ón</i> (<i>beb-err-ón</i>, <i>com-il-ón</i>) - umožnění kombinace verbální báze s iterativním sufixem <i>-ear</i> (<i>corr-et-ear</i>, <i>gem-iqu-ear</i>) - usnadnění spojení nominální nebo adjektivní báze se sufixem <i>-ón</i> (<i>bes-uc-ón</i>, <i>mans-urr-ón</i>, ...)
Lexematická úroveň	- odstranění homonymie slov odvozených stejným sufixem (<i>manada</i> vs. <i>man-ot-ada</i>, <i>dentada</i> vs. <i>dent-ell-ada</i>) - selekce významu sufixu (<i>quebrazón</i> – akce; <i>comilón</i> – osoba)***

Schéma 7

* Připomeňme, že podle názoru Portolése (1999) a Lázara Carretera (1980) se zde jedná o stereotypii (*estereotipia*), tj. typ analogie, a nikoliv o interfixaci.

** Přestože má výraz *tiernecillo* paroxytonní přízvuk na příponě, stejně jako by tomu bylo i bez spojovacího elementu *-ec-*, slovtvorný základ si díky němu zachovává svůj tónický charakter alespoň ve formě přízvuku sekundárního (viz Almela Pérez, 1999: 179; Portolés, 1999: 5057).

*** Portolés (1999: 5060) uvádí početné příklady slov s interfixem *-ot-* v kombinaci se sufixy *-ón*, *-azo* a *-ada*, které tak podle něj získávají význam ‚úder‘ nebo ‚náhlá událost‘: *pal-ot-azo*, *pis-ot-ón*, *ris-ot-ada*, ... V souvislosti s touto funkcí je však na místě otázka, zda Portolés i Almela Pérez nesměšují selekci významu sufixu interfixem se sémantickým obsahem samotného interfixu, poněvadž *-ot-* lze také interpretovat jako augmentativní či despektivní sufix *-ote* užitý simultánně s další příponou, a údajný interfix *-az-* (*quebr-az-ón* ‚rozbití‘) zase může být zřetěžený sufix *-azo*, který má mimo jiné právě význam ‚úder‘ nebo ‚náhlá událost‘.

4.3 Interfixace – nový derivační postup?

Jak poznamenává José Carlos Martín Camacho (2002: 50), interních segmentů považovaných některými hispanisty za interfixy si všímali význační romanisté již v 19. století (např. Friedrich Diez, Arsène Darmesteter, Wilhelm Meyer-Lübke a další), avšak mezi různými názvy, které pro ně zvolili, se termín *interfix* vůbec nevyskytuje. Nevymyslel ho ostatně ani sám průkopník konceptu interfixace Malkiel, který ve svém prvním článku na toto téma z roku 1949 („Studies in the Hispanic Infix -eg-“) mluví ještě o *infixech*. Jisté ale je, že tento název ve své nejznámější studii „Los interfijos hispánicos. Problema de lingüística histórica y estructural“ (1958) definitivně prosadil, a položil tak základ tradici, která nemá v jiných románských jazycích obdoby.

Pozoruhodná je totiž skutečnost, že interfixace byla alespoň zpočátku pokládána za fenomén specifický jen pro španělštinu, o čemž podle Martína Camacha (viz 2002: 227) vypovídá absence zmínek o interfixech v gramatikách a pracích o slovtvorbě v jiných románských jazycích, a to včetně španělštiny nejbližší portugalštiny (Cunha – Cintra, 1987). Přitom o existenci zcela srovnatelných elementů např. ve francouzštině svědčí už to, že Portolés (1999: 5053) vylučuje jako případy interfixace slovní výpůjčky obsahující již v původním jazyce takto analyzovatelný spojovací segment (např. *cafetera* < *cafetière* ‚konvice na kávu, kávovar‘; *tutear* < *tutoyer* ‚tykat‘). Pokud budeme spolu s Dresslerem (1986) a Almelou Pérezem (1999) za interfix považovat i spojovací vokál *-o-* v bezpočtu neoklasických či mezinárodních složenin, najdeme jej ve všech evropských jazycích (např. šp. a port. *termómetro*, fr. *thermomètre*, it. *termometro*, angl. a něm. *thermometer*).

Když Malkiel (1958) hovořil o interfixech jako o reziduálních či marginálních segmentech bez vlastního významu, určitě netušil, že v některých významných pracích z devadesátých let (např. *GDLE*, 1999; Almela Pérez, 1999) se interfixaci dostane téměř stejné pozornosti a prostoru jako prefixaci a sufixaci. Portolés i Almela Pérez zřejmě skutečně věřili, že interfixace je ve španělštině aktivním slovtvorným mechanismem, ale mnohé nezanedbatelné okolnosti, které se pokusíme shrnout v následujících třech bodech, bohužel tento názor vyvracejí.

- 1) Jak jsme mohli vidět v přehledu nezvykle různorodých funkcí domnělých interfixů, jedná se o mimořádně heterogenní segmenty, které by žádný

4. Infixace, interfixace, nebo sufixace?

nezaujatý lingvista do jedné a téže skupiny derivačních morfémů nikdy nezařadil, alespoň ne na základě kritérií běžně užívaných pro vymezení inventáře španělských prefixů a sufixů.

- 2) Většina interfixů zcela postrádá sémantický obsah, což je diskvalifikuje nejen jako morfémy obecně, ale hlavně jako produktivní slovotvorné elementy, neboť je z tohoto důvodu nelze aktivně používat k tvoření nových výrazů. V této souvislosti jsou obzvláště přínosné poznámky Martína Camacha (2002: 89) o roli analogie či stereotype při údajné interfixaci. Uživatel jazyka si podle něj nikdy neosvojuje přímo nejmenší stavební prvky slov (morfémy), nýbrž slova celá, a teprve na základě srovnání formy a významu více výrazů kupř. s identickým koncovým segmentem dospívá k obecným slovotvorným vzorům či schémátům. Vztáhneme-li tento mechanismus konkrétně na interfixaci, můžeme říci, že zatímco jazykovědec je schopen na základě svých předchozích znalostí o afixech a pomocí morfologické analýzy izolovat v některých formacích kromě lexikální báze ještě další dva samostatné elementy, tj. interfix a sufix, pro běžného mluvčího představuje kombinace interfixu a sufixu nedělitelný blok, který jen intuitivně a analogicky, tedy nápodobou již existujících výrazů, používá k tvoření slov nových. Abychom nějakému segmentu slova mohli přisoudit funkci derivačního morfému, však nestačí pouze jeho formální analyzovatelnost, ale měl by být rovněž k dispozici pro aktivní užití, což ovšem předpokládá přítomnost uchopitelného významového rysu. I takové interfixy ve španělštině jsou, ty však představují problém z jiných důvodů (viz následující bod).
- 3) Většina elementů, které Portolés a Almela Pérez uvádějí jako příklady interfixů obdařených významem, jsou morfémy doložitelně fungující i jako apreciativní sufixy (např. *asn-ej-ón* ‚oslisko‘ – *animal-ejo* ‚zvířátko‘; *fresc-ach-ón* ‚zdravě vyhlížející, kypící zdravím‘ – *ric-acho* ‚boháč‘; *sant-urr-ón* ‚svatouškovský‘ – *beat-urro* ‚pobožnůstkářský‘; *vent-arr-ón* ‚vichr‘ – *tont-arro* ‚hlupák‘) a jejich interní výskyt lze interpretovat jako zřetězení přípon, popř. jako segment jiného samostatného sufixu, např. *-arrón*, *-urrón* (viz Bajo Pérez, 1997). Další údajné interfixy zase stojí přímo před flektivním morfémem (*apret-uj-ar*, *bes-uc-ar*), čímž se neliší od běžných přípon v mnoha podstatných a přídavných jménech (*libr-ill-o* ‚knížeečka‘, *list-ill-o* ‚vychytalec‘ apod.).

Některé zásadní výhrady vůči konceptu španělského interfixu byly vzneseny poměrně záhy, a to i ze strany význačných morfologů¹⁹. Nicméně až do vydání první a dosud jediné detailní monografie na toto téma (Martín Camacho, 2002) se zdálo, že zařazení interfixace mezi standardní derivační postupy již nemůže nic ohrozit. Zdrčující kritika ze strany Martína Camacha²⁰, podložená rozbořem všech příkladů, které před ním různí lingvisté pro ilustraci interfixace ve španělštině použili, však pravděpodobně španělské akademiky přesvědčila natolik, že se rozhodli do *NGLE* (2009) samostatnou kapitolu o tomto údajném slovotvorném mechanismu vůbec nezařadit²¹ a samotný pojem *interfix* co nejvíce zrelativizovat. Dodejme, že i v dalších novějších publikacích (např. Felíu Arquiola, 2009; Aguirre, 2013) je interfixaci ve španělštině věnována jen okrajová pozornost, takže uvažovat dnes o interfixech jako o derivačních morfémech lišících se od prefixů a sufixů především svou pozicí v odvozeném slově je již překonané pojetí, které bude přesto v povědomí mnoha lingvistů i studentů španělštiny ještě dlouho přežívat. Rozdíl mezi pozičně specializovanými afixy obdařenými významem a sloužícími skutečně k aktivnímu tvoření nových slov (prefixy a sufixy) a převážně pouze morfonematickými segmenty (interfixy) nacházejícími se mezi lexikální bází a sufixem je sice zřetelný a zásadní, nicméně zrádná symetrie termínů *prefix*, *interfix* a *sufix* může alespoň k dočasnému udržení tohoto mýtu významně přispět.

19 Např. podle Martíneze Celdrána (1978) interfixy představují pouze morfonematické spojovací segmenty bez sémantického obsahu, Lázaro Carreter (1980) zase vysvětloval přítomnost interfixů v některých slovech analogickou derivací, pro kterou razil termín *estereotipia*. Tuto námitku následně přijal hlavní zastánce a propagátor interfixace Portolés ([1988] 1993 a 1999), který případy stereotypie (např. *Jose-l-ito* v analogii s *Miguel-ito*, *Manol-ito*, *Angel-ito*, ...; *rousseau-n-iano* podle vzoru *calderon-iano*, *ciceron-iano* atd.) rovněž považuje pouze za nepravou interfixaci.

20 Aby Martín Camacho dokázal, že interfixace jako slovotvorný postup ve španělštině neexistuje, využil ve své práci snad všech dosud postulovaných alternativních vysvětlení. Některé interfixy tak interpretuje jako součást alomorfů běžných sufixů (*-azón*, *-duva*, *-ático*, *-ndero*), jiné jako apreciativní nebo aspektuální sufixy v kombinaci s další příponou (např. *-arrón*, *-ucón*, *-ajoso* apod.), což dokládá i možností nahradit zde údajný interfix jiným morfémem (*viejarrón/viejancón* 'stařík', *quejicoso/quejilloso* 'stěžovavý'). Z dalších možností zmiňuje např. lexikalizaci primárního derivátu (*panadero* 'pekař' < dnes již neexistující *panada*), cizí původ slova (*cafetera* 'konvice na kávu', *bailarín* 'tanečník') nebo přítomnost domnělého interfixu už v latině (*corporal*, *corpóreo* 'tělesný', *multitudinario* 'davový', *abecedario* 'abeceda'). Jak můžeme vidět u posledně jmenovaných příkladů, Martín Camacho na rozdíl od Rainera (1993) paušálně neinterpretuje všechny údajné interfixy jako součást alomorfů španělských přípon, ale u mnoha slov se uchyluje i k etymologii. Stinnou stránkou tohoto postupu je, že příliš velké množství formací s údajným interfixem vyžaduje individuální přístup, což naopak ukazuje na výhody konceptu interfixace, nebo systematického alternativního řešení, jaké navrhuje Rainer.

21 Na rozdíl od *GDLE*, kterou o deset let dříve vydala rovněž RAE.

4. Infixace, interfixace, nebo sufixace?

Alternativní výklady k interfixaci ve španělštině jsme sice v této kapitole popsali již na více místech, přesto bude užitečné si je zde všechny stručně shrnout. Podle tradiční interpretace, kterou můžeme nalézt např. v *GRAE* ([1931] 1959: 129), představuje kombinace interfixu a sufixu složenou příponu neboli „spojení dvou nebo dokonce tří sufixů v jednom“²². Za samostatné a nedělitelné afixy (např. *-urrón*) pokládá takovéto kombinace Bajo Pérez (1997), kdežto Rainer (1993) v nich spatřuje spíše varianty či alomorfy standardních přípon. Podle našeho názoru je Rainerovo řešení ideální pro segmentaci odvozených slov obsahujících před sufixem spojovací element morfonematické povahy, avšak v případě, že se údajný interfix shoduje s apreciativním sufixem (*-arr-*, *-et-* apod.), je tradiční analýza (tj. zřetězení dvou nebo i více sufixů) vhodnější.

Úplně na závěr jsme si ponechali asi vůbec nejsilnější argument, který ve prospěch interfixace zmiňuje už Malkiel (1958) a zdůrazňují jej přirozeně i Portolés ([1988] 1993 a 1999) a Almela Pérez (1999) – jedná se o proklamované zvýšení ekonomičnosti popisu slovotvorných prostředků. Tak např. podle Portolése (1999: 5045) bychom v případě zavržení interfixace místo jednoho sufixu *-ón* museli ve španělštině rozlišovat více než 40 různých přípon končících tímto segmentem, což je z deskriptivního hlediska neekonomické. Rainer (1993: 153–154) ovšem na základě vlastního výzkumu uvádí mnohem strážlivější údaje a tvrdí, že většina španělských interfixů se objevuje pouze v kombinaci s jedním až třemi sufixy. Jen malé množství těchto interních segmentů se pojí s více než pěti příponami, takže popření interfixace by příliš neúnosné zmnožení počtu sufixů nezpůsobilo. Pro srovnání dodejme, že Portolésův výčet interfixů v *GDLE* (1999) obsahuje přes 60 položek, Almela (1999) dokonce přes 80.

Výhoda deskriptivní úspornosti by mohla převážít četné teoretické problémy a nesrovnalosti jen za předpokladu, že bychom v opačném případě byli nuceni všechny kombinace interfixů a sufixů považovat za samostatné přípony. To však není nezbytné, poněvadž spojení interfixů se sufixy lze rovněž analyzovat jako alomorfy omezeného počtu základních přípon. Argumentace Malkiela a Portolése tím zcela ztrácí na průkaznosti. Bez ohledu na alternativní řešení má ale nepochybně pravdu Martín Camacho (2002: 229), když praví, že cílem lingvistického bádání by měl být především věrný popis jazyka: „Jestliže má určitý jazyk třicet pět fonémů, které fungují samostatně,

22 „A veces se juntan dos o aun tres sufijos en uno...“ Následují příklady *dulzarrón* ‚přesládlý‘ a *chicorrotico* ‚malinkatý‘ se segmentací koncových částí *arro + on* a *orro + ote + ico*.

pak badatel nemá jinou možnost než prohlásit, že takový jazyk má třicet pět fonémů, a ne že má dvacet a jeden speciální element, který se pojí s patnácti z nich²³.

Zbývá poznamenat, že interfixace je vůbec nejlepším příkladem toho, jak se může i po desetiletí rozvíjený lingvistický koncept vinou nepromyšlených definičních kritérií a za nepředvídatelného vývoje morfologie ocitnout ve slepé uličce.

23 „Si una lengua tiene treinta y cinco fonemas que actúan independientemente, la única alternativa del investigador es afirmar que tal lengua posee treinta y cinco fonemas, no que tiene veinte y un elemento especial que se une a quince de ellos.“

5. PARASYNTÉZA

Historie pojmu *parasyntéza* sahá až k první řecké mluvnicki Dionysia Thráckého *Techné grammatiké* (cca 2. století př. n. l.), ale už z příkladu *Aga + memnón* > *Agamemnón + idés* > *Agamemnonidés* je patrné, že uvedený gramatik jako tento mechanismus chápal i standardní sufixaci již existujících složenin. Totéž můžeme pozorovat u Prisciana (přelom 5. a 6. století n. l.), který pro výrazy typu *magnanimitas* (< *magnanimus* < *magnus + animus*) navrhl místo řeckého termínu *parasyntetha* výstižný latinský název *decomposita*¹. Jak ještě uvidíme, kromě jediné, a navíc nikoliv rozhodující charakteristiky parasyntetických formací, totiž že jsou výsledkem hned dvou slovotvorných procesů, má moderní koncepce parasyntézy s touto řecko-římskou tradicí již jen velmi málo společného. V této kapitole se pokusíme osvětlit, jakým způsobem k tomu došlo a proč parasyntéza na rozdíl od interfixace, i přes některé podobné problémy, nakonec obstála.

5.1 Vývoj pojetí parasyntézy a její charakteristika

Většina definičních a klasifikačních obtíží, kterými se zde budeme v souvislosti s parasyntézou zabývat a jimž bylo věnováno množství odborných prací včetně přinejmenším jedné obsáhlé monografie (Serrano-Dolader, 1995), vyplývá až z mnohem pozdější tradice, jejíž základy položil francouzský lingvista Arsène

1 Viz Hernando Cuadrado (1999: 78–79).

5. Parasyntéza

Darmesteter (1875). V jeho definici parasyntézy² se poprvé objevuje podmínka simultánnosti procesů derivace a kompozice, jež implikuje neexistenci potenciálních mezičlánků výsledné formace (*embarquer* ‚nalodit (se)‘, ‚naložit‘, *débarquer* ‚vyložit (se)‘, ‚vyložit‘; **embarque*, **débarque*, **barquer*). Jak vidno, oba Darmesteterovy příklady jsou slovesa utvořená současným připojením prefixu a sufixu k jmennému základu. Je ale třeba vzít v úvahu, že od antických gramatik až zhruba do poloviny minulého století byla prefixace považována za skládání slov (ve španělské lingvistice tomu tak bylo dokonce až do let sedmdesátých)³. Dnes můžeme jen spekulovat, proč se Darmesteter tak významně odchýlil od původního pojetí parasyntézy, poněvadž podmínce simultánnosti derivace a kompozice nevyhovují ani výše uvedené příklady z Dionysiovy a Priscianovy gramatiky. Možná jej k tomu vedlo přesvědčení, že připojení sufixu k již existující složenině není ve skutečnosti ničím jiným než běžnou derivací a neposkytuje dostatečný základ pro rozlišování dalšího samostatného slovotvorného mechanismu. Zatímco pro antické gramatiky byla *parasynthetika* či *decomposita* výjimečná už tím, že vznikla prostřednictvím derivace a kompozice, pro Darmestetera, který uvažoval historicky, jak bylo ve druhé polovině 19. století zvykem, se již vedle odvozování a skládání o třetí způsob tvoření slov automaticky nejednalo, neboť každý ze zmíněných mechanismů (v Darmesteterově pojetí prefixace a sufixace) mohl být použit samostatně. Ať už však francouzského lingvistu vedlo k redefinici parasyntézy cokoliv, stal se tak přinejmenším v románské jazykovědě průkopníkem moderního pojetí tohoto slovotvorného způsobu. Nás bude samozřejmě nejvíce zajímat, jak Darmesteterova definice parasyntézy pronikla do španělské lingvistiky a jakými proměnami v ní během 20. století prošla.

Zřejmé první příklad parasyntetické formace ve španělské gramatické literatuře můžeme najít už v Nebrijově mluvnici ([1492] 1989: 196). Zmíněný učenec klasifikuje slovesa na jednoduchá a odvozená, která dále dělí na augmentativní, deminutivní, denominální a adverbální. Výraz *acuchillar* ‚probodnout, zasadit ránu nožem‘ podle něj představuje denominální sloveso, což na první

2 „[Les parasyntétiques] offrent ce remarquable caractère d'être le résultat d'une composition et d'une dérivation agissant ensemble sur un même radical, de telle sorte que l'une ou l'autre ne peut être supprimée sans amener la perte du mot. C'est ainsi que de *barque* l'on fait *em-barqu-er*, *dé-barqu-er*, deux composés [...] dans lesquels on ne retrouve ni les composés *débarque*, *embarque*, ni le dérivé *barquer*, mais le radical *barque*. La langue tire les deux composés immédiatement du radical, sans l'aide d'aucun intermédiaire.“ (Darmesteter, 1875: 79–80; *apud* Hernando Cuadrado, 1999: 79 a Serrano-Dolader, 1995: 24)

3 Viz Esbozo (1973).

pohled působí zcela moderně. Musíme si ale uvědomit, že Nebrija prefixy pokládal v kompozitech za předložky, takže uvedený příklad by měl správně analyzovat jako formaci složenou a odvozenou zároveň. První španělský gramatik kromě toho sepsal rovněž latinskou mluvnici (1481) a určitě tedy znal Priscianův i Dionysiův termín pro tento mechanismus⁴, přesto však o parasyntéze ani dekompozici nikde nemluví (totéž ovšem platí pro mnohem pozdější první vydání akademické gramatiky *GRAE*, 1771).

Všichni lingvisté, kteří se ve svých pracích vývojem parasyntézy ve španělštině zabývali (např. Lázaro Mora, 1986; Serrano-Dolader, 1995; Hernando Cuadrado, 1999; González Vergara, 1999), se proto odvolávají až na definici zakladatele moderní španělské jazykovědy Ramóna Menéndeze Pidala (1904), který přejal Darmesteterovo pojetí i s klíčovou podmínkou simultánní kompozice a derivace a ilustroval je na příkladu slova *desalmado* ‚zlý, krutý, zloduch‘, pro něž neexistují doložené mezistupně **desalma* ani **almado*. Poněvadž však Menéndez Pidal hovořil o „složeninách s prefixem a sufixem zároveň“⁵, Miranda (1994: 69) z toho později mylně vyvodil, že RAE teprve ve své předposlední gramatice (*Esbozo*, 1973) rozšířila pojem parasyntézy ve španělštině i na formace se strukturou Lex + Lex + Suf. Přitom jen o čtyři stránky dále od citované definice Menéndez Pidala v paragrafu 88 *Tres clases de compuestos* (Tři druhy složenin) konstatuje, že „parasynthetických kompozit je velmi málo“⁶, a uvádí pro ně mimo jiné klasický příklad *cadañero* ‚každoroční‘, takže mu sice lze vyčíst nedostatečně obecnou základní definici parasyntézy, ale rozhodně mu nelze podsouvat, že by za parasynthetická považoval pouze taková slova, jejichž struktura odpovídá schématu Pref + Lex + Suf⁷. Můžeme proto s jistotou prohlásit, že již u Menéndeze Pidala jsou oba typy parasyntézy, jež byly později nazvány *parasíntesis por derivación* (Pref + Lex + Suf) a *parasíntesis en composición* (Lex + Lex + Suf), alespoň zmíněny.

Z Menéndeze Pidala (a potažmo z Darmestetera) vycházel ve své definici parasyntézy také autor prvního španělského pojednání o slovtvorbě José Alemany Bolufer (1920: 152), popisující tento mechanismus rovněž jako

4 Dionysios uvádí i příklad parasynthetického slovesa *antagonizó* (*anti* + *gon* + *izó*), jež bylo rovněž utvořeno pomocí prefixu. Viz Hernando Cuadrado (1999: 79).

5 „Los compuestos de prefijo y sufijo a la vez se llaman PARASINTÉTICOS...” (Menéndez Pidal, [1904] 1918: 183)

6 „Los compuestos PARASINTÉTICOS son muy pocos...” (Menéndez Pidal, [1904] 1918: 187)

7 Jiná věc je, že Menéndez Pidal ([1904] 1918: 267) v kapitole věnované slovesu zařazuje do paragrafu 127 *Composición propiamente dicha* výrazy jako *machihembrar* ‚drážkovat, lícovat‘, *justipreciar* ‚přesně odhadnout, ocenit‘, aniž by je za parasynthetické vůbec označil.

5. Parasyntéza

simultánní derivaci a kompozici. Z jeho příkladů je vidět, že i on pokládá za parasyntézu jak kombinaci lexikální báze s předponou a příponou („*endulzar*, de en + dulce + ar“ ‚osladit‘), tak dvou slovních základů a sufixu („*picapedrero*, de picar + piedra + ero“ ‚kameník‘). Hernando Cuadrado (1999: 80) ve svém článku zmiňuje jednu důležitou okolnost: Alemany Bolufer byl v roce 1920, kdy vyšla jeho monografie, řádným členem RAE a zřejmě se aktivně podílel na přípravě akademické gramatiky (*GRAE*, 1920), což vysvětluje téměř identický popis parasyntézy v obou uvedených pracích. *GRAE* (1931), která byla až do vydání *NGLE* (2009) poslední oficiální mluvnici španělštiny⁸, pak tuto definici přebírá z předchozí edice beze změny. V provizorní verzi *NGLE* (*Esbozo*, 1973: 170), v níž je prefixace naposledy zařazena do kapitoly o skládání slov, se o parasyntéze hovoří jako o „nerozlučné“ kombinaci procesů derivace a kompozice⁹ a nechybí zde ani podmínka neexistence mezičlánku s již klasickým příkladem *desalmado*.

Zásadní zvrat v chápání parasyntézy přináší až kritický článek Fernanda Lázara Mory (1986), v němž se tvrdí, že koncept parasyntézy je vzhledem k neprůkaznosti kritérií stanovených Darmesteterem neudržitelný. Tento názor sice vyznívá odvážně, odráží však již radikální postoj francouzské lingvistky Danielle Corbin (1980 a 1987), jejíž vliv lze později vysledovat i u Alcoby Ruedy (1987) a Serrana-Doladera (1995 a 1999). K argumentaci Corbin se podrobněji vrátíme v následující podkapitole; na tomto místě stačí uvést, že zmíněná lingvistka existenci jiných než falešných parasyntetických slov neuznává. Podle Lázara Mory (1986: 234–235) se parasyntéza liší od standardní prefixace z hlediska sémantického (prefixace představuje pouhou *sumu* významového obsahu předpony a báze, zatímco u parasyntézy se jedná o komplexnější *kombinaci* významů jednotlivých elementů), avšak v ostatních ohledech není mezi těmito procesy žádný rozdíl¹⁰. Evidentně přitom zapomíná, že kromě derivační parasyntézy (Pref + Lex + Suf) existuje ještě model Lex + Lex + Suf, tj. *parasíntesis en composición*.

8 Její revidované znění vyšlo ještě v roce 1959.

9 „En la estructura de estas palabras [*desalmado*, *ensuciar*], llamada PARASÍNTESIS, se dan de manera solidaria derivación y composición...”

10 Tento nepřilíš přesvědčivý závěr, s nímž by bylo možné polemizovat už z toho důvodu, že ani slova utvořená standardní prefixací nemají vždy plně kompozicionální význam, takřka beze změny přebírá Luisa Blanco Rodríguez (1993: 431), jejíž článek bohužel kromě recyklace cizích názorů nepřináší žádný posun ani originální řešení. Také Serrano-Dolader (1999: 4703) ale poznamenává, že při parasyntéze dochází na rozdíl od prefixace k integraci sémantického obsahu báze, předpony i přípony, takže izolovat význam jednotlivých afixů je někdy nemožné.

Již v roce 1987 vychází další důležitý článek o parasyntéze, tentokrát od Santiaga Alcoby Ruedy. Na rozdíl od Lázara Mory, který se ve své práci omezuje víceméně na definiční a klasifikační problémy, se Alcoba Rueda vůbec poprvé podrobně zabývá vnitřní strukturou parasyntetických slov (viz podkap. 5.2). Ve srovnání s pracemi Serrana-Doladera (1995 a 1999) se dnes tato studie může jevit jako násilně přizpůsobená různým generativistickým principům a dogmatům, které se Alcoba Rueda snažil – jako ostatně mnozí další lingvisté z osmdesátých a devadesátých let – respektovat, přesto je třeba ocenit hloubku jeho analýzy a nevšední vhled do generativní morfolgie. V každém případě posloužil právě uvedený článek v následujících desetiletích jako základní, ne-li jediný zdroj podrobnějších poznatků o struktuře parasyntetických slov, neboť až do vydání monografie Serrana-Doladera (1995) se žádná podobně detailní studie neobjevila (alespoň ne původní¹¹). O jisté stagnaci bádání v první polovině devadesátých let svědčí i fakt, že dvě nejvýznamnější a nejcitovanější monografie o tvoření slov ve španělštině z tohoto období napsali cizinci (Angličan Mervyn F. Lang a Rakušan Franz Rainer), na jejichž pojetí parasyntézy se nyní zaměříme.

Poněvadž Lang (1992) již pokládá prefixaci za derivační proces, musel se pokusit tuto novou skutečnost skloubit s definicí parasyntézy jako kombinace derivace a kompozice. V praxi to ovšem vypadá tak, že se autor věnuje téměř výhradně derivační parasyntéze¹², kterou popisuje zcela tradičně jako simultánní připojení prefixu a sufixu ke slovnímu základu za podmínky neexistence doložitelného mezičlánku. Tím vlastně převzal definici Menéndeze Pidala a pouze z ní vypustil zmínku o kompozici. Co se týče vnitřní struktury parasyntetických slov, Lang se už na rozdíl od Alcoby Ruedy nepokouší za každou cenu udržet generativistický princip binárního větvení¹³ a přiznává těmto formacím ternární (tj. trojčlenný) charakter. Kompozičně-derivační parasyntéze se však v jeho monografii dostává jen okrajové pozornosti, neboť se údajně týká jen „malé skupiny lexikalizovaných příkladů bez synchronní produktivity“¹⁴, např. *picapedrero*

11 Značný vliv měl na španělské lingvisty překlad Scaliseho *Generativní morfologie* (1987), věnované částečně i problému ternární struktury parasyntetických formací.

12 „La parasíntesis es una forma de derivación...” (Lang, 1992: 241)

13 Alcoba Rueda (1987) kvůli tomuto dogmatu navrhuje pro parasyntetické formace schéma [[Pref [X]]x Suf]v, v němž se verbální sufix připojuje k potenciálnímu, již prefixem odvozenému slovu (např. **embotella* + *ar*).

14 „Estas formaciones no son particularmente significativas, ya que están limitadas a un pequeño grupo de ejemplos lexicalizados sin productividad sincrónica.”

5. Parasyntéza

,kameník'¹⁵, *sietemesino* ,narozený v sedmém měsíci, slabý', *misacantano* ,velebníček' (Lang, 1992: 244).

Také Rainer (1993: 71–73) odmítá uvažovat o parasyntéze u slov, jež odpovídají schématu Lex + Lex + Suf (*pordiosero* ,žebřák', *ropavejero* ,vetešník' apod.), a pokládá je za výrazy odvozené přímo na základě syntaktických vazeb¹⁶, v důsledku čehož podle něj o žádnou kombinaci více slovotvorných postupů nejde. Na rozdíl od jiných lingvistů (Corbin, Lázaro Mora) nicméně Rainer mechanismus parasyntézy zcela nezavrhne, ale omezuje jej na tvorbu sloves (*aclearar* ,objasnit', *anochecer* ,stmívat se', *alunizar* ,přistát na Měsíci', ...) a adjektiv typu *anaranjado* ,oranžový'. Binární strukturu těchto formací, kterou se snažili více či méně přesvědčivě obhájit již Corbin (1980 a 1987), Scalise (1987) nebo Alcoba Rueda (1987), však podle Rainera nejlépe reprezentuje schéma s tzv. cirkumfixem neboli diskontinuálním afixem. I on uvažuje v souvislosti s parasyntézou o konceptu potenciálního slova, ale zároveň upozorňuje, že alternativní řešení Corbin nebo Alcoby Ruedy by někdy předpokládala jako báze i „slova jen stěží možná“ (Rainer 1993: 73).

Přestože závislost Mirandy (1994) na Langovi (1992) je celkově nepopíratelná, v případě parasyntézy výjimečně přebírá většinu informací přímo z článku Lázara Mory (1986), a to včetně jeho pojetí parasyntézy jako zvláštního typu prefixace. Miranda ve své knize na rozdíl od Langa zařadil parasyntézu do části vyhrazené lexikálně-morfologickým postupům (tedy derivaci a kompozici) a věnuje jí poměrně rozsáhlou podkapitulu 2.4 (str. 67–78), i když pouze proto, aby jí nakonec statut samostatného slovotvorného mechanismu upřel a dále se zabýval již jen odvozováním a skládáním slov. Díky podrobnému popisu problémů morfologické interpretace parasyntetických formací (zde Miranda vycházel především z Alcoby Ruedy, 1987) se však ve své době jednalo o poměrně solidní zdroj informací.

Jako výjimku z jinak fundovaných výkladů o parasyntéze z konce osmdesátých a první poloviny devadesátých let musíme zmínit Alvara Ezquerra ([1993] 2002: 65–66), který bohužel ukázal, že plně nechápe ani samotnou podstatu tohoto slovotvorného mechanismu. Nejprve totiž reprodukuje standardní definici parasyntézy jako simultánní prefixace a sufixace (a proto ji nepokládá za samostatný proces), avšak hned vzápětí namítá, že v tomto pojetí by se za parasyntetická dala považovat „všechna slova odvozená sufixem od slov utvořených

15 Už Lázaro Mora (1986: 229) kritizoval GRAE (1931) za volbu tohoto příkladu, který podle něj odporuje kritériu neexistence mezičlánku (*pedrero* > *pica**pedrero*).

16 Tzv. „phrasale Basen“ (Rainer, 1993: 71).

pomocí prefixu (lidového nebo knižního)¹⁷. Následné příklady jako *codescubridor* ‚spoluobjevitel‘, *ingobernabilidad* ‚nepoddajnost, neovladatelnost‘ nebo *repavimentación* ‚opětovné vydláždění‘ už pak nenechávají nikoho na pochybách, že citovaný lingvista nepoužívá slovo *simultánní* ve smyslu *současného* připojení prefixu a sufixu, ale hovoří pouze o jejich společném výskytu v rámci jednoho slova (ve skutečnosti sekundárně odvozeného). Alvar Ezquerro ([1993] 2002: 66) nakonec zmiňuje i možnou užší koncepci parasyntézy, omezenou výhradně na simultánní kompozici a sufixaci¹⁸.

Zřejmě nejvýznamnější badatelský počín v oblasti parasyntézy představuje první španělská monografie věnovaná tomuto slovtvornému mechanismu, jejímž autorem je David Serrano-Dolader (1995). Ten byl posléze jako největší odborník na parasyntézu pověřen vypracováním příslušné kapitoly v *GDLE* (1999), která je vlastně zkrácenou verzí jeho knihy.

Serrano-Dolader se v první řadě snaží oprostit od diachronních kritérií, s nimiž je novodobá koncepce parasyntézy nerozlučně spjata (Darmesteter, 1875), a činí tak za pomoci kombinace morfologického a sémantického hlediska. Podle něj (Serrano-Dolader, 1995: 12) lze v rámci synchronní morfologie rozlišit dva rozdílné přístupy: tzv. dynamická morfologie se primárně zaměřuje na samotný slovtvorný proces, zatímco statická morfologie se zabývá formální analýzou vnitřní struktury komplexních slov. Statický přístup ovšem znemožňuje odlišit případy sekundární derivace od parasyntézy, a to jak v případě odvozenin typu Pref + Lex + Suf, tak složenin Lex + Lex + Suf. Jedinou možností, jak obhájit statut parasyntézy jakožto jednoho z aktivních slovtvorných postupů ve španělštině, je tudíž volba dynamického přístupu (viz Serrano-Dolader, 1995: 13).

Mechanismus derivační parasyntézy¹⁹ obnáší současné užití dvou afixů (předpony a přípony), které však Serrano-Dolader (1995: 70) odmítá považovat za cirkumfix, poněvadž rekatégorizační funkci lze zejména u parasyntetických sloves připsat výhradně sufixu. Vzhledem k čistě synchronní koncepci lexikální morfologie, která je zde označena za „dinamismo lexicogenético sincrónico“ (*Ibid.*: 15), přirozeně nabývá na důležitosti sémantické hledisko, jež např.

17 „[...] pues todos los derivados con un sufijo de palabras creadas mediante un prefijo (vulgar o culto) pasarían a engrosar la lista de parasintéticos...” (Alvar Ezquerro, [1993] 2002: 65)

18 Viz např. González Ollé – Casado Velarde (1992: 106).

19 Smíšené (kompozičně-derivační) parasyntéze věnuje i Serrano-Dolader (1995) jen okrajovou pozornost a většinu klasických příkladů pro tento slovtvorný proces (*ropavejero*, *sietemesino*, ...) považuje za nepravé parasyntetické formace.

5. Parasyntéza

Alcoba Rueda (1987) ve své analýze parasyntetických slov v souladu s formalistickým postojem generativistů zcela opomíjí. Přisouzení konkrétního významu jednotlivým elementům parasyntetických formací ovšem není vždy snadné. Ve slovesech *embotellar* ‚plnit do lahví‘ nebo *encarcelar* ‚dát do vězení, uvěznit‘ můžeme prefixu jednoznačně připsat lokační funkci odpovídající španělské předložce v parafrázi²⁰, jindy je ale ekvivalence předpony a předložky sporná či nepravděpodobná, případně závisí na „vhodné“ formulaci parafráze²¹. Důležité rovněž je, že podle Serrana-Doladera (1995: 31) by se měla za parasyntetická pokládat i slova s doloženým mezičlánkem, pokud připojení druhého afixu nepředstavuje jen sémantickou modifikaci již odvozeného výrazu²². Tuto výjimku však podle Lázara Mory (1986: 231) zmiňuje už Darmesteter, a není možné ji proto považovat za Serranův přínos. Podobně jako další lingvisté ovlivnění generativismem (viz výše) využívá také Serrano-Dolader ve své práci spekulativních konceptů možného slova a nulového morfému, což jej vede mimo jiné k těžko udržitelnému závěru, že např. sloveso *baldosar* ‚dláždit, dlaždičkovat‘ je parasyntetické, neboť obsahuje nulový prefix (viz Serrano-Dolader, 1995: 70). Nejen za toto polemické tvrzení byl později kritizován, ale ve svých nejnovějších pracích (např. 2012a, 2012b) svůj postoj do jisté míry přehodnotil a nakonec uznal i užitečnost diachronního přístupu (2013).

O čistě synchronní definici parasyntézy se naposledy pokusil ještě Almela Pérez (1999), který z tohoto důvodu podmínku simultánního užití prefixu a sufixu také zavrhl. Ani on se již nesnaží za každou cenu dokázat, že struktura parasyntetických slov je binární, neboť „je třeba akceptovat, a nikoliv násilně přizpůsobovat skutečnost“²³. Kompozičně-derivační parasyntézou se Almela Pérez vůbec nezabývá.

Soledad Varelu Ortegu (2005: 34) zřejmě předchozí snahy o výlučně synchronní přístup k parasyntéze příliš nepřesvědčily, poněvadž se znovu přiklání ke zcela tradiční definici tohoto mechanismu včetně podmínky neexistence

20 *Embotellar* – „meter el vino u otro líquido o producto en botellas“. *Encarcelar* – „meter a alguien en la cárcel“ (DRAE, 2014).

21 *Aprisionar* – „meter a alguien en prisión“ nebo „llevar a alguien a prisión“. Viz Serrano-Dolader (1995: 113).

22 Zajímavým příkladem, který pro ilustraci tohoto kritéria uvádí Serrano-Dolader (1995: 31), je sloveso *desnivelar*, pro něž jsou doloženy oba možné mezičlánky *desnivel* ‚nerovnost‘ i *nivelar* ‚srovnat, vyrovnat‘, a přesto může být považováno za parasyntetické ve významu „hacer perder el nivel“ (‚vyvést z rovnováhy‘). Pokud však vyjadřuje pouhý opak *nivelar*, tj. „acción opuesta a nivelar“, jedná se o slovo utvořené prefixací.

23 „Hay que aceptar, no violentar, la realidad; la teoría ha de guardar una relación lo más transparente posible con los hechos.“ (Almela Pérez, 1999: 195)

mezičlátku výsledné formace. Také Varela Ortega považuje za parasyntézu výhradně její prefixálně-sufixální variantu a o slovech typu *ropavejero* hovoří jako o kompozitech s externí derivací (Varela Ortega, 2005: 34–35, pozn. 3).

S odlišnou koncepcí přichází *NGLE* (2009: 577–578), v níž je parasyntéza definována jako „připojení diskontinuálních afixů, konkrétně simultánně zvoleného prefixu a sufixu“²⁴. Tento překvapivý příklon RAE k cirkumfixaci (viz ale už Rainer, 1993), který je vzápětí zpochybněn dodatkem, že „z deskriptivních důvodů“ budou v gramatice parasyntetická slovesa analyzována tradičním způsobem jako slova odvozená současně dvěma odlišnými afixy, může mít nicméně celkem prosté vysvětlení. Ignacio Bosque, který byl v době přípravy a vydání *NGLE* prezidentem RAE, je již v článku Alcoby Ruedy (1987: 250–252) citován jako zastánce cirkumfixace (Bosque, 1983). Také v *NGLE* je užitečnost diskontinuálního afixu dána do souvislosti s diskusí o binární nebo ternární struktuře parasyntetických formací, bohužel natolik stručným a povrchním způsobem, že předem nepoučený čtenář nemá v podstatě šanci tomuto teoretickému problému ani porozumět. V kapitole o skládání slov (*NGLE*, 2009: 749–750) se pak objevují i parasyntetická kompozita, jejichž binární segmentace (*pordios-ero* ‚žebrák‘, *misacant-ano* ‚velebníček‘, *mileur-ista* ‚osoba s měsíčním platem kolem tisíce eur‘) nepřímou stojí na konceptu potenciálního slova, opět však bez bližšího vysvětlení a uvedení do kontextu. Přínosná je naopak zmínka o synchronním kritériu transparentnosti parasyntetických formací: *agazaparse* ‚skrýt se, skrčit se‘ a *acelerar* ‚urychlit, zrychlit‘ sice byla utvořena parasyntézou od existujících výrazů *gazapo* ‚králíček‘ a *célere* ‚rychlý‘, ale dnešní mluvčí v těchto slovesech uvedené báze nerozpoznává, a nevnímá je tudíž jako odvozené výrazy (viz *NGLE*, 2009: 582). Serrano-Dolader (1995: 18) v této souvislosti hovoří o tzv. latentní parasyntéze.

Zcela nevyhraněný postoj je patrný u Felíu Arquioly (2009: 69–71). Ta jen nezaujatě popisuje všechny alternativní koncepce parasyntézy, aniž by se k některé z nich sama přihlásila, ale oproti jiným lingvistům nezpochybňuje existenci tohoto slovotvorného mechanismu obecně ani částečně, i když poznamenává, že kompozičně-derivační parasyntéza představuje „schéma, které je v současné španělštině velmi málo produktivní“²⁵ (*Ibid.*: 69).

Pojetí *NGLE* přebírá nejnověji Aguirre (2013: 66), která zároveň poukazuje na výhrady některých morfologů k cirkumfixaci z důvodu možného užití

24 „[La parasíntesis] Consiste en la adición de AFIJOS DISCONTINUOS, en concreto un prefijo y un sufijo elegidos simultáneamente.“

25 „Con todo, se trata de un esquema muy poco productivo en español actual.“

5. Parasyntéza

součástí diskontinuálního afixu jako samostatných předpon a přípon. Parasyntetické složeniny (např. *machihembrar* ‚lícovat, drážkovat‘) autorka pokládá za izolované případy parasyntézy (Aguirre, 2013: 197).

Alespoň jako kuriozita stojí nakonec za zmínku Lüdtkeho (2011: 205) originální hypotéza, že první element parasyntetických sloves (např. *embarcar* ‚naložit (se)‘) není ve skutečnosti prefix, nýbrž předložka. Pokud by tomu tak opravdu bylo, mohla by být parasyntéza opět souhrnně definována jako simultánní kompozice a derivace. Lüdtkeho argumentace však není příliš přesvědčivá, přestože se může opřít o některé názory Darmestetera ([1875] 1894) a Pottiera (1962). Oba lingvisté totiž považují předpony za předložky paušálně, takže buď bychom se museli vrátit k již překonanému pojetí prefixace jako skládání slov, nebo by např. prefix *en-* byl předložkou jen v parasyntetických formacích, což vzhledem k nekompozicionálnímu významu mnoha takových sloves (např. *encausar* ‚obvinit‘) není příliš pravděpodobné. Ve španělské odborné literatuře Lüdtkeho hypotéza kladnou odezvu nenašla.

* * *

Ohlédneme-li se za předchozím nástinem novodobého vývoje pojetí parasyntézy ve španělské morfologii, je zřejmé, že nejvýznamnější změnu přineslo v devadesátých letech minulého století přehodnocení statutu předpon, čímž vystala nutnost vyčlenit derivační parasyntézu (Pref+Lex+Suf) z parasyntézy v původním slova smyslu, která představuje smíšený kompozičně-derivační mechanismus (Lex+Lex+Suf). Zatímco proces simultánní kompozice a sufíxace zůstal nadále způsobem tvoření slov odlišným jak od standardní derivace, tak kompozice, avšak proměnil se v tomto užším pojetí v mechanismus zcela marginální, parasyntetické formace se strukturou Pref+Lex+Suf jsou dnes řazeny mezi odvozeniny, a to bez ohledu na možnou interpretaci obou afixů jako součástí jednoho cirkumfixu. Jak jsme viděli, podle některých lingvistů není parasyntézou buď jeden z jejích typů (González Ollé – Casado Velarde, 1992; Lang, 1992; Rainer, 1993; Almela Pérez, 1999; Varela Ortega, 2005), nebo dokonce žádný (Lázaro Mora, 1986), ale v nejnovějších pracích (NGLE, 2009; Aguirre, 2013) se opět hovoří jak o parasyntéze derivační, tak smíšené. Popsaný vývoj nejlépe vynikne v následujícím závěrečném schématu.

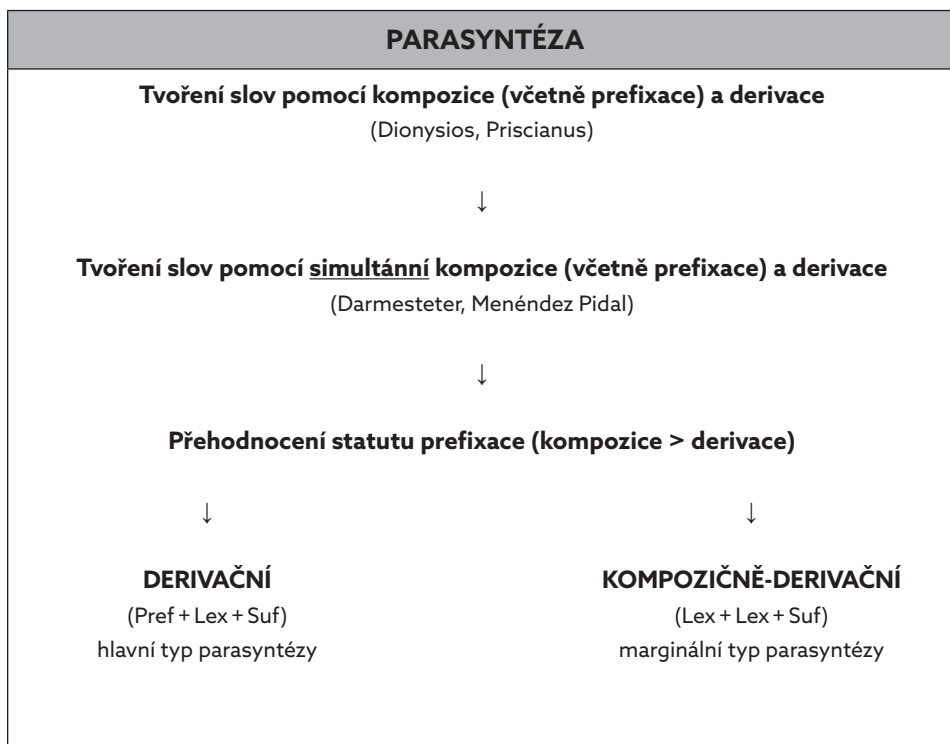

Schéma 8

5.2 Problém interní struktury parasyntetických formací

Ještě než došlo k výše uvedenému rozštěpení původně jednotného modelu parasyntézy, rozpoutala se v průběhu osmdesátých let kolem interní struktury parasyntetických slov živá debata, jejímž základem se stala hypotéza Marca Aronoffova (1976) o binárním větvení (tzv. ramifikaci) komplexních morfologických struktur. Pokud má ale jednomu slovotvornému pravidlu odpovídat užití pouze jednoho afixu, což implikuje binární strukturu všech odvozených výrazů, pak tomuto principu už ze své definice nevyhovuje právě derivační parasyntéza. Dochází při ní k tvorbě slov současným užitím dvou derivačních morfémů a kombinací celkem tří elementů (Pref + Lex + Suf), čímž samozřejmě nevznikají struktury binární, nýbrž ternární. V rámci románské jazykovědy

5. Parasyntéza

se touto otázkou nejpodrobněji zabýval Ital Sergio Scalise, jehož přehledná a stručná *Morfología generativa* (1987)²⁶ silně ovlivnila dnes již starší generaci španělských morfologů.

Postupem času bylo navrženo několik řešení, jak tuto strukturální anomálii parasyntetických formací oproti běžným odvozeným a složeným slovům odstranit, nebo alespoň vysvětlit.

Nejelegantnější způsob, který můžeme nalézt především v novějších pracích (NGLE, 2009; Aguirre, 2013), spočívá v analýze předpony a přípony parasyntetického slova jakožto diskontinuálního afixu ([Af_i [X] Af_{ii}]), např. *en__ecer* v *ennegrecer* ‚začernit, zčernat‘. Jestliže oba externí segmenty tvoří součást jediného morfému, struktura výsledné formace již logicky nebude trojčlenná. Ve prospěch tohoto řešení by navíc hovořilo i to, že v takto utvořených slovech mnohdy není možné přiřadit jasnou sémantickou funkci žádnému z afixů. Problémem však zůstává, co si počít s parasyntetickými kompozity jako *ropavejero* ‚vetešník‘, u nichž přirozeně žádný cirkumfix nepřipadá v úvahu. Jediným východiskem je pak existenci tohoto typu parasyntézy zcela popřít, a to buď s poukazem na její synchronní neproduktivnost (Lang, 1992), nebo pomocí alternativního pojetí tohoto procesu jako derivace syntaktických vazeb (Rainer, 1993).

Udržitelnost druhé binární hypotézy, kterou vystihuje schéma [Pref [X]], závisí na tom, zda budeme koncový segment parasyntetických sloves typu *embotellar* ‚plnit do lahví‘ pokládat za slovesnou koncovku, nebo derivační afix. Již Menéndez Pidal ([1904] 1918: 266) v oddílu vyhrazeném verbální prefixaci rozlišuje dva typy derivace (= sufixace) doprovázené prefixací, chápanou tehdy ještě jako skládání slov či samostatný slovotvorný postup: 1) tzv. *derivación inmediata* (*a-barquillar* ‚zakroutit, srolovat‘, *con-graciar(se)* ‚podlézat, lísat se‘); a 2) *derivación mediata* (*a-pedr-ear* ‚kamenovat‘, *a-pal-ear* ‚tlouct, bít‘). Z odlišné segmentace, kterou u těchto příkladů zvolil sám Menéndez Pidal, je zřejmé, že verbální sufix *-ar* za derivační morfém nepovažuje. Později nezávisle dospěla ke stejnému závěru i Danielle Corbin (1987: 129), podle níž má sloveso *embarquer* ‚nalodit (se)‘ strukturu [*en*_{Af} [*barque*]_N]_V a *-er* zde představuje pouhý formální příznak verbalizace realizované prefixem.

Přejdeme již nyní k hypotézám, které sice připouštějí ternární strukturu parasyntetických formací, ale zároveň za pomoci konceptu možného (potenciálního) slova obhajují princip binárního větvení navržený Aronoffem

26 Anglicky tato kniha vyšla již v roce 1985.

(viz výše). Alcoba Rueda (1987: 254) ve svém článku uvádí celkem tři alternativní návrhy k tradiční segmentaci parasyntetických sloves²⁷ ([Pref [X] Suf]_v):

- 1) [Pref [[X] Suf]_v]_v;
- 2) [[Pref [X]]_v Suf]_v;
- 3) [[Pref [X]]_x Suf]_v.

První z nich ([Pref [[X] Suf]_v]_v) se v minulosti snažil prosadit Scalise (1987: 170–171), podle něhož tyto výrazy vznikají prefixací potenciálního denominálního nebo deadjektivního slovesa (např. *brutto* ‚ošklivý‘ > **bruttire* > *imbruttire* ‚zohyzdit, zošklivět‘). Scalise oproti Corbin přisuzuje derivační funkci i infinitivní koncovce, přesněji řečeno kmenové samohláске²⁸, jež tak může být zodpovědná za slovnědruhovou změnu stejně jako jiné verbální přípony (-*ea(r)*, -*ece(r)*, -*ifica(r)*). Když Lázaro Mora (1986) a Miranda (1994) hovoří o parasyntéze jako o prefixaci možného slova, jedná se právě o tuto hypotézu. Alcoba Rueda (1987) Scaliseho řešení odmítá, neboť podle něj vychází z analýzy italského jazykového materiálu a zakládá se na argumentaci neplatné pro španělštinu.

Zbývající dva návrhy [[Pref [X]]_v Suf]_v a [[Pref [X]]_x Suf]_v počítají rovněž s derivací potenciálních slov, kterými jsou ale v tomto případě nedoložené báze s prefixem. V první variantě je rekategorizační funkce přisouzena předponě, ve druhé naopak příponě. Pokud bychom za sufix pokládali i infinitivní koncovku nebo tematickou samohlásku, mohli bychom schéma č. 2 ([[Pref [X]]_v Suf]_v) označit za základní řešení Danielle Corbin. Sama autorka (Corbin, 1987: 137) ovšem označuje ternární strukturu parasyntetických sloves typu *embarquer* pouze za povrchovou a dává přednost binárnímu modelu [Pref [X]_(N+A)]_v. Alcoba Rueda (1987) se přiklání k poslední variantě ([[Pref [X]]_x Suf]_v) zachovávající klasické pojetí prefixace jakožto výlučně homogenního typu derivace: za verbalizaci nominální nebo adjektivní báze je zodpovědný sufix, jímž může být i kmenová samohláska. Problém derivace nedoložených či potenciálních slov tak sice zůstává stále ve hře, Alcoba Rueda však nezastírá, že jím preferovaná analýza nemusí reprezentovat reálný slovotvorný proces; pouze nejméně odporuje teoretickému rámci, jemuž se snaží strukturu parasyntetických formací přizpůsobit (viz Alcoba Rueda, 1987: 265). Jak už bylo uvedeno výše,

27 Slovesa představují ve španělštině nejpočetnější skupinu parasyntetických formací, takže je jim v odborné literatuře věnována největší pozornost.

28 Ve španělštině pouze -*a*- v -*ar*.

5. Parasyntéza

Almela Pérez (1999: 195) takové „násilné přizpůsobování skutečnosti“ odmítá a raději zůstává u tradičního modelu parasyntézy, tj. [Pref [X] Suf]_V.

Všechna výše popsaná řešení využila ke zpochybnění parasyntézy Danielle Corbin, podle níž „existují pouze falešná parasyntetická slova“²⁹. Základem její argumentace (viz Corbin, 1987: 137–138) je přesvědčení, že infinitivní afix není v parasyntetických slovesech (např. *-er* v *embarquer*) příponou a že za slovně-druhovou změnu nominální či adjektivní báze je zodpovědný rekategorizační prefix, takže se ve skutečnosti jedná o standardní prefixaci³⁰. Uvedenou binární interpretaci ovšem logicky nelze vztáhnout na slovesa, v nichž do kategorie verbálních sufixů nespadá pouze koncovka infinitivu, nýbrž i další segment (např. *dé-rat-iser* ‚deratizovat‘). Přestože se francouzská lingvistka strukturou parasyntetických sloves s nezpochybnitelným derivačním sufixem raději příliš nezabývá, pravděpodobně by v tomto případě dala skutečně přednost řešení [[Pref [X]]_V Suf]_V, které jí ve svém článku připisuje Alcoba Rueda (1987). Parasyntetická substantiva a adjektiva nicméně Corbin (1987: 138) flexibilně analyzuje jako slova odvozená předponou nebo příponou od možného slova (např. *a-pesanteur* ‚stav beztlíže‘, *encâbl-ure* ‚lodní délková jednotka, lano‘), v závislosti na kombinatorních restrikcích konkrétních afixů. K této již tak příliš sofistikované hypotéze musíme připojit ještě tzv. *principe de copie* (Corbin, 1987: 136–137), který bude nejjednodušší vysvětlit přímo na španělském příkladu. Jelikož morfologická struktura slova *antialcohólico* neodpovídá jeho struktuře sémantické (*alcohólico*_A ‚alkoholický‘ > *anti-alcohólico*_A ‚protialkoholní‘ (např. zákon) = ‚contra el alcohol‘)³¹, může být tento výraz navzdory existenci adjektiva *alcohólico* považován za parasyntetickou formaci ([*anti-[alcohol]*_N-*ico*]_A). Podle Corbin se jedná o přídavné jméno utvořené prefixací (*alcohol*_N > *antialcohol*_A, podobně jako *tabaco*_N > *antitabaco*_A), které následně zkopíruje příponu již existujícího přídavného jména bez předpony: *antialcohol*_A + *-ico* (tj. [Pref [X]_N]_A + Suf).

Navzdory tomu, že práce Danielle Corbin (1987) trpí stejným nedostatkem jako monografie Martína Camacha (2002) o interfixaci, neboť se snaží popřít existenci určitého slovotvorného mechanismu za využití všech dosud zformulovaných alternativních vysvětlení, dostalo se jí ze strany španělských morfologů nebyvalé pozornosti, ať už proto, aby s jejími závěry vyjádřili nesouhlas,

29 „Il n'y a que de faux parasynthétiques.“ (Corbin, 1987: 137)

30 Tj. [Pref [X]_(N+A)]_V = [*en*_{Af} [*barque*]_N]_V + *er*.

31 Ve španělské morfologii se tento rozpor obvykle označuje za *paradoja de encorchetado* neboli závorkovací paradox (angl. *bracketing paradox*).

nebo aby ze širokého repertoáru argumentů proti existenci parasyntetických formací převzali jen ty, které považují za udržitelné. Vliv této francouzské lingvistiky na diskusi o povaze parasyntézy ve španělštině byl v každém případě natolik silný, že bez stručného popisu alespoň základních bodů její argumentace by naše pojednání nebylo úplné.

5.3 Závěry

Poté, co jsme v úvodu této kapitoly naznačili určité podobnosti vývoje konceptů parasyntézy a interfixace ve španělské morfologii, bude vhodné se ke srovnání na závěr opět vrátit, tentokrát ale s konkrétními údaji.

Definice parasyntézy i interfixace přímo závisejí na chronologii slovtvorných procesů za podmínky neexistence určitých mezičlánků výsledné formace, jejichž ověření vyžaduje diachronní přístup – a ten je v současné morfologii považován maximálně za doplněk k synchronním metodám analýzy. Můžeme-li u výše uvedeného slovesa *desnivelar* uvažovat dokonce o třech způsobech jeho vzniku (1. *nivel* > *desnivel* > *desnivelar*; 2. *nivel* > *nivelar* > *desnivelar*; 3. *nivel* > *desnivelar*), pak třetí, parasyntetická varianta sice nachází oporu v synchronním sémantickém hledisku (význam slovesa *desnivelar* je odlišný od významu doložených mezičlánků), to však celkově podmínku simultánnosti obou slovtvorných procesů (ať už prefixace a sufixace nebo kompozice a sufixace) nahradit nemůže. Zmíněný fakt nejlépe dokazuje skutečnost, že nejnovější práce se po předchozích neúspěšných pokusech o aplikaci čistě synchronních definičních kritérií opět přiklonily k tradičnímu pojetí parasyntézy.

Podobné obtíže ale postihly parasyntézu a interfixaci i v souvislosti s redefinováním některých základních pojmů. Zatímco návrat ke konceptu morfému jako nejmenší jazykové jednotky obdařené významem zpochybnil morfemtický charakter velké většiny interfixů, které jsou dnes proto považovány za součást následného sufixu, v případě parasyntézy sehrálo klíčovou roli překvalifikování prefixace na derivační proces, v důsledku čehož tradiční definici parasyntézy jako kombinace kompozice a derivace najednou vyhovovala jen marginální, a později často zpochybňovaná skupina formací se strukturou Lex + Lex + Suf. Ani nově vyčleněná derivační parasyntéza nezůstala ušetřena vážných problémů, neboť pochybnosti o povaze tohoto mechanismu se vynořily téměř současně s jeho ustanovením díky potřebě popsat ternární strukturu

5. Parasyntéza

parasyntetických formací v souladu s generativistickým principem binární ramifikace. Koncept potenciálního slova sice umožnil analyzovat slovesa typu *aclarar* ‚objasnit‘, *embotellar* ‚plnit do lahví‘ jako výrazy utvořené sufixací nebo prefixací nedoloženého mezičlánku a obejít se bez podmínky simultánnosti připojení předpony a přípony, jednalo se však jen o spekulativní řešení opomíjející skutečný mechanismus parasyntézy, jak ostatně otevřeně přiznal už Alcoba Rueda (1987), aniž by z toho na rozdíl od Almely Péreze (1999) vyvodil patřičné důsledky. Následuje návrat k definici parasyntézy Menéndeze Pidala (např. Varela Ortega, 2005), chápané také jako cirkumfixace (Bosque, 1983; Rainer, 1993; *NGLE*, 2009), která simultánní užití předpony a přípony rovněž implikuje, avšak navíc uspokojivě řeší i otázku ternární struktury a větvení v tradičním pojetí.

Jediný přetrvávající problém tak představuje tvoření slov současným spojením dvou lexikálních komponentů a sufixu, pro jejichž trojčlennou strukturu neexistuje kromě potenciálního složeného výrazu žádná přijatelná alternativa. Rainerova hypotéza (1993: 71), že se ve skutečnosti jedná o přímou sufixaci syntaktických vazeb, vypadá u příkladů jako *cadañero* ‚každoroční‘, *pordiosero* ‚žebrák‘ apod. víceméně přijatelně, těžko vysvětlitelným se pak ale jeví nestandardní „slovosled“ ve formacích *misacantano* (< *canta(r) misa*) ‚velebníček‘ nebo *corchotaponero* (< *tapón de corcho*) ‚vztahující se k výrobě korkových zátek, zátkušký‘. Řešením by mohlo být vyškrtnutí tohoto dnes již neproduktivního³² typu parasyntézy ze seznamu slovotvorných postupů, ovšem potom by z původní novodobé definice parasyntézy jako simultánní kompozice a derivace, kterou uvádí ještě *DRAE* (2001)³³, nezbylo vlastně vůbec nic.

32 Připomeňme ale poměrně nedávný neologismus *mileurista* a od něj „odvozený“ výraz *nimileurista*.

33 Pro konzervativní přístup RAE je příznačné, že simultánní prefixace a sufixace se jako druhý význam termínu *parásíntesis* poprvé objevuje až v posledním vydání *DRAE* z roku 2014.

6. KOMPOZICE, KONFIXACE A STATUS VÍCESLOVNÝCH POJMENOVÁNÍ

Hraniční oblast mezi kompozicí a derivací představuje tvoření slov pomocí tzv. afixoidů (konfixů), z nichž většina je dnes ve španělských gramatikách a pojednáních o slovtvorbě řazena mezi lexikální komponenty, i když některým z nich (např. *maxi-*, *mini-*, *macro-*, *micro-*, *neo-*, *paleo-*, *-oide*) byl již status derivačních morfémů přiznán (viz kap. 2 a 3). V této kapitole se podrobněji zaměříme na řecko-latinské elementy zmíněným přehodnocením nezasažené, abychom na základě nejčastěji uváděných klasifikačních a definičních kritérií prozkoumali, zda v tomto případě nebyla hranice mezi kompozicí a derivací stanovena arbitrárně či subjektivně.

Jelikož ve španělské morfologii je za skládání slov považováno přinejmenším od osmdesátých let také tvoření víceslovných pojmenování, zajímavým teoretickým problémem se postupem času stalo i vymezení tzv. syntagmatických kompozit vůči volným syntaktickým spojením a především frazeologismům, které předmětem studia lexikální morfologie nejsou, byť i ony tvoří lexikální jednotky. Této otázce bude věnována druhá část kapitoly o kompozici, v níž se blíže zaměříme na distinktivní charakteristiky nominálních syntagmatických kompozit a frazeologismů, jež jsou v odborné literatuře nejčastěji směřovány.

Dříve než obrátíme naši pozornost k přechodovým oblastem mezi kompozicí, derivací a syntaxí, bude nejprve vhodné popsat základní definiční vlastnosti složenin a způsoby jejich klasifikace.

6.1 Charakteristika kompozice

Standardní definice skládání slov, kterou lze najít ve všech současných či nedávných pracích o španělské slovtvorbě, je stručná a jasná: jedná se o kombinaci dvou nebo více lexémů (slov či slovních kořenů), jež dává vzniknout nové lexikální jednotce s unitárním významem (např. Varela Ortega, 2005; NGLE, 2009; Buena Fuentes de la Mata, 2010; Aguirre, 2013). Je však třeba ihned dodat, že ještě v devadesátých letech¹ byly složeniny definovány převážně jako spojení dvou nebo více *slov*, tj. výhradně samostatných komponentů. Např. Rainer (1993: 65) staví z tohoto hlediska do kontrastu odvozeniny obsahující alespoň jeden vázaný slovtvorný morfém a složeniny, jejichž obě části jsou autonomní². Totéž pojetí nacházíme u Mirandy (1994: 153) a Alvara Ezquerri ([1993] 2002: 23 a 40–44), který oproti jiným lingvistům zohlednil toto kritérium i ve své klasifikaci slovtvorných postupů a zařadil odvozování slov pomocí tzv. lidových či vulgárních prefixů (*prefijos vulgares*, např. *ante-*, *entre-*, *sobre-*) mezi typy kompozice s odůvodněním, že ve španělštině tyto předpony fungují i jako autonomní předložky.

Výše uvedené distribuční hledisko, jež bychom mohli nazvat kritériem lexikální autonomie, mělo pro autory zabývající se tvořením slov ve španělštině v první polovině devadesátých let evidentně mnohem větší váhu než na konci téhož desetiletí, kdy se začíná jako klíčové kritérium pro vymezení derivace a kompozice prosazovat hledisko sémantické: odvozené slovo je tvořeno kombinací pouze jednoho plnovýznamového elementu (slovtvorné báze) a afixu, kdežto při kompozici dochází ke spojení zpravidla dvou konstituentů s lexikálním významem. Toto nové pojetí s sebou přineslo i opětovné překvalifikování afixoidů z derivačních morfémů na lexikální. Pokud jde o vymezení syntagmatických složenin, směrodatná je především sémantická kompozicionalita, nebo naopak idiomaticnost pluriverbální formace. Jelikož významové kritérium zahrnuje více aspektů zasluhujících si podrobnější prozkoumání a větší prostor, vrátíme se k němu obsáhleji v příslušné podkapitole.

Nakonec nám zbývá zmínit ještě grafickou (jednoslovnou nebo víceslovnou) podobu kompozit, která sice nemůže být považována za absolutní kritérium, o čemž nejlépe svědčí existence syntagmatických složenin či víceslovných pojmenování, ale přesto je na ní postavena základní klasifikace složených slov, jak uvidíme hned vzápětí.

1 A samozřejmě i dříve, viz např. *Esbozo* (1973), Seco, M. (1980) aj.

2 V souladu s tím považuje Rainer všechny vázané řecko-latinské báze (konfixy) za předpony nebo přípony.

6.2 Klasifikace složenin

6.2.1 Lexikální a syntagmatická kompozita

Z hlediska grafické jednoty se ve španělštině rozlišují dva hlavní druhy kompozit:

- 1) složeniny lexikální, (orto)grafické, univerbální, dříve také pravé (*compuestos léxicos*, (orto)gráficos, univerbales, propios), jež představují bezprostřední spojení dvou slov nebo nesamostatných lexikálníchází;
- 2) složeniny syntagmatické, nepravé (*compuestos sintagmáticos*, impropios), u nichž nedochází ke grafickému splynutí (tj. fúzi) užitých komponentů.

Už u Alemanyho Bolufera (1920: 155–156) a v GRAE ([1931] 1959: 149) můžeme nalézt víceslovná pojmenování jako jeden z typů tzv. *compuestos imperfectos*, avšak za skutečné složeniny jsou zde pokládány pouze univerbální jednotky. V pozdější provizorní a neoficiální akademické gramatice (*Esbozo*, 1973: 169) nicméně o syntagmatických složeninách už není ani zmínky a pojem *composición impropia* je vyhrazen pouze lexikalizaci větných struktur (např. *correveidile* ‚klepna‘, *sabelotodo* ‚všeználek‘ (hanl.), *nomeolvides* ‚pomněnka‘). Tyto tzv. *konglomeráty* představují ve španělštině nepravidelný typ skládání slov a jsou podle Vala Álvara (1999: 4837) výsledkem reanalýzy a nominalizace vět nebo částí vět s idiomatickým a ze synchronního hlediska nemotivovaným významem. Varela Ortega (2005: 75–76) v těchto formacích výsledek žádného konkrétního slovtvorného procesu nespátřuje.

Víceslovná pojmenování (sousloví) začala být všeobecně pokládána za jeden z regulérních typů kompozit až po vydání klíčové monografie Eduarda Bustose Gisberta *La composición nominal en español* (1986), jehož korpus španělských složenin tvoří z velké části právě pluriverbální jednotky. Bustos Gisbert se stal díky uvedené práci nezpochybnitelným průkopníkem konceptu syntagmatické kompozice, avšak jeho chápání tohoto pojmu se ještě značně lišilo od

3 Někteří autoři (Alvar Ezquerro, 1993; Almela Pérez, 1999) používají pro lexikální kompozita také tradiční termín *compuestos yuxtapuestos* / *por yuxtaposición* (juxtaponované složeniny), který se objevuje už u Menéndeze Pídal (1904] 1918: 184), ovšem výhradně pro označení pravých složenin s kompozičním významem. To může být matoucí, poněvadž např. Lang (1992) a Varela Ortega (2005) takto nazývají jen jeden z více druhů syntagmatických kompozit (binominální struktury bez spojovacího elementu; např. *pájaro mosca* ‚kolibřík‘).

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

dnešního. Podle něj se totiž „pravá“ nominální kompozita⁴ od syntagmatických nikoliv grafickou podobou (univerbálním či pluriverbálním spojením), nýbrž vnitřní strukturou, která je u syntagmatických složenin stejná jako u standardních syntaktických konstrukcí (např. N + A/A + N, N + Praep + N), kdežto „pravé“ složeniny sestávají ze dvou podstatných jmen (N + N), sloves (V + V) či z vazby slovesa a jeho předmětu (V + N)⁵.

Přestože Bustos Gisbert (1986), stejně jako před ním např. Manuel Seco (1980), přikládal pravopisu složených slov pouze malý význam, Lang (1992: 91–92) klasifikuje složená slova právě na základě tohoto kritéria a rozlišuje tzv. *compuestos ortográficos* a *compuestos sintagmáticos*. Buque escuela „školní loď“ je tak podle Langa syntagmatická složenina, zatímco Bustos Gisbert by ji ze syntaktického hlediska zcela jistě zařadil mezi pravá kompozita⁶. Langovu klasifikaci přejímají beze změny ještě Miranda (1994) a Val Álvaro (1999), avšak u Alvara Ezquerri (1993), Guerrero Ramos (1995), Almely Péreze (1999) a Varely Ortegy (2005) se již silně, byť se značným zpožděním, projevuje vliv Ramóna Menéndeze Pidala (1904) a Émila Benvenista (1977). Termíny *juxtaposice*, *konglomerát* a *synapse* jsou nicméně jednotlivými španělskými lingvisty používány dosti libovolně. Pravou kompozici, jejímž výsledkem jsou lexikální složeniny, tak např. Alvar Ezquerri (1993) a Almela Pérez (1999) nazývají juxtapozicí, kdežto Guerrero Ramos (1995: 32), odvolávajíc se na Benvenista, hovoří ve stejném smyslu o tvoření konglomerátů⁷ a Varela Ortega (2005) volí pro označení pravé kompozice tradiční, a dnes opět nejrozšířenější termíny *composición ortográfica/léxica*. Juxtaposice představuje podle této významné lingvistky (*Ibid.*: 80) pouze jeden ze tří druhů syntagmatické kompozice, konkrétně bezpředložkové spojení dvou substantiv nebo adjektiv.

Z terminologického hlediska je obzvláště zajímavá klasifikace složenin Alvara Ezquerri ([1993] 2002: 23–40)⁸, jež kromě výše zmíněné juxtapozice (tj. tvorby jednoslovných kompozit) rozlišuje následující tři typy sousloví:

4 Bustos Gisbert skutečně mluví o pravých složeninách jen v uvozovkách, a to dokonce i v samotném názvu příslušné kapitoly, tj. *La composición «propia»* (viz Bustos Gisbert, 1986: 181).

5 Posledně jmenovaný typ kompozit (např. *sacacorchos* ‚vývrtka‘) by se však dal podle tohoto kritéria považovat za syntagmatický.

6 A NGLE (2009), rovněž s přihlédnutím k interní struktuře N + N, opět mezi složeniny syntagmatické, jak uvidíme vzápětí.

7 Oproti synapsím, kterými jsou v jejím pojetí všechna sousloví. Podle Vala Álvaro (1999: 4837) představují konglomeráty pouze lexikalizované větné struktury (např. *correveidile* ‚klepna‘).

8 Tuto klasifikaci přejímá např. i Bartoš (2006: 14).

1) synapse (předložkové vazby: *estrella de mar* ‚mořská hvězdice‘, *olla a presión* ‚tlakový hrnec‘); 2) disjunkce (bezpředložková spojení: *guerra civil* ‚občanská válka‘, *pájaro carpintero* ‚datel‘); 3) kontrapozice (grafické spojení komponentů pomocí spojovníku: *químico-físico* ‚chemicko-fyzikální‘). Vzhledem ke kolísání psané podoby některých španělských složenin (např. *hombre lobo/hombre-lobo* ‚vlkodlak‘, *socio-económico/socioeconómico* ‚sociálně-ekonomický‘) je nicméně toto kritérium nespolehlivé.

Nová akademická gramatika (NGLE, 2009: 736) klasifikuje složeniny na pravé (jednoslovné) a syntagmatické, jejichž vnitřní struktura by se však neměla shodovat se strukturou standardních syntaktických vazeb. V opačném případě se jedná o tzv. *compuestos sintácticos* či *locuciones nominales*, jež jsou z oblasti kompozice vykázány jako frazeologismy a v NGLE pojednány až v rámci syntaxe, neboť samotné užití adjektiva *syntaktický* pro pojmenování morfologické jednotky představuje dle španělských akademiků určitý protimluv⁹. Pak je podle Cristiny Buenafuentes de la Mata (2010: 15) překvapivé, že i přes jednoznačné popření syntaktické podstaty kompozice jsou složeniny klasifikovány na koordinační a subordinační (NGLE, 2009: 738), což logicky předpokládá existenci syntaktického vztahu. Kategorie syntagmatických složenin je tímto polemickým rozhodnutím v NGLE redukována na kombinace A + A (např. *económico-político*, *teórico-práctico*) a N + N (*problema clave* ‚klíčový problém‘, *tren bala* ‚rychlovlak‘ atd.), tedy výhradně na apozice podstatných či přídavných jmen. Je však otázkou, zda i ty nepředstavují ve španělštině gramaticky přijatelné syntaktické vazby, neboť např. Alonso Ramos (2009: 270) označuje výrazy jako *visita relámpago* ‚blesková návštěva‘, *camión cisterna* ‚cisterna‘ nebo *coche bomba* ‚auto s bombou‘ za volná syntagmata („*sintagmas libres*“). Pochyby o relevanci tohoto kritéria konečně vzbuzuje fakt, že v NGLE (2009: 765) jsou v podkapitole 11.7 *Compuestos de nombre y adjetivo* uvedeny příklady jak pravých složenin typu N + N s pravopisnou variantou (např. *arcoíris* / *arco iris* ‚duha‘, *puercoespín* / *puerco espín* ‚dikobraz‘), tak čistě „syntaktických“ kompozit N + A, která by do této skupiny podle výše zmíněné klasifikace neměla patřit (*cabeza rapada* ‚skinhead, holá lebka‘, *piel roja* ‚rudoch, indián‘, *rostro pálido* ‚bledá tvář‘ atd.). Stejný typ konstrukcí (N + A) se poté znovu objevuje v oddílu *Sintaxis* mezi nominálními frazeologickými vazbami (NGLE, 2009: 853).

9 Z téhož důvodu ovšem Alonso Ramos (2009: 263, pozn. 43) kritizuje i termín *syntagmatická kompozice* a dodává, že pokud je nějaká složenina syntagmatická, „je paradoxní, že by měla strukturu pouze podobnou syntagmatu“. („Sin embargo, si es sintagmático, resulta paradójico que solo presente una estructura similar a la de un sintagma.“)

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

Z prací vydaných až po *NGLE* (2009) lze usuzovat, že uvedené restriktivní pojetí syntagmatické kompozice se u španělských lingvistů nesetkalo s příznivým ohlasem, neboť Buenafuentes de la Mata (2010) i Aguirre (2013) opět řadí mezi syntagmatické složeniny kombinace $N + A / A + N$ i předložková spojení dvou substantiv, čímž se dostáváme zpět k Langově klasifikaci založené na kritériu grafické jednoty. Pouze María Irene Moyna (2011) vylučuje z kategorie kompozit všechna sousloví obsahující libovolný element bez lexikálního významu, ať už se jedná o předložku (syntagmatické složeniny typu $N + \text{Praep} + N$), nebo člen (např. *manzana de la discordia* 'jablko sváru'¹⁰).

6.2.2 Endocentrická a exocentrická kompozita

Dělení složenin na endocentrické a exocentrické sice není pro naše téma tak zásadní jako předchozí klasifikace, přesto však může hrát při analýze některých typů komplexních jazykových jednotek rozhodující roli: jak jsme již uvedli v kapitole o prefixaci, exocentrické výrazy jako *antesala* 'předsíní', *simpapeles/sin papeles* 'imigrant bez dokumentů' apod. mohou být právě z tohoto hlediska považovány za složeniny, a nikoliv odvozená slova. Alonso Ramos (2009: 260) ze stejného důvodu pokládá za frazeologismy všechny pravé složeniny typu $V + N$ (např. *lavaplatos* 'myčka nádobí').

Varela Ortega (2005: 76–77) vysvětluje rozdíl mezi oběma typy kompozit na základě pojmu *núcleo del compuesto* (jádro složeniny), které je ze sémantického hlediska hyperonymem celého složeného výrazu. U endocentrických složenin tvoří toto jádro jeden z použitých komponentů a určuje slovní druh výsledné formace, u nominálních kompozit pak i rod, což Varela Ortega ilustruje příkladem *altiplanicie* 'náhorní rovina', jehož jádro představuje femininum *planicie* 'planina, rovina', a proto je také složené slovo ženského rodu. Výraz *ciempiés* 'stonožka' naproti tomu představuje exocentrické kompozitum, neboť jeho sémantickým jádrem je formálně nevyjádřený pojem 'zvíře' nebo 'hmyz', nikoliv řídící substantivum *pies* 'nohy' (které má navíc ve složenině koncovku plurálu i v jednotném čísle, tj. *el ciempiés*). Tento popis je jednoduchý, názorný a pro didaktické účely dostatečný, skrývá však v sobě nejedno úskalí.

10 I podle názoru mnoha dalších lingvistů je tato vazba nesporným frazeologismem.

Je především zřejmé, že kromě sémantického hlediska tato klasifikace zahrnuje i kritérium syntaktické¹¹ a morfologické, neboť u endocentrických kompozit je element tvořící sémantické jádro zpravidla řídícím členem a určuje slovní druh a rod výsledné formace. To nepředstavuje problém u subordinálních endocentrických kompozit, avšak existují i složeniny koordinační, kde mohou být „hlavou“ buď obě části (např. u endocentrických formací typu $A + A > A$ *sordomudo* ‚hluchoněmý‘ a $N + N > N$ *suroeste* ‚jihozápad‘), nebo naopak žádná, pokud se jedná o exocentrický výraz (např. $A + A > N$ *altibajo* ‚výkyv‘). Největší rozpor mezi jednotlivými kritérii však nastává při klasifikaci složenin s jen částečně kompozicionálním, či přímo idiomatickým významem. Srovnajme kupř. na první pohled stejným způsobem utvořené adjektivní složeniny *pelirrojo* ‚rudovlasý, ryšavý‘, *cuellicorto* ‚krátkokrký, s krátkým krkem‘ a *alicaído* ‚skleslý‘, dosl. ‚se svěšenými křídly‘. Přestože hlavou těchto přídavných jmen je významově i formálně koncový element, a jedná se tedy zjevně o endocentrická kompozita, Rainer (1993: 287) považuje složeniny uvedeného typu za exocentrické. Jejich jádro se totiž nevztahuje k determinovanému substantivu přímo (tj. *un chico pelirrojo* ‚rudovlasý chlapec‘ není **un chico rojo* ‚rudý chlapec‘), nýbrž – jak uvádí Val Álvaro (1999: 4815–4816) – prostřednictvím posesivního vztahu nominální části složeniny (*pelo* ‚vlasý‘) a řídícího podstatného jména (*un chico con / que tiene pelo rojo* ‚chlapec s rudými vlasy / který má rudé vlasy‘). Tento vztah není ve složenině explicitně vyjádřen, tudíž se jedná o kompozitum exocentrické. Val Álvaro ale zmiňuje i poměrně přesvědčivé argumenty pro endocentričnost uvedeného typu formací. Prvním z nich je shoda v rodě a čísle mezi složeným adjektivem a determinovaným podstatným jménem (*unas niñas pelirrojas* ‚zrzavé holčičky‘): nositelem flektivních morfémů je ve španělských kompozitech právě jejich hlava, kterou lze navíc adekvátně vyjádřit alespoň v některých parafrázích obsahujících předložkovou vazbu: *vecino cuelllicorto* ‚soused s krátkým krkem‘ = *vecino corto de / en cuanto al cuello*. Adjektivum *alicaído* ‚skleslý‘ na rozdíl od předchozích příkladů kompozicionální význam nemá, takže je exocentrické v každém případě, ale nadto pro ně nelze utvořit parafrázi s předložkovou vazbou (*un joven alicaído* ‚skleslý mladík‘ > **un joven con alas caídas* ‚mladík se svěšenými křídly‘).

Tímto teoretické problémy spojené se sémantickým pojetím endo- a exocentričnosti složenin zdaleka nekončí. Již Eugeniu Coseriu (1978: 244; *apud*

11 Varela Ortega (2005: 76–77) poněkud nelogicky zařazuje pasáž věnovanou endocentrickým a exocentrickým složeninám do podkapitoly *Sintaxis del compuesto*, přestože její popis obou typů kompozit (viz výše) vychází především z hlediska sémantického.

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

Almela Pérez, 1999: 144) poukázal na zásadní nesourodost uvedeného kritéria: zatímco endocentričnost se týká jazykového významu, exocentričnost tuto oblast překračuje a je ze své podstaty jevem extralingvistickým, neboť se týká designace či reference, a nikoli významu jednotlivých komponentů ve vztahu k celkovému obsahu slova. Pokud tato klasifikace nebude založena na čistě lingvistických kritériích, je podle Peny (1991: 93–94) i Almely Péreze (1999: 144) postradatelná.

Existuje rovněž formálnější koncepce endo- a exocentričnosti, jež se výše zmíněným obtížím úspěšně vyhýbá. Někteří lingvisté (např. Pena, 1991: 92–94) za endocentrický pokládají jakýkoli složený výraz, jehož lexikální kategorie je shodná se slovním druhem jednoho z komponentů. Na rozdíl od sémanticko-designačního pojetí endocentričnosti by tak např. podstatné jméno *lavaplatos* ‚myčka nádobí‘ bylo složeninou endocentrickou navzdory absenci sémantické hlavy, kterou je nevyjádřený pojem ‚instrument, přístroj‘, neboť obsahuje alespoň jeden nominální element (*platos* ‚talíře‘), a to bez ohledu na další relevantní charakteristiky (koncovka plurálu ve slově *platos*, komplementace slovesného elementu *lava*¹²). Toto kritérium je ovšem příliš mechanické a přehlíží významové i syntaktické vztahy mezi částmi složeného slova. Nejlepší řešení nejspíš skutečně představuje kombinace sémantického a formálního hlediska, k níž se uchylují např. Varela Ortega (2005), Felíu Arquiola (2009) a Aguirre (2013).

* * *

Primárním kritériem pro klasifikaci složenin zůstává i přes různé terminologické variace a posuny v klasifikačních východiscích¹³ grafická podoba výsledné formace, byť jsou ve španělské odborné literatuře zohledňovány ještě další aspekty (viz výše). Sporný pokus o vykazání části víceslovných pojmenování do oblasti syntaxe a frazeologie sice nebyl úspěšný, přesto ukazuje na potřebu jejich přesnějšího vymezení vůči frazeologismům a volným syntaktickým spojením, o což se pokusíme v podkapitole 6.4. Právě či lexikální složeniny se z klasifikačního hlediska jeví jako poměrně jednoznačné, poněvadž jsou za ně pokládána všechna jednoslovná spojení dvou nebo více lexikálních komponentů.

12 Pena (1991: 93–94) zmiňuje ještě další možnou interpretaci složenin typu *limpiabotas* ‚čistič obuvi‘, které sám považuje za endocentrické: sémantickým i formálním jádrem je zde substantivizovaný slovesný tvar *limpia*. Tento výklad je však velmi spekulativní.

13 Např. rozdílné pojetí syntaktického hlediska u Bustose Gisberta (1986) a v NGLE (2009).

tů. Jak již ale bylo předesláno v úvodu, závažný problém zde tvoří nedostatečná delimitace lexikálních a derivačních morfémů. Tato otázka bude tématem následující podkapitoly.

6.3 Neoklasická kompozice (konfixace)

Afixoidy či konfixy stojí v centru pozornosti španělských i zahraničních morfologů již po celá desetiletí, a to nikoliv bezdůvodně. Na jednu stranu se jedná o nesamostatné elementy, z nichž mnohé jsou pozičně fixovány podobně jako prefixy (např. *aero-*, *hagio-*, *necro-*) nebo sufixy (*-cracia*, *-patía*, *-voro* apod.), na druhou stranu si uchovávají lexikální význam původních řeckých a latinských výrazů (převážně substantiv a adjektiv), což je zase přibližuje k slootovorným bázím. Ve francouzské lingvistice se pro tyto neoklasické prvky vžil Martinetův termín *konfixy*, který nicméně do španělské odborné terminologie nikdy výrazněji nepronikl. Pouze Pena (1999: 4326) definuje konfixy jako „kontinuální segmenty, jež nerozdělují kořen slova“¹⁴ a řadí k nim prefixy, sufixy a interfixy. V pojednáních o španělské slootovorbě z první poloviny devadesátých let (Lang, 1992; Alvar Ezquerro, 1993; Miranda, 1994; Guerrero Ramos, 1995), kdy se většina odborníků ještě přikláněla k názoru, že by uvedené komponenty měly být pokládány spíše za derivační morfémy, je nejčastěji řeč o tzv. *prefixoidech* (a v menší míře i *sufixoidech*). V novém tisíciletí se pro uvedené konstituenty postupně prosadil termín *base compositiva culta* (knižní slovní základ), jenž zároveň odráží evidentní posun v chápání jejich slootovorné funkce.

První španělsky psané práce zařazující řecké a latinské kořeny mezi derivační afixy se objevují už v sedmdesátých letech (Urrutia Cárdenas, 1971; Álvarez García, 1979). Nejvýznamnější a nejcitovanější studií na toto téma se však stal až článek Vidala Alba de Diega (1983), jehož vliv lze později vysledovat u Langa (1992) a především u Mirandy (1994), který z této práce doslovně cituje bez uvedení zdroje¹⁵. Hlavním argumentem všech zmíněných autorů je tvrzení, že knižní slovní základy mají i přes nesporný lexikální původ a význam v současné španělštině derivační funkci a že jejich ztráta formální autonomie, značná slootovorná produktivita a schopnost tvořit derivační řady jsou neklamnými projevy gramatikalizace, tj. proměny lexikálních elementů v afixy (viz např.

14 „Los ‘confijos’ son segmentos continuos que no dividen la raíz.“

15 Viz Miranda (1994: 56); srov. Alba de Diego (1983: 18).

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

Álvarez García, 1979: 30). Odvolávat se na funkční hledisko ve srovnání se starším, výrazně etymologickým pojetím derivace a obzvlášť prefixace¹⁶ ve své době působilo jistě moderně, avšak o statutu afixoidů nakonec rozhodla jiná kritéria.

V současnosti posuzují španělští lingvisté (např. Almela Pérez, 1999; Varela Ortega – Martín García, 1999; Varela Ortega, 2005; *NGLE*, 2009) konfixy především ze tří základních hledisek, kterými jsou:

- 1) fixní pozice skutečného derivačního morfému před nebo za slovním základem (poziční kritérium);
- 2) nemožnost tvořit nová slova kombinací dvou afixů bez lexikální báze (kombinatorní kritérium);
- 3) obecný či kategoriální význam skutečného afixu oproti lexikálnímu významu afixoidů (sémantické kritérium).

6.3.1 Poziční kritérium

Na prvním místě bývá zmiňována schopnost nezanedbatelné části knižníchází zastávat ve výsledné (zpravidla dvojčlenné) formaci počáteční i koncovou pozici. Jako příklady můžeme uvést *-bio-* (*biología* – *microbio*), *-filo-* (*filonazi* – *hispanófilo*), *-grafo-* (*grafología* – *biógrafo*) nebo *-logo-* (*logopeda* – *ornitólogo*)¹⁷. Slovtvorná produktivita afixoidů tohoto typu se ovšem může výrazně lišit v závislosti na tom, zda jsou ve slově užity jako první, nebo druhý komponent: např. u *-bio-* naprosto převládá antepozice, u *-logo-* je tomu právě naopak. V každém případě je taková distribuční nevyhraněnost unikátní a vymyká se chování standardních derivačních morfémů. Důležité také je, že uvedená anomálie se týká dostatečně velkého počtu produktivních elementů, než aby se dalo hovořit jen o výjimkách, což poskytuje dobrý argument všem odpůrcům zařazení afixoidů mezi předpony a přípony. Varela Ortega a Martín García (1999), Almela Pérez (1999), Varela Ortega (2005) a nejnověji *NGLE* (2009)

16 Konkrétně předpokládáný původ všech prefixů v předložkách a příslovcích.

17 Konkrétně u elementu *-logo-* se nabízí otázka, zda by vzhledem k odlišnému významu tohoto konstituentu v antepozici (*logo-* ‚slovo‘: *logotipo*, *logopeda*) a postpozici (*-logo* ‚odborník, specialista‘: *arqueólogo*, *egiptólogo* aj.) nebylo ze synchronního hlediska přesnější mluvit o dvou odlišných slovtvorných elementech. Výjimku zde tvoří slovo *filólogo*, jež bylo utvořeno již v řečtině a v němž význam *-logo* odpovídá původnímu výrazu *λόγος*.

morfémy s možností antepozice i postpozice¹⁸ automaticky ze svých inventářů prefixů a sufixů vylučují.

Kromě popsané speciální, avšak nikoli marginální skupiny afixoidů zbývá ještě celá řada dalších řecko-latinských kořenů, jejichž užití je pozičně vyhraněné (např. *aero-*, *hidro-*, *lipo-*, *tele-*; *-cida*, *-cola*, *-fobo*, *-voro*) a které tak odpovídají alespoň této základní definiční charakteristice prefixů a sufixů. Některé z párových konfixů (*-fobo* a *-fobia*, *-grafo* a *-grafía*) objevujících se jako vázané konstituenty výhradně v postpozici sice z kategorie přípon diskvalifikuje jejich lexikální autonomie (*grafía* ‚způsob psaní‘, *fobia* ‚strach, fobie‘), takových případů je však jen několik¹⁹. U prefixů je tato okolnost zcela bezpředmětná, neboť předponou může být i lexikálně autonomní jednotka (typicky předložka). Samo o sobě tedy poziční kritérium k vyjasnění statutu afixoidů nepostačuje, a proto můžeme přejít k druhému z výše zmíněných hledisek.

6.3.2 Kombinatorní kritérium

Další distribuční charakteristikou, která je údajně cizí běžným derivačním morfémům, je schopnost afixoidů tvořit nová slova spojením s předponou nebo příponou (*anfi-* + *-bio* > *anfibio* ‚obojživelný, obojživelník‘; *auto-* + *-grafo* > *autógrafo* ‚autogram, rukopis‘; *gastro-* + *-ico* > *gástrico* ‚žaludeční‘; *foto-* + *-ón* > *fotón* ‚foton‘). Pouhá kombinace prefixu a sufixu naproti tomu k vytvoření nového slova vést nemůže, poněvadž žádný z morfémů nemá lexikální význam (např. *con-* + *-ario* > **conario*).

Na první pohled toto kritérium vypadá velmi exaktně, ale při bližším zkoumání bohužel neobstojí. Ve španělštině sice neexistují slova jako *conario*, *superitis* apod., zato zde najdeme adjektivum *contrario* ‚opačný‘, které je evidentně utvořeno (i když už v latině) podle stejného modelu a představuje alespoň ze synchronního pohledu rovněž přímé spojení předložky či předpony *contra* s příponou *-ario*²⁰. Výše uvedenému kritériu nevyhovují ani další formální deriváty latinského původu (např. *superare* > *sobrar*²¹ ‚přebývat, být nadbytečný‘, *superar* ‚překonat‘).

18 Tomuto aspektu konfixace se podrobně věnuje Miguel Ángel Rebollo Torío (1997).

19 Z distribučně-statistického hlediska lze ovšem dát za pravdu Alba de Diegovi (1983: 20), který obhajuje zařazení elementu *-fobia* (ale i *-terapia* a *-mania*) mezi sufixy jeho převážně nesamostatným užitím.

20 Podobně jako ze synchronního hlediska odvozené slovo *creador* ‚stvořitel, tvůrce‘ (< lat. *creator*).

21 Jen pro zajímavost můžeme připojit, že Nebrija ([1492] 1989: 196) právě toto sloveso uvádí jako odvozené od *sobre*.

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

I kdybychom ale vyloučili slova převzatá přímo z latiny nebo řečtiny, což by znamenalo návrat k diachronnímu přístupu, k uspokojivému výsledku bychom stále nedospěli. Vezměme si kupříkladu výrazy *autismo* a *autista*. Naznačuje snad existence těchto formací, že element *auto-* s reflexivním významem, považovaný ve španělštině za prefix, je ve skutečnosti lexikální bází?

Je možné namítnout, že *autismo* a *autista* nejsou termíny utvořené ve španělštině a lze je odložit stranou stejně jako zmíněné adjektivum *contrario*. Na druhou stranu musíme vzít v úvahu, že naprostá většina mezinárodních slov, v nichž se řecké a latinské báze objevují, sice nevznikla ve španělštině, avšak představuje v podstatě kalky zkonstruované pomocí komponentů dostupných přímo v tomto jazyce, takže se o výpůjčkách v pravém slova smyslu mluvit nedá. V případě *auto-* s reflexivním významem (nikoli ve významu ‚automobilový‘) je navíc gramatická povaha morfému nesporná. Felú Arquiola (2003: 51) z tohoto důvodu rozlišuje prefix *auto-*, který se pojí výhradně se samostatnými slovy (*autocriticarse* ‚podrobit se sebekritice‘, *autodefensa* ‚sebeobrana‘), a lexikální bázi *auto-* vyskytující se v kombinaci se sufixem (*autismo*) nebo jiným konfixem (*autónomo*, *autofagia* apod.). Obdobným způsobem, byť bez zmínky o možném spojení prefixálního elementu s příponou²², uvažuje i Rodríguez Ponce (2002: 127), když označuje slovo *monoxeno* (‚organismus parazitující na jediném hostiteli‘) za kompozitum utvořené podle řeckého schématu, kdežto *monocarril* ‚jednokolejný‘ a *monocrystal* ‚jednotlivý krystal‘ pro ni představují deriváty.

Přestože jsou dnes morfémy *auto-* a *mono-* většinou řazeny mezi prefixy, a výše uvedené řešení tedy představuje spíše kuriozitu, ke stejné nekonsekventní metodě analýzy se běžně uchylují obhájci derivační funkce afixoidů. Ty lze podle nich považovat za předpony či přípony ve spojení se samostatným slovem, tj. v hybridních formacích (např. *biodegradable* ‚biologicky odbouratelný, biorozložitelný‘), avšak v kombinaci s dalším konfixem jsou buď oba komponenty analyzovány jako části složeného slova, nebo je jednomu z nich přisouzena funkce slovtvorného základu a druhému role afixu. Takové řešení ovšem působí poněkud násilně, poněvadž status standardních prefixů na autonomii lexikální báze závislý není.

Abychom pochopili uvažování lingvistů, kteří uvedený faktor při analýze konfixátů přesto zohledňují, byť každý z nich poněkud odlišně (srov. Urrutia Cárdenas, 1971; Rainer, 1993; Val Álvaro, 1999; Dumbrăveanu, 2008), je nutno si uvědomit, že ti, kdo se o zařazení prefixoidů mezi derivační morfémy

22 Dobrým příkladem pro tuto kombinaci by byl výraz *monismo*.

nejvíce zasazují, obvykle zároveň pokládají sufixoidy za přípony. Vzhledem k tomu, že výrazy, v nichž se tyto elementy vyskytují, jsou většinou kombinacemi dvou konfixů, sestávalo by tak např. slovo *fotógrafo* absurdně ze dvou afixů a žádného slovotvorného základu. Teoreticky bychom mohli označit za lexikální bázi jednoduše druhý element, což by bylo v souladu i se sémantickou strukturou internacionalismů, v nichž první složka modifikuje či specifikuje význam složky druhé. Zde však narážíme na to, že by pak byl tentýž element v počáteční pozici vždy morfémem derivačním (*grafólogo*) a v koncové zase lexikálním (*fotógrafo*), nehledě už na obtíže s interpretací vnitřní struktury trojčlenných formací jako *electrocardiograma*.

V řešení tohoto problému se lingvisté obhajující derivační charakter vázaných řeckých a latinských kořenů výrazně rozcházejí. Někteří autoři (Dumbráveanu, 2008: 153) považují všechny výrazy tvořené dvěma afixoidy za složená slova a derivační funkci přisuzují těmto elementům pouze tehdy, poji-li se s autonomním slovem (např. *biocosmética* ‚biokosmetika‘, *dialectometría* ‚dialektometrie‘). Standardní struktura odvozeného slova (Pref + Lex nebo Lex + Suf) tak není nijak zpochybněna a zároveň lze konfixům přisoudit statut prefixu nebo sufixu alespoň v některých užitích.

Rainer (1993: 68) přichází ještě s jinou možností: např. element *psico-* je podle něj v hybridním slově *psicoballet* ‚psychobalet‘ předponou (potud se jeho řešení neliší od předchozího), ale v konfixátu *psicología* ‚psychologie‘ představuje slovní základ, v důsledku čehož může být označen za sufix pro změnu morfém *-logía* (podle Rainera *-ología*).

Pro názorné shrnutí doložených alternativních interpretací slov utvořených kombinací dvou afixoidů nám může posloužit výraz *termómetro*, který lze analyzovat následujícími způsoby:

- 1) spojení dvou lexikálních bází *termo-* a *-metro* (dnes převládající názor španělských morfologů);
- 2) kombinace dvou knižních bází s interfixem *-o-*, tedy *term-ó-metro* (Almela Pérez, 1999);
- 3) slovní základ *term-* v kombinaci se sufixem *-ómetro* (Rainer, 1993)²³;
- 4) spojení dvou afixoidů lišících se jak od tradičních afixů, tak od slovních základů (např. Lang, 1992; Miranda, 1994).

* * *

²³ Ve spojení s prefixem však Rainer (1993: 634) analyzuje *-(ó)metro* jako slovotvorný základ (např. *decímetro*, *hexámetro*, *nanómetro*, ...).

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

Dosud zde bylo zmíněno, že ve prospěch afixální povahy řecko-latinských slovních kořenů hovoří především nesamostatnost naprosté většiny těchto morfémů, poziční specializace mnohých z nich a možnost tvoření hybridních slov v kombinaci s domácími výrazy. Jako protiargumenty lze uvést lexikální původ afixoidů a jejich schopnost fungovat ve spojení se standardním afixem nebo jiným afixoidem jako slovotvorný základ. V úvahu je ale třeba vzít další relevantní aspekt, který obhájci derivační funkce konfixů zcela opomíjejí a její odpůrci naopak vyzdvihují, a tím je hledisko významové.

6.3.3 Sémantické kritérium

Sémantická struktura konfixátů (modifikátor + základní význam) se prakticky neliší od struktury slov odvozených pomocí běžných prefixů a sufixů (kromě apreciativních), takže ji nelze při úvahách o statutu afixoidů nijak zohlednit. Odlišnou záležitostí je význam samotných konfixů, poněvadž tak jako všechny slovotvorné základy mají i prefixoidy a sufixoidy plný, tj. lexikální význam vyplývající z jejich původu v řeckých nebo latinských substantivech a adjektivech.

V kapitole o prefixaci jsme uvedli, že některé elementy adjektivního původu (*maxi-, mini-, macro-, micro-, mega-, iso-, hetero-, pseudo-, neo-, paleo-, ...*) mohou být pokládány za předpony díky svému abstraktnímu významu (rozměr, stejnost, podobnost nebo odlišnost, časová dimenze) a existenci příslušné kategorie prefixů, do níž je lze zařadit (kvalitativní předpony, prefixy vyjadřující velikost, množství, čas atd.). U jiných anteponovaných morfémů pocházejících rovněž z adjektiv již o obecném sémantickém obsahu nemůže být řeč (*hagio-, necro-*), a jsou proto klasifikovány jako slovotvorné základy. U sufixace naopak toto hledisko nehraje téměř žádnou roli. Již Alba de Diego (1983: 20) správně poukázal na stejný a značně konkrétní význam sufixu *-itis* (*neuritis* 'zánět nervu, neuritida') a sufixoidu *-algia* (*neuralgia* 'bolestivé onemocnění nervu'), srovnatelné jsou však z tohoto pohledu také *-sis* (*nefrosis* 'onemocnění, zánět ledvin') a *-patia* (*nefropatia* 'onemocnění ledvin'). Připojit bychom mohli i dvojici *-oide* (*ovaloide* 'oválného tvaru') a *-forme* (*campaniforme* 'zvoncovitý, zvonovitého tvaru'), která zároveň dokládá, že mezi přípony mohou výjimečně proniknout i elementy lexikálního původu, pokud se svou sémantickou funkcí přiblíží již zavedené skupině sufixů (v případě *-oide* apreciativních, např. *mongoloide, negroide* apod.). Celkově

se však afixy s původem v plnovýznamových slovech mezi standardními španělskými příponami téměř nevyskytují, což není pouhá shoda okolností, nýbrž důsledek vysoké priority a jiného nastavení etymologického kritéria pro prefixy a sufixy²⁴. Přestože ani významové kritérium k přesnému vymezení derivačních a lexikálních morfémů nepostačuje, zajímavým faktem zůstává, že aplikace tohoto hlediska je v případě prefixace a sufixace asymetrická a závisí na odlišných parametrech s ním spojeného kritéria etymologického.

6.3.4 Závěry

Polemika o statutu konfixů se alespoň ve španělské odborné literatuře již od počátku zaměřovala mnohem více na tranzitorní oblast mezi prefixací a kompozicí tvořenou prefixoidy nežli na hranici mezi sufixací a skládáním slov. Tento nepoměr souvisí jak s postupným přehodnocením postoje španělských lingvistů k prefixaci obecně²⁵, tak s přirozenou tendencí přisuzovat derivační funkci automaticky první složce konfixátu. Ze sémantického hlediska ovšem takové řešení není ideální. Např. ve slovech *nefropatía* ‚onemocnění ledvin‘ a *biólogo* ‚biolog‘ druhý element vyjadřuje základní a obecný význam (‚onemocnění‘, ‚vědec, odborník‘), kdežto specifický sémantický obsah (‚ledviny‘, ‚život, živá příroda‘) náleží prvnímu komponentu. Složení těchto mezinárodních výrazů se tedy nijak významně neliší od sémantické struktury slov odvozených standardními sufixy *-itis* a *-sis* (*nefritis* ‚zánět ledvin‘, *neurosis* ‚nervové onemocnění‘) nebo *-ero* a *-ista* (*fontanero* ‚instalatér‘, *electricista* ‚elektrikář‘), a odlišuje se naopak od většiny formací odvozených prefixy, u nichž je konkrétnější význam vyjádřen slovotvorným základem. Tato okolnost také vysvětluje, proč Rainer (1993) ve výše zmíněném slově *termómetro*²⁶ označuje za afix nikoliv první, nýbrž druhý komponent.

Ponecháme-li stranou sémantickou strukturu konfixátů, významové hledisko není symetricky a důsledně zohledňováno ani při klasifikaci samotných neoklasickýchází. Zatímco při rozhodování o začlenění některých elementů

24 To znamená, že za přípony se ve španělštině považují téměř výhradně elementy, které byly afixy již v latině nebo řečtině. U prefixace představuje hranici mezi derivačním morfémem a slovotvornouází nikoliv obecně lexikální, nýbrž nominální původ elementu.

25 Tedy od tradičního řazení prefixace do oblasti skládání slov až k současnému rezervovanému příklonu k derivační povaze tohoto slovotvorného procesu.

26 Viz podkap. 6.3.2.

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

adjektivního původu k prefixům hrála prokazatelně klíčovou roli jejich významová obecnost nebo konkrétnost, inventář španělských přípon až na výjimky žádné původem lexikální morfémy neobsahuje a toto kritérium je zde zcela okrajové.

Podobná asymetrie se bohužel týká i na první pohled zásadní kombinatorní restrikce – afix jakožto neplnovýznamový morfém nemůže být slovotvorným základem. To sice bez výjimky platí pro všechny přípony, avšak příklady slov odvozených od předpon *auto-* (*autismo*, *autista*) a *mono-* (*monismo*) ukazují, že buď tyto elementy prefixy nejsou, i když je dnes za ně většina lingvistů pokládá, nebo uvedenému kritériu není ve skutečnosti přisuzována taková důležitost.

Jako spolehlivější a v novějších publikacích systematicky uplatňované hledisko se jeví distribuční kritérium, podle něhož jsou z oblasti derivace vyloučeny všechny pozičně nevyhraněné slovotvorné morfémy (např. *-bio-*, *-geo-*, *-logo-*). Praktické využití tohoto hlediska je však omezené, neboť mnohé afixoidy takovou flexibilitu postrádají a chovají se jako standardní předpony a přípony.

S ohledem na výše uvedené problémy by bylo nejjednodušší vyčlenit konfixaci z oblasti španělské slovotvorby a považovat ji za specifický (neoklasický či mezinárodní) slovotvorný postup s vlastními pravidly a zákonitostmi. Toto řešení však naráží na dvě nezanedbatelné překážky.

- 1) Některé elementy již byly za afixy uznány (*equi-*, *hetero-*, *homo-*, *iso-*, *macro-*, *maxi-*, *micro-*, *mini-*, *neo-*, *paleo-*, *-oide*) a dalším původem adjektivním morfémům užívaným výhradně v antepozici byla cesta k zařazení do inventáře španělských předpon alespoň teoreticky otevřena ustanovením skupiny adjektivních prefixů²⁷.
- 2) Mnohé neoklasické komponenty lze kombinovat nejen s jinými řeckými a latinskými bázemi, nýbrž i s domácími slovy či slovními základy (např. *geoestratégico* ‚geostrategický‘, *rumorología* ‚šíření fám‘). To znamená, že afixoidy jsou produktivní i přímo ve španělštině, a nelze je tedy jednoduše vykázat do oblasti mezinárodní kompozice, konfixace či rekompozice s tím, že se jejich užití řídí jinými pravidly, než jaká platí pro odvozování a skládání slov ve španělštině.

* * *

Předchozí rozbor tří kritérií, jež jsou v souvislosti se statutem afixoidů nejčastěji zmiňována jako klíčová, nás sice k žádnému jednoznačnému závěru

²⁷ Začlenění adjektivních elementů mezi prefixy ovšem nezávisí jen na jejich kategoriálním původu, ale i na významovém obsahu: srovnajme např. *hagio-* (slovní základ) s *neo-* a *paleo-* (dnes již prefixy).

nepřivedl, nicméně na základě dalších poznatků získaných porovnáním inventářů španělských prefixů a sufixů jej můžeme doplnit ještě o další hledisko, k němuž se žádný současný španělský ani zahraniční lingvista nehlásí²⁸, ale které je ve skutečnosti vůbec nejdůležitější: jedná se o tradiční kritérium etymologicko-kategoriální. Není jen náhodou, že za španělské předpony dnes nejsou považovány afixoidy pocházející z řeckých a latinských substantiv a za přípony (s výjimkou *-oide*) dokonce konfixy žádné. A jelikož k této reálné hranici mezi derivací a kompozicí nelze dospět za pomoci ani jednoho z výše zmíněných „oficiálních“ kritérií, nejpravděpodobnější vysvětlení se skrývá v silné setrvačnosti zdánlivě opuštěné lingvistické tradice, v níž prefixace stojí mnohem blíže ke kompozici než sufixace a etymologie má stále poslední slovo (srov. schéma níže). Jistou relevanci vykazuje z dalších uvedených kritérií jen hledisko sémantické, neboť poziční flexibilita se týká výhradně elementů nominálního původu, které neprojdou už základním etymologickým filtrem, a kombinatorní kritérium je neprůkazné (viz podkap. 6.3.2).

Kritéria pro přiznání statutu derivačních afixů řecko-latinským slovním základům (afixoidům)		
Prefixace	Kompozice	Sufixace
1. existence vhodné sém. kategorie 2. adjektivní původ 3. významová obecnost	1. lexikální původ (kromě adjektiv a číslovek) 2. konkrétní význam (kromě číslovek)	1. jiný než lexikální původ 2. významový posun a existence vhodné sém. kategorie (pouze <i>-oide</i>)

Schéma 9

Problém postavení afixoidů v rámci slootovorných morfémů ale podle našeho názoru není zapříčiněn pouze nesystematickým či arbitrárním uplatňováním jednotlivých delimitačních kritérií a módními trendy ve španělské morfologii, i když vliv těchto faktorů je evidentní. Je totiž pravděpodobné, že afixoidy skutečně mají duální charakter – chovají se jako afixy a slootovorné základy v závislosti na tom, zda se pojí s vázaným knižním elementem, nebo se samostatným slovem.

²⁸ Možná proto, že jde o jednoznačně diachronní hledisko, které by v moderním pojetí morfologie nemělo hrát tak zásadní roli.

6.4 Problém delimitace víceslovných pojmenování, frazeologismů a volných syntagmat

Společně se zrelativizováním podmínky grafické fúze prvků složenin, k němuž došlo v posledních desetiletích²⁹ a na němž měla největší podíl ve své době revoluční práce Bustose Gisberta (1986), vyvstala potřeba přesnějšího vymezení nominálních syntagmatických kompozit vůči frazeologismům a volným syntaktickým spojením. Nikoliv bezdůvodně napsal Esteban Tomás Montoro del Arco (2008: 130) o Bustosi Gisbertovi, že právě jemu se podařilo začleněním víceslovných pojmenování do oblasti kompozice nerozlučně propojit morfologii se syntaxí, což se později stalo zdrojem mnoha klasifikačních obtíží.

Na úskalí delimitace nominálních složenin a frazémů narazil i Bustos Gisbert (1986: 62–64) a musel se s ním nějakým způsobem vyrovnat. Základní problém spatřuje uvedený lingvista již v anglickém původu pojmu *idiom*. V angličtině je jen menšina kompozit exocentrických, a vykazání všech těchto formací do oblasti frazeologie nemá tak závažné důsledky jako ve španělštině, v níž převažují právě složeniny exocentrické. Podstatnými rysy odlišujícími složená slova od frazémů nejsou podle Bustose Gisberta pravidelnost tvoření (existence paradigmát či schémat) a sémantická motivace kompozit, jak tvrdil např. Alberto Zuluaga (1975: 230–231; *apud* Bustos Gisbert, 1986: 63), nýbrž původ frazeologických jednotek v pořekadlech či rčeních, popř. v přirovnání konkrétního jevu nebo situace k určitému archetypu.

Gloria Corpas Pastor (1996: 93) správně rozpoznala, že žádné z dosud navržených kritérií neumožňuje s dostatečnou přesností rozlišit nominální syntagmatická kompozita a frazémy, a proto „z praktických důvodů“ dala přednost hledisku čistě formálnímu: za složeniny uznává pouze graficky a přízvukově homogenní lexikální jednotky³⁰. Později se k tomuto řešení přiklonili další španělští lingvisté, mezi jinými Alonso Ramos (2009) a částečně i autoři *NGLE* (2009).

Originální přístup zvolil José Luis Mendiál Giró (2009), který syntagmatické složeniny i frazeologismy zahrnul společně mezi tzv. *palabras con estructura externa* (slova s externí strukturou), čímž se problému jejich vymezení do značné míry vyhnul. Pokud se nechceme spokojit s míněním frazeoložky Leonor Ruiz

29 Nápadného odklonu od tradičního pojetí kompozit jako jednoslovných spojení si v kontextu francouzské lingvistiky všímá i Jan Radimský (2006: 17). Stejný posun můžeme pozorovat ve španělštině, jak vyplynulo z našeho úvodního přehledu klasifikací složenin (viz podkap. 6.2).

30 V důsledku toho náležejí veškerá syntagmatická kompozita do oblasti frazeologie.

Gurillo (2001: 36), že idiomatické vazby tvoří „fluktuální pásmo mezi volnými syntagmaty a jinými, rovněž ustálenými syntagmaty, jako jsou syntagmatická kompozita a kolokace“³¹, nezbude nám než blíže prozkoumat definiční charakteristiky syntagmatických složenin a jednotlivých typů nominálních frazémů, abychom se pak mohli pokusit identifikovat skutečně relevantní kritéria pro jejich vzájemné vymezení. Za tímto účelem nejprve musíme alespoň stručně představit španělskou koncepci frazeologie, což učiníme v následující podkapitole.

6.4.1 Klasifikace a definice frazeologismů

Asi nejvýstižněji popsal podstatu frazeologických jednotek a jejich rozdíl oproti volným syntagmatům Alberto Zuluaga (1980: 23): volné spojení slov vzniká až během mluvního aktu, a není tudíž pro uživatele jazyka předvídatelné, kdežto ustálená vazba je předem danou jazykovou jednotkou, která je v řeči pouze reprodukována. V terminologii Ferdinanda de Saussure (1916), na nějž se zmíněný autor ve své práci často odvolává, tedy frazeologismy nejsou jednotkami promluvy, nýbrž jazyka jako systému (Zuluaga, 1980: 37). Zde je vhodné poznamenat, že tato charakteristika stejně dobře vystihuje i víceslovná pojmenování (to ale bohužel platí i pro mnohé další rysy ustálených vazeb).

Ve španělské lingvistice započal tradici studia frazeologických jednotek Julio Casares (1950), jehož typologie je postavena na rozlišení tzv. *locuciones* (nevětné frazémy) a *fórmulas pluriverbales* (tj. větné frazeologické konstrukce, jako jsou rčení a pořekadla). Corpas Pastor (1996: 52), jejíž klasifikaci frazeologismů dnes již můžeme považovat za klasickou, k těmto dvěma typům (v její terminologii *locuciones* a *enunciados fraseológicos*) připojila ještě kolokace (*colocaciones*).

Poněvadž problém delimitace syntagmatických kompozit a frazeologismů se v praxi dotýká výhradně nominálních vazeb, můžeme se v následujících podkapitolách zaměřit jen na kolokace a idiomy, tj. *locuciones*³².

31 „En consecuencia, el espacio de las locuciones [...] conformará una zona fluctuante entre los sintagmas libres y otros sintagmas, también estables, como los compuestos sintagmáticos y las colocaciones.“

32 V češtině i ve španělštině se výraz *lokuce* (z lat. *locutio*) používá s jiným významem i v pragmatice (vedle *ilokuce* a *perlokuce*). Zde budeme pro tento typ frazému používat běžnější termíny *idiom* nebo *idiomatická vazba*.

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

6.4.1.1 Kolokace

První zmínky o kolokacích se ve španělské frazeologické literatuře objevují poměrně pozdě, neboť Casares (1950) ani Zuluaga (1980) ještě tento termín ve svých pracích nepoužívají. Podle Corpas Pastor (1996: 53), autorky referenčního pojednání o španělské frazeologii, se jedná o „zcela volná syntagmata utvořená podle [gramatických] pravidel, jež však zároveň vykazují jistý stupeň kombinatorních omezení daných územ (určitou interní fixací)“³³. Angličan John Rupert Firth (1957), který tento pojem zavedl, chápal kolokaci dosti široce jako jakýkoliv ustálený spoluvýskyt slov. Pozdější práce přikládají mnohem větší důležitost sémantickým restrikcím, jež jsou pro tento typ spojení charakteristické. Jak vysvětluje Corpas Pastor (1996: 66), autonomní kolokát neboli kolokační báze (tzv. *colocado*) provádí selekci podřízeného komponentu (*colocativo*), z jehož sémantického obsahu vybírá specifický nebo přenesený významový rys, např. *dinero negro* ‚černé, nelegální peníze‘, *banco de peces* ‚hejno ryb‘³⁴. Z uvedených příkladů vidíme, že kolokační bázi může být první i druhý komponent vazby bez ohledu na syntaktický vztah podřízenosti.

Relevanci kritéria častého společného výskytu zcela zpochybňuje Anna Sánchez Rufat (2010: 294), která uvádí i příklady kolokací tvořených jen velmi málo užívanými slovními spojeními (*vericueto/recoveco inextricable* ‚neproniknutelné zákoutí‘) a za rozhodující faktor považuje povahu kombinatorního omezení, jež může být systematické, nebo nesystematické³⁵.

Zřejmě nejpodrobněji se otázkou vymezení jednotlivých typů frazémů a jejich odlišení od volných syntagmat zabývala Margarita Alonso Ramos (1994–1995 a 2009). Ve svém starším článku (1994–1995) se věnuje hlavně frazeologické koncepci Igora Meščuka (Meščuk 1995a, 1995b), podle níž tvoří kolokace spojovací článek mezi volnými kombinacemi lexémů, jejichž význam je pouhou sumou významů jednotlivých složek ($A + B = AB$), a frazeologickými jednotkami se zcela netransparentním významem ($A + B = C$). Kolokace tak lze považovat za semifrazémy, u nichž dochází k sémantickému posunu jen u jednoho z lexémů, zatímco kolokační báze si vždy uchovává svůj základní význam (viz Alonso Ramos, 1994–1995: 25–26).

33 „[...] colocaciones, es decir, unidades fraseológicas que, desde el punto de vista del sistema de la lengua, son sintagmas completamente libres, generados a partir de reglas, pero que, al mismo tiempo, presentan cierto grado de restricción combinatoria determinada por el uso (cierta fijación interna).“

34 Základním významem slova *banco* je ‚lavice‘, nejčastěji se objevuje ve významu ‚banka‘.

35 Nesystematické restriktce jsou typické právě pro frazeologismy.

Obzvláště přínosný pro naše téma je především druhý zmíněný článek Alonso Ramos (2009), v němž autorka stanovuje různé stupně frazeologizace syntagmat³⁶ na základě dvou parametrů, z nichž jeden (neomezenost selekce) tvoří osu paradigmatickou a druhý (sémantická kompozicionalita) osu syntagmatickou. Jak vyplývá z následující tabulky (viz Alonso Ramos, 2009: 255), základními druhy syntaktických struktur jsou: 1) volná syntagmata; a 2) ustálená slovní spojení (frazémy), rozdělená dále na kolokace a idiomatické vazby (*locuciones*).

Syntaktická vazba	Nereálný případ	Volná	Ustálená = frazém	
			Typ 1 (kolokace)	Typ 2 (idiom)
Neomezená selekce	+	+	-	-
Kompozicionalita	-	+	+	-

Schéma 10

Povšimněme si, že podle této lingvistiky je základní a dostačující podmínkou k tomu, aby nějaké syntagma tvořilo frazém, určité kombinatorní (paradigmatické) omezení spočívající v direkcionální selekci jednoho z prvků ustálené konstrukce. U kolokací může, ale také nemusí³⁷ dojít k sémantickému posunu kolokativu (tj. selektovaného členu kolokace), avšak jejich báze si vždy uchovává svůj základní význam (*negocio redondo* ‚výnosný obchod‘, *diente de ajo* ‚stroužek česneku‘, *diente de leche* ‚mléčný zub‘³⁸).

Z výše uvedené tabulky dále můžeme vyčíst, že idiomy sice sdílejí s kolokacemi kombinatorní restrikce, nemají však na rozdíl od nich nikdy zcela kompozicionální význam. Volná syntaktická spojení se v kontrastu k oběma typům frazeologismů vyznačují jak neomezenou selekcí, tak plnou kompozicionalitou.

36 Podrobněji o dalších typech frazeologismů dle Alonso Ramos viz následující podkapitola.

37 Zde máme na mysli vazby jako *error garrafal* ‚obrovská chyba‘ nebo *pan ácimo/ázimo* ‚nekašený chléb‘. Srovnáme-li tato spojení s jinými příklady kolokací, můžeme si povšimnout výrazného rozdílu: jak adjektivum *garrafal*, tak i *ácimo/ázimo* se pojí prakticky výlučně se substantivy *error* a *pan*, u *ácimo/ázimo* je tato kombinatorní restrikce dokonce absolutní. V obou případech se jedná o závislost jednostrannou, neboť slova *error* i *pan* se přirozeně mohou kombinovat s mnoha jinými přídavnými jmény. Tak silná restrikce se u kolokací s jen částečně kompozicionálním významem nevyskytuje, jak lze vidět v následujících příkladech: *éxito/triumfo/fracaso clamoroso* ‚obrovský úspěch/triumf/krach‘, *cifra/deuda astronómica* ‚astronomické číslo/dluh‘ apod.

38 Podtržené slovo v uvedených příkladech tvoří kolokační bázi.

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

Odlišnost kolokací a idiomů se ale odráží i ve způsobu jejich lexikografického zachycení: zatímco plně idiomatické vazby (*locuciones*) mají ve španělských slovnících zpravidla vlastní heslo, kolokace by měly být dohledatelné pod heslem slova tvořícího kolokační bázi (Alonso Ramos, 2009: 258). Jak připouští *NGLE* (2009: 855), ani *DRAE* není v zachycení a klasifikaci jednotlivých typů ustálených vazeb zcela důsledný.

V *NGLE* není kolokacím věnován žádný samostatný paragraf, přesto však jsou alespoň okrajově definovány jako „omezené kombinace substantiv a adjektiv“³⁹ (např. *enemigo acérrimo* ‚zapřísáhlý nepřítel‘, *esfuerzo ímprobo* ‚nezměrné úsilí‘, *error garrafal* ‚obrovská chyba‘) v podkapitole o nominálních idiomatických vazbách (*locuciones nominales*), s nimiž by kolokace neměly být směřovány. Tato velmi stručná charakteristika na první pohled neobsahuje nové informace, avšak pozornějšího čtenáře v ní jistě upoutá neodůvodněné zúžení pojmu kolokace na kombinace N + A. Většina autorů prací o španělské frazeologii (např. Corpas Pastor, 1996; Koike, 2001; García-Page, 2008; Alonso Ramos, 2009) totiž za kolokace pokládá rovněž nominální konstrukce s předložkovou vazbou (N + Praep + N) a apoziční spojení dvou podstatných jmen (N + N), pokud vyhovují dalším definičním znakům stanoveným pro tento typ frazeologismů⁴⁰.

6.4.1.2 Idiomy (*locuciones*)

Podívejme se nyní na druhý typ frazémů, jehož vymezení vůči nominálním syntagmatickým složeninám i kolokacím činí španělským lingvistům obzvláštní potíže. Jedná se o tzv. *locuciones*, tedy frazeologismy s plně idiomatickým významem. Dnes již klasickou definici těchto pluriverbálních jednotek, kterou citují nebo z níž ve svém popisu vycházejí Zuluaga (1980: 141), Corpas Pastor (1996: 88) i další (*Esbozo*, 1973; *NGLE*, 2009), můžeme nalézt u Casarese (1950: 170), podle něhož je idiom „ustálená kombinace dvou nebo více slov, jež funguje jako jeden větný prvek“⁴¹ a která má jednotný, předem známý a nekompoziciální význam.

39 „Tampoco se consideran locuciones nominales las combinaciones restringidas de sustantivos y adjetivos que suelen denominarse COLOCACIONES o SOLIDARIDADES LÉXICAS...“ (*NGLE*, 2009: 855)

40 Přehledný a detailní výklad problematiky kolokací a jejich vymezení viz Bartoš (2004).

41 „[...] combinación estable de dos o más términos, que funciona como elemento oracional y cuyo sentido unitario consabido no se justifica, sin más, como una suma del significado normal de los componentes.“

Jistě není bez zajímavosti, že už Zuluaga (1980: 143–144), další ze zakladatelů španělské frazeologie, kritizoval některé Casaresovy příklady (*falda pantalón* ‚kalhotová sukně‘, *ciudad jardín* ‚zahradní město‘, *papel moneda* ‚papírové peníze‘, ...) a místo za frazémy je označil za složeniny. Složeninami jsou podle něj z důvodu vnitřní koheze a pojmenovávací funkce i odborné termíny jako *caballo de carga* ‚soumar (kůň)‘, *perro de presa* ‚lovecký pes‘ nebo *barco de vapor* ‚parník‘. V jedné ze svých novějších prací (1992: 130) nicméně Zuluaga tvrdí, že idiomatická kompozita lze považovat za *locuciones* i navzdory pojmenovávací funkci, čímž si protiřečí. Podobně jako později Ruiz Gurillo (2001) a Alonso Ramos (2009) si také tento lingvista všímá rozdílných stupňů idiomatickosti frazeologismů a rozlišuje: 1) vazby pouze ustálené, ale nikoliv idiomatické – *obra pía* ‚charitativní činnost‘, *el pro y el contra* ‚pro a proti‘, *uso y abuso* ‚užívání a zneužívání‘; 2) poloidiomatické konstrukce – *la oveja negra de la familia* ‚černá ovce rodiny‘, *callejón sin salida* ‚bezvýchodná situace‘; a 3) plně (homogenně) idiomatické vazby – *cabeza de turco* ‚obětní beránek‘, *lugar común* ‚klišé‘, *la flor y nata* ‚smetánka, honorace‘ (viz Zuluaga, 1980: 154).

Práce *Corpas Pastor* (1996) obsahuje kompletní přehled klasifikací frazeologismů od padesátých až do devadesátých let minulého století, samotná autorka však ve své vlastní typologii vychází z čistě kategoriálního hlediska (*locuciones nominales, adjetivas, adverbiales, verbales, preposicionales, conjuntivas*) a nominální idiomy dále do žádných podskupin nedělí. Za připomenutí určitě stojí její již kritizované rozhodnutí „z praktických důvodů a s ohledem na absenci adekvátních kritérií“⁴² (*Corpas Pastor*, 1996: 93) zahrnout mezi *locuciones* veškeré syntagmatické složeniny, což přispělo k terminologickému a klasifikačnímu chaosu v pozdějších pojednáních o španělské frazeologii.

Leonor Ruiz Gurillo (2001: 40), ovlivněná podobně jako Serrano-Dolader pražskou školou⁴³, označila za prototyp nominálního frazému plně ustálené a idiomatické vazby s přítomností tzv. diakritických slov⁴⁴ nebo určitých strukturálních anomálií (*locuciones totalmente fijas e idiomáticas con palabras diacríticas*

42 „Por razones prácticas, y ante la falta de criterios adecuados que permitan deslindar claramente los compuestos sintagmáticos (sin unión ortográfica) de las locuciones, hemos decidido considerar *compuestos* a todas aquellas unidades léxicas formadas por la unión gráfica (y acentual) de dos o más bases; y *locuciones*, a aquellas unidades que, presentando un grado semejante de cohesión interna, no muestran unión ortográfica.“

43 Viz např. Ruiz Gurillo (1997: 45–46).

44 Podle Zuluagy (1980: 19) jsou diakritická slova marginální elementy frazeologismů, jež „postrádají lexikální, kategoriální i relační význam“ („carecen de significado léxico, categorial y relacional“), např. určitý člen nebo přivlastňovací zájmeno.

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

y/o *anomalías estructurales*), např. *agua de borrajas*⁴⁵ ‚nicotnost, bezvýznamná záležitost‘. Kromě nich ale podle míry formální ustálenosti a idiomatickosti rozlišuje další čtyři druhy ustálených vazeb, odstupňované směrem od centra k periferii: 1) frazeologismy s různou mírou idiomatickosti (*locuciones idiomáticas en diversos grados*) – *caballo de batalla* ‚předmět sporu‘; 2) smíšené ustálené vazby (*locuciones mixtas*)⁴⁶ – *dinero negro* ‚černé peníze‘; 3) kolokace – *momento crucial* ‚rozhodující okamžik‘; a 4) syntagmatická kompozita – *reloj despertador* ‚budík‘, *agua de colonia* ‚kolínská voda‘. Hraničními frazémy jsou podle ní kolokace, zatímco syntagmatická kompozita oblast frazeologie přesahují.

Mario García-Page (2008) zvolil podobně jako Corpas Pastor i Ruiz Gurillo za základní kritérium klasifikace idiomů kategoriální hledisko, avšak *locuciones nominales* ještě dále rozdělil podle jejich vnitřní stavby na 4 typy: 1) N + A (např. *chivo expiatorio* ‚obětní beránek‘, *patata caliente* ‚horký brambor‘, *círculo vicioso* ‚začarovaný kruh‘ atd.); 2) N + Praep + N (*caballo de Troya* ‚trojský kůň‘, *talón de Aquiles* ‚Achillova pata‘, *carne de cañón* ‚kanonenfutr, potrava pro děla‘ apod.); 3) Det + N + de + N (*el huevo de Colón* ‚Kolumbovo vejce‘, *la caja de Pandora* ‚Pandořina skříňka‘)⁴⁷; 4) N + y + N (*santo y seña* ‚tajné heslo‘, *usos y costumbres* ‚zvykové právo, obyčej‘).

Margarita Alonso Ramos (2009: 255–258) upřednostnila čistě významové hledisko, což jí oproti Zuluagovi a Ruiz Gurillo umožnilo dosáhnout jemnějšího odstínění různých typů idiomatických vazeb v závislosti na stupni sémantické kompozicionality: 1) v případě tzv. *cuasi-locuciones* obsahuje frazeologická jednotka kromě významů A a B ještě implicitní význam C vztahující se k řídicímu členu (*pasta de dientes* ‚zubní pasta‘, *cuarto de baño* ‚koupelna‘, *ciudad jardín* ‚zahradní město‘); 2) u *semi-locuciones* je zachován z významů obou komponentů pouze jeden (A nebo B), jenž však netvoří sémantické jádro ustálené vazby (*puente aéreo* ‚letecký most‘, *lobo de mar* ‚mořský vlk‘); 3) tzv. *locuciones completas* (plně idiomatické konstrukce) se vyznačují naprostým zánikem transparentnosti, neboť jejich významový obsah neodpovídá žádnému z užitých komponentů (např. *brazo (de) gitano* ‚sladká roláda‘, dosl. ‚cikánova paže‘, *ojo de buey* ‚kulaté lodní okno‘, dosl. ‚volské oko‘).

José Luis Mendiál Giró (2009: 84) pokládá *locuciones* za prototypická slova s externí strukturou (*palabras con estructura externa*), mezi něž ovšem řadí

45 V tomto frazému představuje anomálii koncovka plurálu druhého substantiva.

46 Zde Ruiz Gurillo přebírá v nezměněné podobě Zuluagův (1980: 152) alternativní termín pro polo-idiomatické vazby, u nichž dochází k významovému posunu pouze jednoho z komponentů.

47 Hranice mezi tímto a předchozím typem idiomů je ovšem dosti diskutabilní.

i kolokace a syntagmatická kompozita. O jejich přesné vymezení se (s odkazem na kontinuum, které podle něj všechny tyto jednotky tvoří) ani nepokouší, a dokonce se domnívá, že „rozhodnutí, zda se jedná o *locuciones nominales*, či nikoliv, je do jisté míry arbitrární“⁴⁸. Uvádí rovněž zajímavý důvod, proč se všechny slovesné vazby studují v rámci frazeologie, a většina nominálních konstrukcí naopak v rámci slootovorby, ačkoliv se od sebe jinak v podstatě neliší: je jím pojmenovací funkce nominálních syntagmat, která automaticky vede ke ztrátě plné kompozicionality, ale zároveň tuto charakteristiku odsunuje do pozadí, poněvadž u víceslovných pojmenování již není stupeň idiomatickosti podstatný (viz Mendívil Giró, 2009: 101). To je velmi dobrý postřeh, který bohužel naznačuje, že při tak asymetrickém pojetí frazeologismů a syntagmatických kompozit je naše pátrání po exaktním kritériu prakticky předem odsouzeno k neúspěchu.

Úplně nakonec zmiňme *NGLE* (2009), jejíž definice idiomatických vazeb (*Ibid.*: 53) se nijak neodchyluje od tradice sahající až ke Casaresovi (1950) a v níž jsou *locuciones* rozděleny do sedmi kategorií odpovídajících jednotlivým slovním druhům (*locuciones nominales, adjetivas, preposicionales, adverbiales, conjuntivas, interjectivas, verbales*). Klasifikace nominálních idiomů (*NGLE*, 2009: 853) je založena stejně jako u Garcíi-Pageho (2008) na struktuře syntagmatu a zahrnuje 5 typů konstrukcí: 1) N+A; 2) A+N; 3) N+Praep+N; 4) Det+N+*de*+N (kde poslední substantivum může být vlastní jméno); 5) tzv. *fórmulas coordinadas*, např. *alfa y omega, santo y seña* ‚tajné heslo‘. Na tomto místě se musíme vrátit ke kontroverznímu rozhodnutí RAE přiřčení k frazémům víceslovná pojmenování, jejichž vnitřní struktura se neodchyluje od běžných syntaktických vazeb, tj. N+A, A+N a N+Praep+N. V závěru podkapitoly 12.9 *Componentes del grupo nominal. Locuciones nominales frente a grupos nominales* se totiž uvádí, že „hranice mezi nominálními frazeologismy a složeninami je obtížně zachytitelná“⁴⁹ a že hlavní kritérium pro jejich rozlišení ve skutečnosti spočívá v alespoň částečné významové nekompozicionalitě frazeologických jednotek, přičemž je ale tato vlastnost graduální (viz *NGLE*, 2009: 855). Pak si můžeme klást otázku, kam zařadit výrazy jako *oso blanco* ‚lední medvěd‘ nebo *máquina de escribir* ‚psací stroj‘, v nichž žádný z komponentů není užít v přeneseném smyslu a jejichž význam je zcela transparentní. V nové akademické gramatice bychom bohužel jednoznačnou odpověď hledali mar-

48 „En fin, podría decirse que la decisión de si se trata de locuciones nominales o no es hasta cierto punto arbitraria...” (Mendívil Giró, 2009: 106)

49 „Los límites entre las locuciones nominales y los compuestos son escurridizos.“ (*NGLE*, 2009: 854)

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

ně, a tak se nyní raději na jednotlivá kritéria pro vymezení oblastí frazeologie a slovo tvorby podíváme sami a podrobněji.

6.4.2 Srovnání charakteristik nominálních syntagmatických kompozit a frazeologismů

Bustos Gisbert (1986: 60) definoval složené slovo v první řadě jako „plurilexematickou jednotku lexikální povahy“⁵⁰, ovšem za „lexikální jednotky“ označuje Corpas Pastor (1996: 20) také frazeologismy. Tentýž výraz volí pro všechna slovní spojení s nekompozicionálním významem (ať už jde v tradičním slova smyslu o syntagmatická kompozita nebo idiomatické vazby) i Alonso Ramos (2009: 245), takže je zřejmé, že tato základní charakteristika nám příliš nepomůže.

Ani z hlediska prozodické autonomie komponentů se syntagmatická kompozita a frazeologismy nijak neliší, neboť na rozdíl od pravých složenin – ty představují podle Vala Álvara (1999: 4761) „fonologický amalgám“ a mají vždy pouze jeden hlavní přízvuk, jehož nositelem je druhý konstituent – si všechny lexikální elementy víceslovných pojmenování i frazeologismů uchovávají svůj původní přízvuk, stejně jako ve volných syntaktických spojeních. O dvou hlavních přízvucích víceslovných pojmenování hovoří rovněž NGLE (2011: 394), která jisté kolísání připouští pouze u adjektivních koordinačních složenin jako *épico-lírico* ‚epicko-lyrický‘. Na nespolehlivost tohoto kritéria pro jakékoli vymezení kompozit nicméně upozorňuje více renomovaných lingvistů (např. Bustos Gisbert, 1986; Rainer, 1993; Corpas Pastor, 1996).

Vzhledem k velmi podobné základní definici nominálních syntagmatických kompozit a frazémů se pochopitelně nedají očekávat významné rozdíly ani při aplikaci nejčastěji navrhovaných testů morfosyntaktické a sémantické koheze. Jak ale ještě uvidíme, v míře ustálenosti se od sebe liší jednotlivé typy syntagmatických složenin i frazémů, což nám může pomoci identifikovat skutečně pomezí struktury a zároveň prověřit exaktnost graduální klasifikace Ruiz Gurillo (2001: 40), založené právě na stupni formální a sémantické koheze ustálených nominálních vazeb.

50 „Unidad plurilexemática de naturaleza léxica...“

6.4.2.1 Morfosyntaktická koheze

Nezbytnou podmínkou lexikalizace slovních spojení (kompozit i frazeologismů) je tzv. interní fixace, jež proměňuje volnou kombinaci slov ve funkčně autonomní jednotku. Mezi morfosyntaktické projevy fixace náležejí podle lingvistů zabývajících se studiem víceslovných pojmenování a frazeologismů (Bustos Gisbert, 1986: 62; Almela Pérez, 1999: 137–138; Zuluaga, 1980: 97–98, Corpas Pastor, 1996: 23–24, Alonso Ramos, 2009: 250–253) především tyto charakteristiky: 1) pevné pořadí komponentů ustálených slovních spojení; 2) fixace gramatických kategorií v rámci lexikalizovaných syntaktických struktur; 3) nepřípustnost parciální modifikace členů ustálené konstrukce; 4) uzavřený inventář komponentů, tj. nemožnost elize kteréhokoli z členů pluri-verbální jednotky nebo jeho nahrazení elementem jiným, byť synonymním; 5) transformační fixace.

6.4.2.1.1 Fixní pořadí komponentů

Tato vlastnost je charakteristická jak pro syntagmatická kompozita, tak pro frazeologické jednotky a lze ji považovat za důsledek častého užívání dané kombinace slov. Z nominálních syntagmat přirozeně ani nemá cenu uvažovat o změně pořadí elementů u konstrukcí typu N+Praep+N (*caballo de batalla* ‚předmět sporu‘, *talón de Aquiles* ‚Achillova pata‘, *perro de presa* ‚lovecký pes‘), ať už se jedná o *locuciones* či „nepravá“ kompozita, a totéž platí pro binominální syntagmatické složeniny jako *problema clave* ‚klíčový problém‘, *esposo modelo* ‚vzorový manžel‘, v nichž druhé substantivum zastává atributivní funkci, tj. modifikuje či specifikuje význam substantiva prvního. Neměnným pořadím slov se vyznačují i syntagmatická kompozita se strukturou N+A (*águila real* ‚orel skalní‘, *oso blanco* ‚lední medvěd‘ apod.), zatímco u kolokací téhož typu, jako např. *negocio redondo* ‚výnosný obchod‘, *cifra astronómica* ‚astronomické číslo‘, *silencio sepulcral* ‚hrobové ticho, mlčení‘, se lze setkat i s antepozicí přídavného jména (*el redondo negocio*, *la astronómica cifra*, *el sepulcral silencio*), jež zjevně slouží ke zdůraznění příslušné vlastnosti⁵¹. Pořadí elementů je naproti tomu fixní např. v kolokaci *dinero negro* ‚černé peníze‘, a to i přes stejný stupeň idiomatičnosti. Tato otázka by si jistě zasloužila bližší prozkoumání ve formě korpusové studie, ale s ohledem na naše hlavní téma se zde můžeme spokojit s obecným konstatováním, že uvedený test k přesnějšímu vymezení

⁵¹ Tato změna je zpravidla doprovázena bližším určením v podobě předložkové vazby (např. *el redondo negocio del fútbol* ‚výnosný fotbalový byznys‘).

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

syntagmatických kompozit a frazeologismů nijak nepřispívá, neboť fixní pořádek komponentů je společným jmenovatelem přinejmenším všech plně idiomatických frazémů a víceslovných pojmenování jako takových. Zmíněné kolísání u kolokací každopádně potvrzuje názor Buenafuentes de la Mata (2010: 63), že právě tento typ ustálených vazeb se vyznačuje minimální sémantickou a syntaktickou fixací a nachází se nejbližše volným syntaktickým spojením. Teprve pak následují syntagmatická kompozita a největší stupeň vnitřní koheze vykazují *locuciones nominales*, tj. plně idiomatické nominální vazby. Vráťme-li se ke schématu Ruiz Gurillo (2001: 40), zjistíme, že pořadí syntagmatických kompozit a kolokací je u této autorky opačné. Je zřejmé, že hlavním důvodem pro takové řazení byla potřeba stanovit pomyslnou hranici oblasti frazeologie, ale s ohledem na kritéria postulovaná pro tuto graduální klasifikaci (formální a sémantická koheze) nelze než dát za pravdu Buenafuentes de la Mata.

6.4.2.1.2 Interní fixace gramatických kategorií

V rámci tohoto projevu ustálenosti sice platí, že u pravých nominálních kompozit se flexe v čísle omezuje na koncový komponent složeného výrazu (např. *aguardientes* ‚pálenky‘, *bocacalles* ‚ústí ulice‘), což je pokládáno za projev silné morfosyntaktické koheze, avšak v případě lexikalizovaných nominálních syntagmat (kompozit i frazeologismů) se tvoření plurálu řídí stejnými pravidly shody, jaká platí pro volné syntaktické vazby⁵². To se týká zejména struktury typu N + A bez ohledu na stupeň idiomatičnosti výsledné jednotky (*osos blancos* ‚lední medvědi‘, *comidas opíparas* ‚opulentní jídla, hostiny‘, *negocios redondos* ‚výnosné obchody‘, *chivos expiatorios* ‚obětní beránci‘), poněvadž vazby s předložkou (N + Praep + N) shodu obou podstatných jmen v rodě a čísle nevyžadují (*conejillo de Indias* ‚pokusný králík‘, *patas de gallo* ‚vrásky kolem očí‘), a je tedy zbytečné se tímto typem lexikálních jednotek dále zabývat. Nejzajímavější jsou z tohoto pohledu konstrukce N + N, u nichž se lze setkat s řadou nepravidelností.

Nejpodrobněji tvoření plurálu u jednotlivých typů binominálních kompozit popisuje Rainer (1993: 255–260), z jehož pozorování zde proto budeme vycházet⁵³. Shoda v čísle (a také v rodě) je pravidelná u koordinačních složenin označujících osoby (X, který je zároveň A i B‘), např. *compositores directores* ‚skladatelé-dirigenti‘, ale u syntagmatických kompozit označujících budovy či zařízení již

52 O fixaci gramatické kategorie rodu se není třeba ani zmiňovat, poněvadž nominální syntagmata N + A se z hlediska shody většinou chovají standardním způsobem (srov. ale např. *el piel roja* ‚rudoch‘, *el cabeza rapada* ‚skinhead, holá lebka‘).

53 Viz také Bartoš (1999).

tvoření plurálu kolísá (*café teatro/s* ‚divadelní kavárny‘, *casas cuartel/es* ‚kasárna‘) a rod víceslovného pojmenování určuje první nominální komponent. U složenin s významem ‚A, jenž slouží jako B‘ (*hombre anuncio* ‚chodící reklama‘) koncovku plurálu přijímá téměř vždy první element (*hombres anuncio*)⁵⁴ a totéž platí i pro další typy binominálních subordinačních kompozit s různými významovými vztahy (*hombres rana* ‚potápěči, žabí muži‘, *niños prodigio* ‚zázračné děti‘, *coches bomba* ‚auta s bombou‘, *corbatas seda* ‚hedvábné kravaty‘). Výrazy, v nichž má druhé substantivum atributivní funkci, lze velmi často nalézt s koncovkou plurálu i u druhého komponentu, což je považováno za příznak jeho postupné adjektivizace (*palabras clave/s* ‚klíčová slova‘, *fechas límite/s* ‚konečné termíny‘, *compañías fantasma/s* ‚fiktivní společnosti‘ apod.). Podle Garcíi-Pageho (2008: 105–106) ovšem vazby posledně zmíněného typu představují pouze pseudokompozita, a ve skutečnosti jsou volnými kombinacemi substantiv v apozici⁵⁵. Důkazem má být právě koncovka plurálu u obou částí konstrukcí svědčící o menší interní kohezi oproti skutečným binominálním složeninám (např. *hombres rana* ‚potápěči‘, *ciudades dormitorio* dosl. ‚města-ložnice‘⁵⁶). Přestože Corpas Pastor (1996) řadí všechny výše uvedené formace mezi kolokace⁵⁷, García-Page (2008: 108) pokládá schéma N+N v rámci frazeologie za „prakticky neexistující“ a jako výjimku zmiňuje kolokaci *niño pera* ‚snobské dítě‘.

Celou pasáž můžeme uzavřít konstatováním, že nejsilnější interní fixaci v rodě a čísle se vyznačují právě složeniny následované víceslovnými pojmenováními a frazémy, u nichž však již žádné přesné pořadí určit nelze.

6.4.2.1.3 Nepřípustnost parciální modifikace

Bustos Gisbert (1986: 35) v této souvislosti uvádí příklady jako *lengua de gato* ‚kočičí jazýček‘ (cukrovinka) > **una lengua sabrosa de gato*; *piel roja* ‚rudoch‘ > **una piel muy roja*; *noche buena* / *nochebuena* ‚Štědrý večer‘ > **una noche muy buena*, u nichž by modifikace pouze jednoho z komponentů narušila sémantickou jednotu složeniny⁵⁸ a vedla by k doslovné interpretaci vazby. Tato syntaktická

54 Rainer (1993: 257) však uvádí rovněž případy, kdy v množném čísle stojí i druhý člen formace (*bolsas-neveras* ‚přenosné lednice‘, *pesqueros espías* ‚špionážní rybářské lodě‘).

55 S tímto názorem souhlasí i Alonso Ramos (2009: 270). Připomeňme naproti tomu již zmíněné tvrzení NGLE (2009: 736), že juxtapozice standardním syntaktickým spojením není.

56 Tj. periferní části města, v nichž bydlí převážně osoby dojíždějící za prací do centra.

57 To pro změnu odmítá odborník na španělské kolokace Kazumi Koike (2001: 46), který veškeré binominální struktury označuje za kompozita.

58 Podle Corpas Pastor (1996) a Alonso Ramos (2009) jsou všechny výše citované příklady frazeologickými jednotkami.

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

fixace je přímo závislá na sémantické kohezi, jejíž míra může být různá jak u syntagmatických kompozit, tak i frazémů. Parciální modifikaci umožňují např. binominální složeniny s atributivní funkcí druhého elementu (*un momento especialmente clave* ‚obzvlášť klíčový okamžik‘, *conclusiones éticamente límites* ‚eticky sporné závěry‘; viz Rainer, 1993: 252). García-Page (2008: 106) dokonce poukazuje na možnost modifikace prvního podstatného jména těchto vazeb (*una palabra injuriosa clave* ‚největší urážka‘, *la fecha de matrícula límite* ‚konečný termín pro přihlášení‘) a tvrdí, že zatímco skutečná binominální kompozita jsou kombinací výlučně dvou substantiv (N + N), u citovaných pseudokompozit se jedná spíše o volné spojení dvou nominálních syntagmat (SN + SN).

Homogenní skupinu ovšem z tohoto pohledu netvoří ani frazeologismy, neboť jak poznamenává Koike (2001: 152), kolokace se na rozdíl od idiomů vyznačují značnou formální volností, jejímž projevem jsou i širší možnosti modifikace, což souvisí s jejich pouze částečnou či dokonce nulovou idiomatickostí (např. *un error tan garrafal* ‚tak obrovská chyba‘, *una cifra muy astronómica* ‚velmi astronomické číslo‘). Pro celkové vymezení syntagmatických složenin a frazeologismů je tedy i toto kritérium nepoužitelné, ukazuje však na existenci hraniční oblasti mezi oběma typy ustálených slovních spojení a volnými kombinacemi slov, kterou společně tvoří binominální kompozita typu *problema clave* a kolokace.

6.4.2.1.4 Fixní inventář komponentů

Uvedený aspekt zahrnuje především nemožnost elize kteréhokoli z elementů⁵⁹ ustálené vazby. U plně idiomatických sousloví, ať se jedná o frazeologismy nebo syntagmatická kompozita (např. *lugar común* ‚kliše‘, *castillo de naipes* ‚doméček z karet‘, *diente de león* ‚pampeliška‘), taková redukce znamená naprostou ztrátu nekompozicionálního významu. Naproti tomu u ustálených syntagmat, v nichž je v přeneseném smyslu použit pouze jeden element, a to nikoliv řídící, zůstává alespoň hlavní sémantický obsah zachován. V kolokaci *negocio redondo* ‚výnosný obchod‘ tak vynechání adjektiva úplný zánik významu vazby nezpůsobí, zatímco specializovaný význam substantiv *banco* a *diente* ve spojeních *banco de peces* ‚hejno ryb‘, *diente de ajo* ‚stroužek česneku‘ nebo přenesený význam slova *lobo* v kolokaci *lobo de mar* ‚mořský vlk‘ by se odstraněním předložkové vazby již ztratil. U syntagmatických kompozit, bez ohledu na stupeň

59 U subordinačních konstrukcí přirozeně nemá smysl tento test aplikovat na řídící element, jehož vynechání vede prakticky vždy k zániku hlavního významu původní vazby.

idiomatickosti, vypuštění jakéhokoliv elementu zapříčiní ztrátu pojmenovací funkce, i kdyby byl bázevský konstituent užit v základním významu (např. *agua pesada* 'těžká voda' > *agua* 'voda'). Otázkou zůstává opět status binominálních konstrukcí typu *problema clave* 'klíčový problém', jejichž význam je v podstatě kompozicionální a o jejichž plné lexikalizaci a denominativní funkci lze pochybovat. Nejmenší míru fixace v tomto směru určitě vykazují kolokace (s výjimkou vazeb jako *banco de peces* nebo *diente de ajo*, v nichž má přenesený nebo specializovaný význam řídící člen konstrukce).

Druhý test syntaktické koheze, který se rovněž týká uzavřeného inventáře komponentů pluriverbálních jednotek, spočívá v substituci některého ze slov tvořících ustálenou vazbu synonymním výrazem. V takovém případě dojde k narušení srozumitelnosti všech frazeologismů i kompozit, u nichž je nahrazený výraz použit v jiném než základním významu, což oproti předchozí zkoušce zahrnuje i kolokace typu *negocio redondo* (**negocio circular/esférico*). Tato substituce je obecně vyloučena také u sousloví s kompozicionálním významem, jež tvoří základní pojmenování specifické mimojazykové reality. Neplatí to však absolutně, jak ukazují varianty syntagmatické složeniny *ave de presa* 'dravý pták' (*pájaro de presa*, *ave deprecadora/rapaz*). Značnou „odolností“ se v tomto testu vyznačují již několikrát zmíněná kompozita typu *problema clave*, zejména díky široké kombinabilitě atributivních substantiv (*clave*, *límite* apod.) umožňující bezproblémové užití synonym pro řídící člen konstrukce (např. *dificultad clave*, *obstáculo clave*). Nepřípustnost nahrazení druhého elementu vazby substantivem se stejným základním významem (např. *situación límite* 'hraniční situace' > **situación frontera*; *esposo modelo* 'vzorný manžel' > **esposo prototipo*) naopak svědčí o určité unidirekcionální selekci, neboť nejpříjemnější substitucí je zde užití adjektivního synonyma (*situación limitrofe*, *esposo modélico/ideal*).

6.4.2.1.5 Transformační fixace

Posledním bodem našeho výčtu hlavních projevů morfosyntaktické koheze je tzv. transformační fixace. Koike (2001: 31–33) sice vyhradil ve své monografii syntaktickým transformacím španělských kolokací celou podkapitolu, všechny jím popsané jevy se však týkají jen verbálních konstrukcí (nominalizace, transformace v trpný rod, pronominalizace, ...). Pro nás je důležitý alespoň jeho závěr, že kolokace obecně takové operace umožňují, kdežto plně idiomatické vazby (*locuciones*) nikoliv. Zuluaga (1980: 98) posledně uvedenou skutečnost ilustruje nepřípustností transformace idiomu *carta blanca* 'bianko šek' > **la blancura de la carta*. U některých kolokací se strukturou N + A naproti tomu

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

analogická změna možná je, např. *negocio redondo* > *la redondez del negocio* ‚výnosnost obchodu‘; *dinero negro* > *la negrura del dinero* ‚nelegální původ peněz‘. Další myslitelná transformace nominálních konstrukcí N + A spočívá v utvoření věty s verbonominálním přísudkem (*negocio redondo* > *este negocio es redondo* ‚tento obchod je výnosný‘; *dinero negro* > *este dinero es negro* ‚tyto peníze jsou nelegální‘; *vino seco* > *este vino es seco* ‚toto víno je suché‘), v nichž adjektivní element přesto neztrácí svůj přenesený význam, což však v případě plně idiomatičtých frazeologismů a syntagmatických složenin jako *príncipe azul* ‚modrý princ, vysněný muž‘, *lugar común* ‚kliše‘ nebo *caballo marino* ‚mořský koník‘ neplatí. Jako vždy je zajímavá aplikace testu na binominální konstrukce, neboť výrazy, v nichž druhé substantivum funguje jako adjektivní modifikátor, uvedenou operaci umožňují (*problema clave* > *este problema es clave*; *situación límite* > *esta situación es límite*), zatímco u ustálených vazeb typu N + N založených na jiném sémantickém vztahu (přirovnání, funkce apod.) není taková transformace bez dalších úprav přípustná (*pájaro mosca* ‚kolibřík‘ > **este pájaro es mosca*; *pez espada* ‚mečoun‘ > **este pez es espada*; *hombre anuncio* ‚chodící reklama‘ > **este hombre es anuncio*).

* * *

Při zpětném pohledu je evidentní, že prakticky všechny výsledky testů morfo-syntaktické fixace přímo závisejí na míře idiomatičnosti ustálené vazby bez ohledu na její tradiční řazení k syntagmatickým složeninám nebo frazeologismům. Naše analýza sice potvrdila oprávněné pochybnosti některých lingvistů o dostatečné lexikalizaci spojení jako *problema clave*, *situación límite* apod., ale kromě zjištěného rozdílu ve fixaci kolokací oproti plně idiomatičtým frazémům (*locuciones*) i víceslovným pojmenováním nelze o graduálnosti formální koheze hovořit. Ta je navíc téměř ve všech svých podobách podmíněna fixací sémantickou, na jejíž jednotlivé aspekty se zaměříme v následující části.

6.4.2.2 Sémantická koheze

V souvislosti se sémantickou kohezí pluriverbálních jednotek jsou nejčastěji zmiňovány (bohužel však v různém smyslu) pojmy jako *významová a referenční jednota*, *idiomatičnost* a někdy poněkud chaoticky i *institucionalizace*, takže bude vhodné si tyto termíny ujasnit.

6.4.2.2.1 Sémantická a referenční jednotka

Jestliže jsou syntagmatická kompozita a frazeologismy shodně definovány jako pluriverbální lexikální jednotky, pak se tato jejich jednotka musí logicky odrážet i v unitárním významu, o němž hovoří stejně tak autoři prací o slovtvorbě (např. Bustos Gisbert, 1986; Lang, 1992; Miranda, 1994; Val Álvaro, 1999; Varela Ortega, 2005), jako španělští frazeologové (Casares, 1950; Zuluaga, 1980; Corpas Pastor, 1996; García-Page, 2008).

Není jistě náhodou, že v definicích sousloví obecně se termíny *sémantická* a *referenční/designační jednotka* často objevují pospolu, neboť jak si všímá García-Page (2008: 111), sémantická koheze je někdy ztotožňována s idiomaticností či významovou nekompozicionalitou, jindy zase s pojmenovávací funkcí víceslovných jednotek, případně s obojím. To můžeme dobře vidět např. u Vala Álvara (1999: 4765), který zdůrazňuje, že „kompozita nejsou ze sémantického hlediska pouhým součtem rysů svých konstituentů“⁶⁰. Hned vzápětí však dodává, že složeniny vyjadřují unitární pojem „umožňující označení specifické reality“⁶¹. Je příznačné, že právě Val Álvaro (1999: 4785) ohledně statutu zde již mnohokrát zmíněných binominálních konstrukcí jako *programa estrella* ‚hvězdný program‘, *actriz promesa* ‚slibná herečka‘ nebo *acuerdo sorpresa* ‚překvapivá dohoda‘ dospěl k závěru, že se „v žádném případě nejedná o institucionalizované názvy pro určitou mimojazykovou skutečnost“⁶².

Idiomaticností a jejími různými pojetími se ještě budeme zabývat samostatně, ale jak již vyplynulo i z našich poznámek k příkladům ilustrujícím jednotlivé aspekty morfosyntaktické koheze, ta klíčem k delimitaci složenin a frazeologismů evidentně není. Nemohla by jím však být výše zmíněná pojmenovávací funkce a s ní spojená referenční jednotka? Montoro del Arco (2008: 137) na základě tohoto kritéria stanovil dva hlavní typy víceslovných nominálních jednotek: na jedné straně stojí tzv. *frazeotermíny*, tj. převážně odborné výrazy s pojmenovávací funkcí, které lze zhruba ztotožnit se syntagmatickými kompozity, na straně druhé pak idiomy (*locuciones*) s funkcí atributivní, jež zpravidla tvoří součást verbonominálního přísudku. Toto rozlišení se může jevit jako jasné a bezproblémové, avšak situaci poněkud komplikuje fakt, na němž se

60 „En todo caso, semánticamente, los compuestos no resultan de la simple adición de los rasgos de sus constituyentes.“

61 „El compuesto lleva consigo la formación de un concepto unitario que permite la designación de una realidad específica.“

62 „Sin embargo, en ningún caso son denominaciones institucionalizadas para una determinada realidad extralingüística.“

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

shodnou téměř všichni zde citovaní lingvisté: pojmenovávací funkci mají i idiomy (nikoliv ale kolokace⁶³). García-Page (2008: 113) ovšem zpochybňuje i na první pohled logický předpoklad, že idiomy plní – oproti jednoduchým a složeným slovům – pouze sekundárně denominativní funkci, vyznačují se větší expresivitou a obsahují další konotativní rysy. Právě popsáním vlastností totiž podle něj odpovídají i syntagmatické složeniny jako *perro salchicha* ‚pes salámovitý, jezevčík‘ nebo *perrito caliente* ‚hot dog‘, a naopak základní jednoslovné pojmenování nemusí existovat nejen pro syntagmatické složeniny, ale ani pro nominální idiomy (např. *cajón de sastré* ‚směsice, mišmaš‘, *conejillo de Indias* ‚pokusný králík‘). García-Page (*Ibid.*) proto největší rozdíl mezi složeninami a idiomy spatřuje v abstraktnosti nebo konkrétnosti označované skutečnosti: kompozita odkazují převážně ke konkrétním, hmatatelným skutečnostem (osoby, předměty), zatímco idiomy spíše k jevům abstraktním (myšlenky, vlastnosti, postoje apod.). Tento postřeh nám připadá výstižný a je slučitelný s tvrzením Bustose Gisberta (1986: 64) a Buenafuentes de la Mata (2010: 51–53), že mnohé plně idiomatické frazémy (např. *agua de borrajas* ‚nicotnost, bezvýznamná záležitost‘, *golpe de gracia* ‚rána z milosti‘) mají svůj původ ve větných ustálených vazbách (*ser agua de borrajas* ‚být bezvýznamný‘, *dar a alguien o algo el golpe de gracia* ‚dát někomu nebo něčemu ránu z milosti‘) a představují archetyp pro určitou situaci nebo jev, což se odráží i v omezení jejich syntaktických funkcí (např. není možné je použít ve funkci podmětu). Jak ale přiznává sám García-Page, ani tento kontrast nelze za exaktní kritérium pro vymezení kompozit a frazeologismů považovat.

6.4.2.2.2 Idiomatičnost

Přestože bychom mohli na základě termínů *kompozitum* a *idiom* očekávat, že hlavním rozdílem mezi nominálními syntagmatickými složeninami a frazeologismy bude právě kompozicionální význam víceslovných pojmenování a idiomatický (frazeologický) význam frazémů, skutečnost je odlišná. Není nutno zajít do takového extrému jako Alonso Ramos (2009: 262), která pokládá za frazeologismy dokonce i odvozené výrazy, u nichž není bez znalosti významu celého slova zřejmé, zda sufix vyjadřuje např. osobu, nebo nástroj (*lavadora* ‚pračka‘) – faktem zůstává, že i mezi pravými složeninami můžeme nalézt jak formace plně idiomatické (*aguardiente* ‚pálenka, ohnivá voda‘), tak výrazy s významem kompozicionálním a transparentním (např. *aguamiel* ‚voda slazená medem, směs vody a medu‘). Protože se však v uvedených případech jedná o kompozita jednoslovná neboli

63 Nicméně výraz *pan ácimo* ‚nekvašený chléb‘ by za víceslovné pojmenování být považován mohl.

lexikální, stupeň idiomatickosti nemá na statut těchto formací žádný vliv. Než se zaměříme na syntagmatické složeniny, je nejprve vhodné nastínit, jakým způsobem chápou idiomatickosti španělští lingvisté.

Již Zuluaga (1980: 121) byl nucen připustit, že „termín *idiomático* není jednoznačný a jasný“⁶⁴, a po rekapitulaci dosavadních pojetí této vlastnosti nakonec dospěl ke třem bodům vystihujícím podstatu idiomatičtých konstrukcí (*Ibid.*: 124–125): 1) tyto vazby jsou formálně tvořeny autonomními jazykovými jednotkami; 2) části sousloví nemají sémantickou identitu; a 3) „tvoří s ostatními komponenty ustáleného výrazu významovou jednotku“⁶⁵. Hned vzápětí však připojuje další čtyři charakteristiky, které předchozí body ještě rozvádějí: a) nekompozicionální význam; b) absence sekundární motivovanosti, kterou vykazují např. slova odvozená nebo složená; c) nedělitelnost významu⁶⁶; d) nepravidelná formální a sémantická struktura idiomatičtých výrazů.

Jak je patrné z výše uvedeného výčtu, idiomatickosti je chápána jako vlastnost, jejíž míra je nepřímou úměrnou sémantické kompozicionalitě a transparentnosti ustálené vazby. O tom, že Zuluaga si byl vědom graduální povahy tohoto rysu, svědčí fakt, že kromě plně idiomatičtých vazeb rozlišuje i frazeologické jednotky poloidiomatičtých, založené často na komparaci nebo „živém“ obrazu, např. *dormir como un tronco* ‚spát jako pařez‘, (*recibir*) *con los brazos abiertos* ‚(přijmout) s otevřenou náručí‘ (viz Zuluaga, 1980: 134). Oproti detailní klasifikaci frazeologismů Alonso Ramos (2009), která se rovněž opírá o sémantické hledisko, sice tento autor zůstává pouze u základních dvou typů frazémů, avšak stejně jako ona připisuje idiomatickosti i pravým kompozitům a syntagmatickým složeninám, jež se podle něj od *locuciones* odlišují svou pojmenovávací funkcí. Už ovšem bylo zmíněno, že Zuluaga později (1992: 130) svůj názor přehodnotil a za frazeologismy označil i víceslovná pojmenování s idiomatičtým významem.

Corpas Pastor (1996: 26) definuje idiomatickosti jako „specializaci či sémantickou lexikalizaci nejvyššího stupně“⁶⁷ a spojuje ji podobně jako Zuluaga (1980) se ztrátou kompozicionality a sémantické transparentnosti původně volné vazby. Klíčová je nicméně zmínka citované lingvistky (*Ibid.*: 27) o tom, že

64 „El término ‘idiomático’ no es unívoco y claro.“

65 „[...] constituir con los demás componentes de la expresión fija una unidad de sentido.“ (Zuluaga, 1980: 124)

66 Idiomatičtých vazby podle Zuluagy (1980: 124) mají význam jako celek („en bloque“).

67 „El término *idiomaticidad* se viene reservando para denominar aquella especialización o lexicalización semántica en su grado más alto.“

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

„ne všechny frazeologické jednotky jsou idiomatické, neboť se jedná o potenciální, nikoliv esenciální charakteristiku tohoto typu jednotek“⁶⁸. Toto nenápadné rozšíření pojmu *frazeologická jednotka* umožňuje zařadit mezi frazeologismy nejen kolokace s plně či převážně kompozicionálním významem, které Zuluaga ještě nerozlišuje, nýbrž i všechny syntagmatické složeniny, jež Corpus Pastor skutečně do oblasti frazeologie začlenila.

Na vágnost termínu *idiomaticčnost* poukazuje také García-Page (2008: 26–29), který jako jediný odhaluje i příčiny souvisejících klasifikačních nesrovnalostí: pro některé lingvisty znamená idiomaticčnost užití minimálně jednoho elementu ustálené vazby či složeniny v přeneseném smyslu, kdežto pro jiné je synonymem nekompozicionálního významu, za který lze nicméně považovat jakýkoliv explicitně nevyjádřený sémantický vztah komponentů pluriverbální jednotky. K možnosti vymezení frazeologismů a složenin na základě idiomaticčnosti je García-Page podobně jako Corpus Pastor (1996) a Buenafuentes de la Mata (2010) skeptický a upozorňuje mimo jiné na subjektivní faktor při určování jejího stupně.

O oprávněnosti této skepse jsme se mohli přesvědčit např. u Alonso Ramos (2009: 257), podle níž představuje *cuasi-locución* i na první pohled zcela neidiomatické kompozitum *pasta de dientes* ‚zubní pasta‘, neboť obsahuje nevyjádřený významový rys finality. Mendiivil Giró (2009: 104) zase za kolokaci považuje výraz *leche condensada* ‚kondenzované mléko‘ jen proto, že implikuje další specifické a nevyjádřené vlastnosti jako sladkost, barvu nebo texturu.

Stručně shrnuto, víceméně všichni zde citovaní lingvisté jsou zajedno, že idiomaticčnost k charakteristickým rysům frazeologismů (přínejmenším těch nominálních) patří, avšak nejedná se o vlastnost pro ně výlučnou, neboť ji vykazují rovněž mnohé lexikální a syntagmatické složeniny. Připočteme-li k tomu skutečnost, že k frazémům jsou řazeny i konstrukce, jejichž význam je zcela kompozicionální (např. kolokace *comida opípara* ‚opulentní jídlo, hostina‘, *pan ácimo* ‚nekvašený chléb‘), můžeme dojít k následujícímu závěru: stupeň idiomaticčnosti je sice rozhodující pro interní klasifikaci frazeologismů (kolokací a idiomů), ale vymezení syntagmatických složenin a frazeologických jednotek na tomto kritériu postavit nelze.

68 „En este sentido, conviene recordar que no todas las UFS son idiomáticas, pues se trata de una característica potencial, no esencial, de este tipo de unidades.“

6.4.2.2.3 Institucionalizace

Mezi různé aspekty sémantické koheze bývá volně řazena i tzv. *institucionalizace*, kterou Zuluaga (1997: 632) definuje jako „fixaci v sociální jazykové normě“⁶⁹ a spojuje ji s kolektivním povědomím či znalostmi, na něž je možno prostřednictvím frazeologických vazeb odkazovat. Problémem je, že tutéž vlastnost vztahuje Rainer (1993: 291) na syntagmatická kompozita⁷⁰, která „vždy obsahují dodatečné sémanticko-encyklopedické informace, jež je možno získat teprve poznáním referentu“⁷¹.

Poněkud rozostřené je chápání institucionalizace u Corpas Pastor (1996: 23), podle níž pojem zahrnuje fixaci a sémantickou specializaci. Sama nicméně upřednostňuje obecnější výraz *estabilidad* (stabilita), který údajně označuje institucionalizaci i lexikalizaci zároveň. V téže práci je však o dvě stránky dále (*Ibid.*: 25) použit termín *lexikalizace* jako synonymum pro sémantickou specializaci, což svědčí o evidentní terminologické rozkolísanosti.

Ztotožňování institucionalizace s lexikalizací každopádně odmítá García-Page (2008: 29) a argumentuje tím, že za institucionalizaci lze vlastně považovat i gramatikalizaci lexikálního významu. Obecně ji ale chápe jako „proces, kdy jazyková komunita přijme určitý ustálený výraz, osvojí si jej [...] jako jakýkoli jiný konvenční znak, a ten se pak stane součástí slovníku“⁷². Pomineme-li následnou zmínku o idiomu jako kulturním produktu, je zřejmé, že tato definice by se dala stejně dobře použít i pro popis zrodu syntagmatických kompozit, podobně jako tvrzení téhož autora, že pro institucionalizaci frazeologismu je nezbytné jeho časté a dlouhodobé opakování vedoucí ke „krystalizaci“ či „petrifikaci“ původně volného slovního spojení. Ani institucionalizace v jakémkoli smyslu tedy není distinktivní vlastností výhradně frazémů.

6.4.2.3 Shrnutí

Syntagmatická kompozita i frazeologismy představují lexikální, či spíše lexikalizované pluriverbální jednotky s různým stupněm fixace, jež se vyznačují

69 „La institucionalización o fijación en la norma lingüística social...“

70 V citované pasáži Rainer hovoří konkrétně o kompozitech typu N + Praep + N.

71 „Genaugenommen enthalten N + Präp. + N-Komposita als Bezeichnungen für Begriffe immer zusätzliche semantisch-enzklopädische Information, die man erst durch eine Kenntnis des Referenten erwerben kann...“

72 „[...] entendemos esencialmente por *institucionalización* el proceso por el cual una comunidad lingüística adopta una expresión fija, la sanciona como algo propio [...], como cualquier otro signo convencional, y pasa a formar parte del vocabulario.“

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

významovou a referenční jednotou. Míra formální koheze je i u vazeb se stejnou syntaktickou strukturou různá a závisí na stupni idiomatičnosti, která je ve španělské lingvistice základním kritériem pro klasifikaci nominálních frazémů. Tzv. *locuciones* jsou vazby plně idiomatičné a významově nedělitelné, kdežto v *kolokacích* si nejméně jeden komponent uchovává svůj základní význam. Za kolokace mohou být pokládána i syntagmata plně kompozicionální v případě, že vyhovují alespoň podmínce unidirekcionální selekce. U mnoha vazeb je nicméně kombinatorní omezení kolokátu minimální (např. *oído/vista/olfato fino/a* „ostrý sluch/zrak/čich“) a označovat je za „lexikální jednotky“, když se zároveň jedná o „zcela volná syntagmata“ (viz Corpas Pastor, 1996: 20 a 53), je poněkud odvážné.

Jak vyplynulo z našeho přehledu jednotlivých typů ustálených vazeb a testů jejich interní koheze, nejnižší stupeň formální i sémantické fixace vykazují právě kolokace, ale podobně se chovají i binominální syntagmatická kompozita s atributivní funkcí druhého substantiva (*problema clave, situación límite, ...*), jež Corpas Pastor rovněž řadí ke kolokacím. V interpretaci těchto konstrukcí se však španělští lingvisté značně rozcházejí, neboť zatímco García-Page (2008) a Alonso Ramos (2009) pokládají zmíněné binominální formace za zcela volná slovní spojení, podle NGLE (2009), v níž jsou prakticky všechna víceslovná pojmenování se standardní syntaktickou strukturou vykázána do oblasti syntaxe a frazeologie, by paradoxně šlo o vůbec nejpočetnější skupinu nominálních syntagmatických kompozit (zredukovanych v tomto pojetí právě jen na schéma N+N). Uvážíme-li výsledky výše uvedených testů morfosyntaktické koheze a připočteme-li k tomu kompozicionální význam a minimální kombinatorní restrikce atributivních substantiv v apozici, nezbyvá než souhlasit s názorem Garcíi-Pageho, že se jedná pouze o pseudokompozita.

Co se týče hranice mezi idiomy a syntagmatickými složeninami, hlavním distinktivním rysem by zde alespoň teoreticky měla být opozice idiomatičného (podle některých autorů také frazeologického) a kompozicionálního významu. Nicméně idiomatičnost může být chápána nejen jako opačný pól sémantické kompozicionality, pojímané opět různými způsoby, nýbrž i jako užití nejméně jednoho prvku komplexní lexikální jednotky v přeneseném významu. Situaci navíc komplikuje pojmenovávací funkce syntagmatických kompozit, která kromě doslovného významu v podstatě vždy odkazují ke specifickým vlastnostem označované entity, jež lze interpretovat jako implicitní významy. Připomeňme, že pro Alonso Ramos (2009) takové pluriverbální jednotky představují hraniční typ idiomů, tj. *cuasi-locuciones*.

Pokud si teď čtenář klade logickou otázku, proč jednoduše nepřiznat frazeologický charakter mimo nesporné idiomy i syntagmatickým složeninám, nebo proč je po vzoru Montora del Arco (2008) neoznačit za frazeoterminy, je třeba mít na paměti, že ve španělské lingvistice představují frazeologismy a kompozita dvě zcela odlišné a neslučitelné kategorie: studium složenin (včetně syntagmatických) náleží tradičně do oblasti lexikální morfologie, kdežto kolokacím a idiomům je věnována pozornost v rámci frazeologie a syntaxe (viz např. NGLE, 2009). Jestliže bychom tedy spolu s Corpas Pastor pokládali všechny nominální syntagmatické složeniny za frazeologismy, znamenalo by to zároveň jejich automatické vyloučení z oblasti kompozice a slovotvorby jako takové. Kompozicionalita a sémantická transparentnost mnoha víceslovných pojmenování už na tomto arbitrárním rozhodnutí nic nemění, neboť ve španělštině jsou za *locuciones* pokládány i předložkové, spojkové nebo adverbialní ustálené vazby jako *por encima de* ‚nad‘, *con el fin de que* ‚za účelem, aby‘, *como si* ‚jako by‘, *a la ligera* ‚lehkomyslně‘, *a sabiendas* ‚vědomě‘⁷³, jejichž význam je rovněž kompozicionální. Denominativní funkce navíc syntagmatickým složeninám automaticky zajišťuje sémantickou a morfosyntaktickou kohezi srovnatelnou s idiomy nebo alespoň jejich periferním typem.

Setrvalou bezradnost nad tímto problémem (především ze strany španělských frazeologů) nejlépe ilustruje následující stručný přehled: u Casarese (1950) nacházíme víceslovná pojmenování jako příklady frazémů, Zuluaga (1980) je od frazeologických jednotek odlišuje na základě pojmenovávací funkce, aby později (1992) toto kritérium sám popřel, podle Corpas Pastor (1996) patří všechna syntagmatická kompozita mezi frazeologismy, od nichž se je García-Page (2008) opět snaží odlišit, a Alonso Ramos (2009) existenci syntagmatických složenin úplně popírá a v závislosti na míře jejich idiomatickosti je znovu začleňuje do jednotlivých kategorií frazémů podobně jako Mendiávil Giró (2009), který však pro všechny ustálené vazby používá nový obecný termín *palabras con estructura externa*.

V pojednáních o slovotvorbě má naopak pojem syntagmatické kompozice své pevné místo už od počátku devadesátých let a nedokázal jím otrást ani

⁷³ Na příkladech *a sabiendas* ‚vědomě‘, *a hurtadillas* ‚kradmo, nepozorovaně‘, *a solas* ‚sám‘ atd. můžeme názorně vidět, jak relativní je ve španělštině hranice mezi syntagmatickými kompozity a frazeologickými vazbami. Tyto konstrukce vykazují zjevnou pravidelnost tvoření a chovají se jako sémantické a syntaktické jednotky. Logicky by bylo možné uvažovat o schématu adverbialní syntagmatické kompozice, kdyby ovšem takový model měl ve španělské lingvistické tradici nějakou oporu, což není tento případ. Otázkou konvence a tradice je i status slovesných vazeb V+N (*dar batalla/comienzo/cuenta/pie/solución/...* ‚svést bitvu‘/‚zahájit‘/‚informovat‘/‚vyvolat‘/‚vyřešit‘/...).

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

nedávný pokus RAE zredukovat tuto skupinu složenin pouze na struktury vymykající se běžným syntaktickým vazbám (viz *NGLE*, 2009: 736), jak dokládají pozdější práce Buenaftuentes de la Mata (2010) nebo Aguirre (2013).

Hlavním problémem tedy je, že tatáž víceslovná spojení byla po celá desetiletí vinou neexistující ucelené koncepce simultánně studována v rámci lexikální morfologie jako kompozita a ve frazeologii jako kolokace a idiomy, aniž by se dodnes podařilo tuto absurdní duplikaci odstranit. Chyba však není jen na straně frazeologů, jak by snad z předcházejících odstavců mohlo vyznít. Z objektivního hlediska totiž samotná lexikalizace standardních syntaktických vazeb bez grafické fúze nemá s morfologickými slovotvornými mechanismy skutečně mnoho společného. A poněvadž ani kritérium denominativní či atributivní funkce ustálených nominálních konstrukcí (byť intuitivně snadno uchopitelné) není pro delimitaci syntagmatických kompozit a frazeologismů se stejnou interní strukturou dostatečně exaktní, nezbyváá než přiznat, že tento problém na své uspokojivé a definitivní řešení stále marně čeká⁷⁴.

6.5 Závěry

Kdybychom chtěli podobně jako v kapitolách o sufixaci a prefixaci stanovit alespoň rámcově prototyp španělské složeniny⁷⁵, naše první volba by logicky padla na pravá kompozita (*compuestos propios*, (*orto*)*gráficos*, *léxicos*), jejichž samotný název napovídá, že jsou považována za skutečné centrum této kategorie. Jedná se o ustálené kombinace dvou slov nebo slovotvorných základů s jednotným významem, charakterizované ještě dalším zásadním rysem, totiž přímým spojením obou konstituentů bez mezery nebo spojovníku (např. *bocacalle* ‚ústí ulice‘, *hojalata* ‚plech‘, *abrelatas* ‚otvírák na konzervy‘, *telaraña* ‚pavučina‘). Lexikalizované větné konstrukce (*correvedile* ‚klepna‘, *hazmerreír* ‚směšná postava, šašek‘) již někteří španělští odborníci kvůli jejich komplexnější struktuře řadí spíše k syntagmatickým složeninám, jak můžeme vidět i v následujícím souhrnném schématu.

⁷⁴ Ke stejnému závěru dospěl ve svém obsáhlém článku na toto téma i Bartoš (2013).

⁷⁵ S ohledem na existenci syntagmatických kompozit se v tomto případě již nemůžeme omezit na jednotlivé komponenty složených slov.

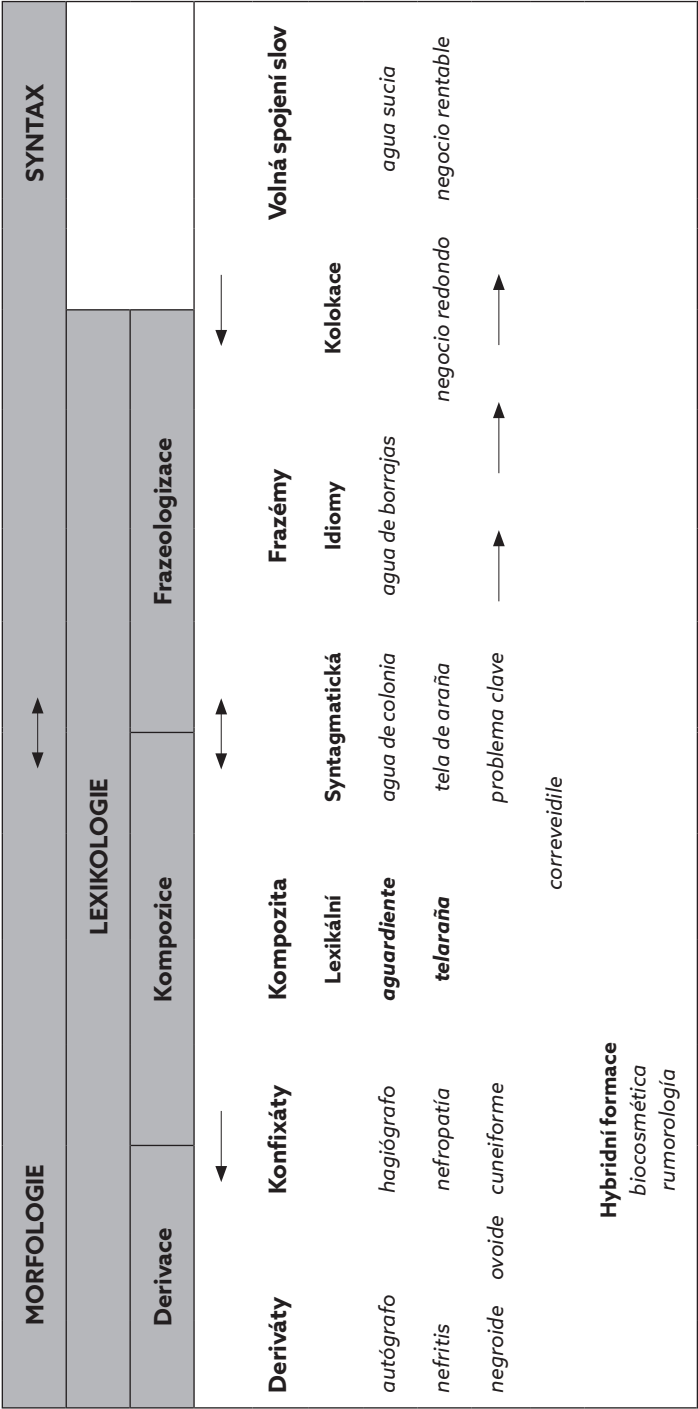

Schéma 11

6. Kompozice, konfixace a status víceslovných pojmenování

Grafická podoba lexikálních kompozit sice umožňuje lingvistům vymezit tuto základní skupinu složených slov bez potřeby uchýlit se k doplňkovým kritériím používaným pro delimitaci víceslovných pojmenování, ale tato výhoda platí pouze pro kompozita domácí. Knižní či neoklasické formace (konfixáty) složené z vázaných lexikálních morfémů řeckého nebo latinského původu (např. *biología*, *nefropatía* ‚onemocnění ledvin‘), jakož i hybridní složeniny (*biodegradable* ‚biologicky odbouratelný, biorozložitelný‘, *rumorología* ‚šíření fám‘) byly v nedávné minulosti často pokládány spíše za výrazy odvozené. Pro rozlišení derivačních afixů a neoklasických slovních základů bylo proto časem navrženo několik více či méně exaktních kritérií (poziční specializace, kombinatorní restriktce, míra konkrétnosti významu), nicméně jejich očividně selektivní uplatnění svědčí o klíčové roli ještě jiného, dnes téměř nikde nezmiňovaného diachronního hlediska, jímž je kritérium etymologicko-kategoriální. Ani toto hledisko však není aplikováno na prefixaci a sufixaci symetricky (viz schéma 9 na str. 125), což lze podle našeho názoru přičíst stále rozdílnému chápání obou základních derivačních postupů. Poněvadž prefixace byla ve španělské morfologii tradičně a poměrně donedávna pokládána za druh kompozice, status předpony byl nakonec přiznán nepoměrně většímu počtu původem lexikálních řecko-latinských morfémů než v případě sufixace, kde se totéž zdařilo pouze elementu *-oide* (s přihlédnutím k jeho sekundární apreciativní funkci), ponecháme-li stranou starší přípony *-mente* a *-ificar*. V současné době je každopádně otázka slootovorné povahy konfixů již víceméně uzavřena.

Přímo neřešitelný problém španělské lingvistiky naopak představuje vymezení syntagmatických kompozit vůči frazeologismům. Nutnost jejich delimitace se v praxi týká výhradně nominálních konstrukcí, neboť ve španělské odborné literatuře jsou všechny adverbiální, verbální, prepozicionální a spojkové vazby tradičně řazeny k frazeologismům bez ohledu na kompozicionalitu a transparentnost jejich významu. Vzhledem k nespočtu víceslovných pojmenování však rozhodně nelze mluvit o podružném problému, který navíc zasahuje i samotné základy španělské klasifikace slootovorných mechanismů. Jestliže totiž kompozice skutečně náleží mezi morfologické slootovorné způsoby, což může být u lexikalizovaných syntaktických vazeb s grafickou fúzí jako *camposanto* ‚hřbitov‘, *aguamarina* ‚akvamarín‘ odůvodněno alespoň tím, že pro interní elementy těchto jednotek již neplatí standardní syntaktická pravidla (např. shoda v čísle: *aguamarina* > pl. *aguamarinas*, nikoliv *aguasmarinas*), pak komponenty

syntagmatických složenin stejného typu (tj. N+A) i přes formální a sémantickou kohezi v tomto směru nadále vykazují mnohé rysy autonomních lexikálních jednotek ve volných syntagmatech (např. *águila real* ‚orel skalní‘ > pl. *águilas reales*). Totéž platí i o ustálených předložkových spojeních (*diente de león* ‚pampeliška‘ > pl. *dientes de león*), takže o syntaktické povaze, a nikoliv jen původu těchto slovních spojení nemůže být pochyb.

Je tedy zřejmé, že když se v osmdesátých letech Bustosi Gisbertovi podařilo definitivně setřít hranici mezi pravými a nepravými (syntagmatickými) kompozity, nikdo už nedokázal vyřešit problém s vymezením nominálních syntagmatických složenin vůči frazeologismům, mezi něž byla víceslovná pojmenování na základě identických kritérií (viz podkapitola 6.4.2) řazena už od padesátých let. V důsledku toho mají dnes pluriverbální jednotky ve španělské jazykovědě dvojí identitu: jsou pokládány jednak za složeniny, jejichž studium náleží do oblasti morfologie a slovtvorby, jednak za frazémy (kolokace či idiomy), které však již do uvedeného rámce nespádají. Dovolíme si ovšem tvrdit, že v tomto případě nejde ani tak o důkaz pomezního charakteru syntagmatických kompozit, jako spíše o nedůslednost španělských lingvistů, kteří si nebezpečí paralelní klasifikace zavčas neuvědomili.

7. CELKOVÉ SHRNUÍ A ZÁVĚRY

V úvodu této knihy jsme si předsevzali prozkoumat morfologické, nebo přinejmenším v rámci lexikální morfologie studované¹ způsoby tvoření slov a zmapovat jejich přechodové oblasti tvořené periferními mechanismy a prostředky, jejichž charakteristiky se v různých směrech odchyľují od prototypu, který jsme se pokusili určit na základě hlavních definičních rysů stanovených pro každý slovotvorný postup² v reprezentativní odborné literatuře. Poněvadž zjištěné rozdíly v klasifikaci hraničních slovotvorných modelů či morfémů úzce souvisejí s aplikací různých kritérií a jejich prioritou u jednotlivých autorů zde citovaných zdrojů (viz *Bibliografie*), těžištěm naší výzkumné práce se logicky stala právě definiční a klasifikační hlediska, o něž se rozličné interpretace týchž periferních mechanismů a prostředků nejčastěji opírají.

Naším hlavním cílem však bylo prověřit hypotézu, podle níž ostré hranice mezi jednotlivými typy komplexních jazykových jednotek ani způsoby jejich tvoření ve skutečnosti neexistují, a místo nich máme co do činění pouze s graduálními přechody v rámci jednoho kontinuálního celku. Při pohledu na naše souhrnné schéma (viz následující strana) by se mohlo zdát, že tomu tak skutečně je: interfixy s fonematickou funkcí (např. *cafe-c-ito* ‚kafíčko‘) lze umístit na hranici mezi fonologií a morfologií, slovotvorné užití koncovek (např. *coronel*

1 Tato výhrada se týká zejména syntagmatické kompozice.

2 Popsanou metodu jsme nezvolili pouze v kapitolách o interfixaci a parasyntéze, jež jsou problematické už ze své definice. Jakýkoliv pokus o stanovení prototypu a vymezení periferních oblastí je v těchto případech zbytečný (bližší důvody viz kap. 4 a 5).

7. Celkové shrnutí a závěry

MORFOLOGIE		SYNTAX	
FLEKTIVNÍ	LEXIKÁLNÍ		FRAZEOLOGIE
Flexe	Derivace		Kompozice
Tvarosl. změna → coronel-a, manzana,-o cost(ar)-a, -o, limpi(o)-ar nefroide	Sufixace ← nefritis negroide	Konfixace ← nefropatía cruciforme	Lexikální ← aguardiente arcoiris Syntagmatická ← agua pesada arco iris Frazeologizace → agua de borrajas negocio redondo
Apreciativní sufixace (volná derivace) librito, pobrete, tontarro ↑ (cafe-cito, buen-ecito, vent-arrón) (Interfixace) cafecito, buenecito, ventarrón ← Fonolog. proces (cafe-c-ito)			
	Prefixace ← neología	Konfixace ← biología	
	↑ ([en _{AI} [botell _{la}] _{NV} + -ar) Derivační parasynéza (Kompozičně-derivační parasynéza) embotellar mileurista, pordiosero		

Schéma 12

‚plukovník‘ > *coronel-a* ‚manželka plukovníka‘; *manzana* ‚jablko‘ > *manzan-o* ‚jabloň‘; *costar* ‚stát, mít cenu‘ > *cost-o* ‚náklady‘, *cost-a* ‚výdaj‘; *limpio* ‚čistý‘ > *limpi-ar* ‚čistit‘) a apreciativní sufixace obecně tvoří přechod mezi flektivní a lexikální morfologií, v jejímž rámci je díky konfixaci problematické i základní vymezení kompozice a derivace. Přesahy směrem k prefixaci nebo sufixaci vykazují rovněž parasyntéza a interfixace. Tvorbu víceslovných pojmenování pak můžeme z oblasti kompozice buď částečně, nebo úplně vyloučit jako proces lexikalizace syntaktických konstrukcí, jenž nemá s morfologickými postupy již nic společného – čímž se dostáváme až na nejasnou hranici mezi morfologií, frazeologií a syntaxí.

Toto všechno by ale byla pravda jen tehdy, pokud by veškerá definiční a klasifikační kritéria byla průkazná, uplatňovaná objektivně a symetricky a nepůsobily by zde žádné další externí faktory. Než tedy vyneseme náš finální verdikt, bude nejprve vhodné celkově zhodnotit relevanci a průkaznost hlavních delimitačních kritérií, s nimiž jsme se na těchto stránkách opakovaně setkávali.

7.1 Hlavní delimitační kritéria a jejich relevance

Vůbec nejuniverzálnější je nesporně **hledisko sémantické**, což v souvislosti s tvorbou komplexních významových jednotek asi nikoho nepřekvapí. Toto kritérium zahrnuje řadu různých aspektů, z nichž prvním je logicky předpoklad existence alespoň minimálního sémantického obsahu slootovorného elementu. Na základě této vlastnosti je možné přesvědčivě zpochybnit morfemický charakter velké většiny údajných interfixů, ale jak jsme se přesvědčili u Almely Péreze (1999), s odkazem na „instrumentální význam“ se dá i tato na první pohled nepřekonatelná překážka snadno obejít.

Další sémantické kritérium se týká opozice gramatického a lexikálního významu, která však prokazatelně nemá binární povahu (derivační afixy z tohoto pohledu zauímají spíše středovou pozici), a nemůže proto spolehlivě posloužit ani k rozlišení flektivních a derivačních sufixů, natož afixů a afixoidů. O graduálním charakteru uvedeného protikladu nejlépe svědčí různé funkce rodových koncovek (viz schéma 3 na str. 41).

Spolehlivějším vodítkem je, alespoň pro vymezení hranice mezi derivací a kompozicí, opozice obecného a specifického významu, i když ani zde nelze hovořit o protikladu binárním. Nejdůsledněji je toto hledisko uplatňováno u vázaných morfémů adjektivního původu vyskytujících se výhradně v antepozici (srov. např.

7. Celkové shrnutí a závěry

prefixy *hetero-*, *homo-*, *neo-*, *paleo-* s konfixy *hagio-*, *necro-*), zatímco u zcela konkrétních číslovkových předpon paradoxně není na tento faktor brán zřetel.

Mnohem důležitější je pro španělské morfology existence vhodné a zavedené sémantické kategorie afixů, která jim bez větších potíží umožnila začlenit mezi standardní předpony původem adjektivní elementy *maxi-*, *mini-*, *macro-*, *micro-* a *neo-*, *paleo-*. Vzhledem k odlišné metodě klasifikace přípon a předpon ve španělštině³ je v případě sufixace toto hledisko irelevantní. Kromě morfému *-oide* o zařazení původně lexikálních morfémů mezi sufixy nebo neoklasické komponenty složených slov nerozhoduje ani kritérium obecnosti či konkrétnosti významu, o čemž nejlépe svědčí významová ekvivalence sufixu *-itis* a sufixoidu *-patía* (např. *nefritis*, *nefropatía* „onemocnění ledvin“). Zde jednoznačně dominuje hledisko etymologické, k němuž se ještě vrátíme podrobněji.

Pravděpodobně nejkontroverznější sémantickou charakteristikou, často uváděnou a zároveň relativizovanou jako hlavní kritérium pro rozlišení nominálních syntagmatických kompozit a frazeologických jednotek, je významová kompozicionalita složenin oproti nedělitelnému a netransparentnímu významu idiomů (*locuciones*). Nicméně idiomaticnost může být chápána rovněž jako přítomnost implicitních významových rysů v jinak zcela kompozicionálních souslovích s pojmenovávací funkcí, takže toto hledisko je velmi nespolehlivé. Za směrodatnější, i když také nikoliv zcela exaktní, lze proto považovat jiné kritérium, přesahující však již oblast jazyka: nominální syntagmatické složeniny slouží jako primární pojmenování pro mimojazykovou skutečnost, zatímco nominální frazémy pouze vystihují určitý jev nebo situaci s odkazem na konkrétní historický, literární či kulturní fenomén, a plní tedy spíše funkci atributivní.

Základem pro definici a klasifikaci jednotlivých typů derivačních morfémů je jejich stabilní pozice v odvozeném výrazu (předpony se kladou před základové slovo, přípony stojí za ním), a proto hned na druhém místě musíme zmínit právě **kritérium poziční specializace**. Z inventáře španělských prefixů a sufixů tak lze jednoznačně vyloučit veškeré z tohoto pohledu nevyhraněné či flexibilní elementy, které ve slově mohou zastávat počáteční i koncovou pozici (např. *-grafo-*, *-logo-*), a náležejí tudíž do skupiny tzv. afixoidů nebo konfixů, pokládáných dnes ve španělštině až na výjimky za lexikální morfémy. Obzvlášť vypovídající je aplikace tohoto kritéria na údajné případy interfixace, poněvadž nás nevyhnutelně přivádí k závěru, že alespoň ve španělštině nemůže

3 Kromě apreciativních sufixů jsou všechny španělské přípony klasifikovány podle gramatické kategorie, již tyto morfémy přiřazují odvozenému slovu; klasifikace předpon je naproti tomu primárně založena na hledisku sémantickém.

být o žádném takovém slootovorném postupu řeč. Ve španělštině sice existují četné spojovací segmenty, jež se na tvorbě nových slov podílejí a vyskytují se výhradně mezi lexikální bází a příponou, ty však postrádají jakýkoli významový rys, a lze je tedy jakožto derivační morfémy zpochybnit ze sémantického hlediska. Údajné interfixy s prokazatelným významem (např. *-urr-*, *-arr-*, *-et-*) zase diskvalifikuje jejich poziční flexibilita (např. *vent-arr-ón* ‚silný vítr, vichr‘ – *tont-arro* ‚velmi hloupý, hlupák‘), o níž se kupodivu žádný ze zde citovaných zdrojů ani nezmiňuje.

Ve spojitosti s afixoidy se zdá být relevantní také **hledisko kombinatorní**, neboť tyto elementy dávají někdy vzniknout novým výrazům i v kombinaci s derivačním afixem (např. *-grafo* > *ágrafo* ‚neschopný psát, agrafik‘), což nepřímě svědčí o jejich lexikální povaze – pouhým spojením dvou afixů bez báze nelze žádné slovo utvořit. Ani toto kritérium ovšem není zcela průkazné, jak nám dokládají případy formací odvozených od dnes již standardních prefixů *auto-* a *mono-* (*autismo*, *autista*, *monismo*). Lingvisté, kteří derivační charakter konfixů přesto obhajují, každopádně přišli ještě s jinou variantou tohoto distribučního kritéria, která jim umožňuje výše zmíněný problém vyřešit: řecké a latinské vázané morfémy jsou podle nich afixy pouze v kombinaci se samostatným slovním základem, kdežto spojení dvou konfixů již představuje skládání slov. Další alternativou je označit za lexikální bázi pouze jeden z afixoidů a druhému přiznat funkci afixu (předpony nebo přípony).

Zcela zásadní podmínkou, která je však natolik samozřejmá, že o ní kromě suficace u žádného jiného morfologického postupu nenajdeme téměř zmínky, je **slootovorná funkce** přípon kontrastující s tvaroslovnou funkcí koncovek. Připomeňme, že podle některých španělských i zahraničních odborníků tvoří apreciativní přípony zvláštní skupinu morfémů, jež se nacházejí na pomezí derivace a flexe, neboť údajně neslouží k tvorbě nových lexikálních jednotek v pravém slova smyslu. Ve skutečnosti se za tímto argumentem skrývá směřování samotného neologizačního procesu s lexikografickým podchycením takto utvořených výrazů, což v žádném případě není totéž. Podobně bychom mohli pochybovat o slootovorné funkci apreciativních předpon (např. *hiper-*, *super-*, *ultra-*), které lze rovněž používat k modifikaci slov přímo v procesu řeči a náležejí tedy také k tzv. potestativním afixům. I toto kritérium proto musíme zavrhnout jako neprůkazné a nespolehlivé⁴.

4 Stačí připomenout zcela běžné adverbium *brevemente* ‚krátce‘, chybějící až do posledního vydání z roku 2014 i v *DRAE*.

7. Celkové shrnutí a závěry

Pro vymezení kompozit bylo alespoň v minulosti zcela klíčové **hledisko pravopisné** (tj. grafické), jehož zrelativizování v osmdesátých letech mělo fatální důsledky. Až do té doby byly za pravé složeniny pokládány pouze univerbální jednotky, zatímco víceslovná pojmenování tvořila jen pomezí skupinu tzv. *compuestos improprios*. Zásadou Bustose Gisberta (1986) ale většina prací z devadesátých let klade důraz na sémantickou a referenční jednotu těchto dříve nepravých složenin a označuje je za syntagmatická kompozita. Jak už jsme ovšem uvedli, sémantické hledisko je pro vymezení víceslovných pojmenování vůči frazeologismům nedostatečné, a žádné jiné skutečně exaktní a všeobecně přijímané kritérium dosud nebylo nalezeno.

Syntagmatická kompozice nás plynule přivádí k **syntaktickému hledisku**, které má z pochopitelných důvodů pro delimitaci morfologických slovotvorných mechanismů spíše podružný význam. Neúspěšný pokus RAE omezit tento typ skládání slov pouze na konstrukce, jež nemají standardní syntaktickou strukturu, nám ale jasně ukazuje, že pokud určité kritérium odporuje většinovému názoru nebo zavedené tradici, nemá ani přes sebevětší exaktnost šanci se prosadit.

Ač to na základě proklamovaných synchronních kritérií nemusí být zřejmé, při klasifikaci slovotvorných postupů dodnes hraje nezanedbatelnou roli diachronní přístup, a to i přesto, že španělská morfologie se přibližně od sedmdesátých let nacházela pod silným vlivem generativistických teorií a mnoho lingvistů se tehdy pokoušelo od veškeré historické zátěže oprostit. V oblasti odvozování slov je tak stále patrné tradiční pojetí prefixace coby jednoho z typů kompozice, jež se v praxi projevuje mnohem snadnějším pronikáním morfémů lexikálního původu⁵ do inventáře španělských předpon, nežli je tomu u sufixace. Pro vymezení obou základních typů derivace vůči kompozici navíc zůstává hlavním a v současné době důsledně zamlčovaným kritériem **hledisko etymologické**, které je nicméně aplikováno na prefixaci a sufixaci asymetricky: zatímco v případě předpon dnes tvoří nepřekročitelnou hranici nominální původ řecko-latinských elementů, byť byly ve španělštině vždy vázané a pozičně specializované, u sufixace představuje zásadní překážku již samotný lexikální původ afixoidu bez ohledu na slovní druh původního řeckého nebo latinského výrazu. Jak jsme zjistili, toto kritérium má u španělských morfologů prioritu dokonce i před jinak relevantním hlediskem sémantickým (viz např. klasifikace prakticky ekvivalentních morfémů *-itis* a *-patía*).

5 Zde máme na mysli především nově ustanovenou skupinu adjektivních prefixů.

Nerozlučně spjata s diachronním přístupem je také moderní pojetí parasyntézy, jež byla koncem 19. století definována jako souběžná kompozice a sufixace. Podmínka jejich simultánnosti totiž vyžaduje **ověřování chronologie slovotvorných procesů**, aby bylo možné rozlišit skutečné parasyntetické formace od sekundárně odvozených slov. To však už ze své podstaty předpokládá diachronní metodu analýzy, ke které španělští morfologové marně hledali synchronní alternativu. Spíše nouzovým a přechodným řešením bylo zpochybnění parasyntézy jako takové za pomoci konceptu potenciálního slova, ale v novějších pracích se definice derivační parasyntézy opět přibližuje tradičnímu pojetí (až na nový pojem diskontinuálního afixu), zatímco kompozičně-derivační parasyntéza byla jednoduše odsunuta stranou jako ve španělštině neproduktivní způsob tvoření slov.

Ověřování existence mezičlánků a chronologie slovotvorných procesů implikuje rovněž interfixace, která však byla jakožto derivační postup dostatečně zpochybněna už ze sémantického hlediska, čímž byl tento problém automaticky vyřešen.

7.2 Další faktory

K právě uvedeným kritériím je ale ještě třeba přičíst avizované externí faktory, které můžeme rozdělit do tří bodů.

- 1) *Módní trendy v linguistice*. V případě slovotvorby se jedná prokazatelně pouze o vliv transformační a generativní gramatiky, který byl zato ve španělské morfologii dlouhodobý a velmi silný. Podceňování významového hlediska (pro tento směr charakteristické) totiž umožnilo jak uznání morfematické povahy interfixů bez jakékoli sémantické funkce, tak dočasný příklon většiny lingvistů k názoru, že konfixy jsou i přes svůj lexikální význam derivačními morfémy. Do teoretického rámce generativní gramatiky však spadá i koncept potenciálního slova a Aronoffova hypotéza o binární ramifikaci, jež přispěly ke zpochybnění parasyntézy. Stejnému vlivu lze připsat rovněž setření hranice mezi morfologií a syntaxí v případě syntagmatické kompozice.
- 2) *Síla tradice*. Opačně působícím činitelem je tradiční pojetí morfologie, které po odeznění módní vlny generativismu ve Španělsku opět převážilo. Dob-

7. Celkové shrnutí a závěry

rým příkladem jsou i v tomto ohledu afixoidy, jejichž nové vymezení vůči prefixům a sufixům odráží diachronní, etymologické hledisko. Větší důraz je ale obecně kladen také na sémantickou povahu slootovorných morfémů, což zásadním způsobem přispělo ke ztroskotání konstruktů interfixace jakožto jednoho ze způsobů odvozování slov ve španělštině.

- 3) *Individuální faktor*. Poněvadž vývoj jazykovědy (jako ostatně všech oborů lidského poznání) určují nebo alespoň ovlivňují jednotlivci, podceňovat nelze ani vliv konkrétních španělských a zahraničních lingvistů. Zásahu o dočasně nezpochybnitelnou pozici interfixace tak můžeme jednoznačně přiznat Portolésovi ([1988] 1993 a 1999), opačnou roli zase Martínu Camachovi (2002); s myšlenkou zařazení konfixů mezi derivační morfémy přišel Alba de Diego (1983) a nejsilněji ji prosazoval Rainer (1993 a 1999); více-slovná pojmenování začala být považována za standardní kompozita zásluhou Bustose Gisberta (1986) a za frazeologismy zase zejména díky Corpas Pastor (1996). Není třeba dodávat, že individuální faktor působí nejsilněji v synergii s módními trendy (viz bod 1).

7.3 Otázka kontinuální povahy a graduální klasifikace slootovorných mechanismů

Vrátíme-li se k hypotéze o graduálně organizovaném kontinuu slootovorných mechanismů a nemožnosti postihnout tento celek prostředky tradiční diskretní lingvistiky, musíme konstatovat, že o pravdivosti tohoto náhledu nejsme zcela přesvědčeni.

Všechna popsaná kritéria se dají různě kombinovat, lze jim přikládat větší či menší důležitost nebo je zcela ignorovat, aby vyhovovala předem očekávanému, či přímo zamýšlenému výsledku, takže význam výše zmíněných externích faktorů je dost možná větší než relevance libovolného objektivního kritéria. Naše schéma tak v konečném důsledku nemusí odrážet reálné graduální přechody mezi jednotlivými slootovornými postupy, modely nebo jednotkami, nýbrž jen navrstvené, a proto nutně rozostřené pohledy (tj. názory významných španělských a zahraničních odborníků) z více úhlů na jedinou skutečnost. Není pochyb o tom, že graduální klasifikace všech hlavních způsobů tvoření slov je možná (a na základě sémantického hlediska vlastně i nevyhnutelná), ale stejně tak lze stanovit jasné hranice a periferní procesy odsunout stranou jako výjimky.

Jedinou prokazatelně tranzitorní a zároveň graduálně členěnou oblastí je podle našeho názoru hranice mezi derivací a flexí, kterou jsme se pokusili zachytit ve schématech č. 3 a 5, ale právě případ rodových koncovek nám jasně odhalil i hlavní nebezpečí jakékoli graduální klasifikace – tím je subjektivní volba prototypu, pro kterou přirozeně platí všechny předchozí výhrady ohledně objektivnosti jednotlivých kritérií.

Pokud jde o afixoidy či konfixy, jako nesporný se nám jeví jejich duální charakter (lexikální a afixální), avšak v rámci této skupiny není žádné další odstupňování směrem k centru nebo periférii objektivně možné ani nutné: homogenní přechodovou oblast mezi derivací a kompozicí totiž tvoří ony samy. Totéž lze říci i o elementech *anti-* a *pro-*, tentokrát ale ve vztahu mezi kategoriemi předpon a předložek.

Hranice mezi syntagmatickými složeninami a frazeologismy je pak z lingvistického hlediska naprosto nezřetelná, neboť jediné alespoň intuitivně funkční kritérium pro jejich rozlišení (základní pojmenování mimojazykové skutečnosti oproti přirovnání či odkazu k všeobecně známému fenoménu) není čistě jazykové.

Abychom ale tuto práci zakončili pozitivně, přestože se nám nepotvrdilo, že morfologické slovtvorné mechanismy tvoří opravdu jeden spojitý celek, pro jehož popis jsou tradiční diskrétně vymezené kategorie nedostatečné (což je samo o sobě pozitivní), můžeme alespoň konstatovat, že naše zkoumání jednotlivých definičních a klasifikačních hledisek za účelem stanovení prototypu a zpřesnění dosavadních klasifikací nebylo zbytečné, neboť nám umožnilo přinejmenším poodhalit skutečné příčiny zde analyzovaných problematických jevů. A jak jsme zjistili, nesystematická, a v některých případech subjektivní aplikace určitých kritérií v kombinaci s vlivem tradice a módních trendů představuje ve španělské morfologii daleko větší problém než údajná překonanost diskrétního pojetí lingvistiky.

8. BIBLIOGRAFIE

- AGUIRRE, C. (2013): *Manual de morfología del español*. Barcelona: Castalia.
- ALARCOS LLORACH, E. (1983): Consideraciones sobre la formación léxica. In: Alarcos Llorach, E. et al. (eds.), *Serta Philologica F. Lázaro Carreter*, 1, Madrid: Cátedra, str. 11–15.
- ALBA DE DIEGO, V. (1983): Elementos prefijales y sufijales: ¿derivación o composición? In: Alarcos Llorach, E. et al. (eds.), *Serta Philologica F. Lázaro Carreter*, 1, Madrid: Cátedra, str. 17–21.
- ALCOBA RUEDA, S. (1987): Los parasintéticos: constituyentes y estructura léxica. *RSEL*, 17, 2, str. 245–267.
- ALEMANY BOLUFER, J. (1920): *Tratado de la formación de palabras en la lengua castellana. La derivación y la composición*. Madrid: V. Suárez.
- ALMELA PÉREZ, R. (1999): *Procedimientos de formación de palabras en español*. Barcelona: Ariel.
- ALONSO RAMOS, M. (2009): Delimitando la intersección entre composición y fraseología. *LEA*, 31, 2, str. 243–275.
- ALONSO RAMOS, M. (1994–1995): Hacia una definición del concepto de colocación: de J. R. Firth a I. A. Meřčuk. *Revista de Lexicografía*, 1, str. 9–28.
- ALVAR EZQUERRA, M. ([1993] 2002): *La formación de palabras en español*. Madrid: Arco/Libros.
- ÁLVAREZ GARCÍA, M. (1979): *Léxico-génesis en español: Los morfemas facultativos*. Sevilla: Publicaciones de la Universidad de Sevilla.
- ARONOFF, M. ([1976] 1981): *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge (Mass.): MIT Press.

8. Bibliografie

- AZOFRA SIERRA, M^a. E. (2009): *Morfosintaxis histórica del español: de la teoría a la práctica*. Madrid: UNED.
- BAJO PÉREZ, E. (1997): *La derivación nominal en español*. Madrid: Arco/Libros.
- BARTOŠ, L. (2013): En torno a las unidades léxicas y fraseológicas. *Studia Romanistica*, 13, 2, str. 23–34.
- BARTOŠ, L. (2006): Neología en el español actual. In: Bartoš, L. – Buzek, I. – Fialová, I., *Neología en el español actual*, Ostrava: Ostravská univerzita, str. 5–72.
- BARTOŠ, L. (2004): Observaciones sobre las llamadas colocaciones. *Études Romanes de Brno*, L25, str. 57–67.
- BARTOŠ, L. (2002): Las formaciones con el elemento *anti-* en el español y el francés. *Studia Romanistica*, 2, str. 31–39.
- BARTOŠ, L. (1999): En torno a las formaciones binominales yuxtapuestas en español. *Études Romanes de Brno*, L20, str. 49–58.
- BARTOŠ, L. – BUZEK, I. – FIALOVÁ, I. (2006): *Neología en el español actual*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- BARTOŠ, L. – VALÍKOVÁ, H. (2002): *La formación de palabras en español*. Brno: Masarykova univerzita.
- BENVENISTE, E. (1977): Formas nuevas de la composición nominal. In: Benveniste, E., *Problemas de Lingüística General*, 2, México: Siglo 21, str. 164–177.
- BLANCO RODRÍGUEZ, L. (1993): Sobre la parasíntesis en español. *Verba*, 20, str. 425–432.
- BOSQUE, I. (1983): La morfología. In: Abad, F. – García Berrio, A. (eds.), *Introducción a la lingüística*, Madrid: Alhambra, str. 115–153.
- BOSQUE, I. – DEMONTE, V. (eds.) (1999): *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3. Madrid: Espasa-Calpe. [GDLE]
- BRUYNE, J. DE (1989): Antolojoide. *BRAE*, 69, str. 91–130.
- BUENAFUENTES DE LA MATA, C. (2010): *La composición sintagmática en español*. San Millán de la Cogolla: Cilengua.
- BUSTOS GISBERT, E. (1986): *La composición nominal en español*. Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca.
- CASARES, J. (1950): *Introducción a la lexicografía moderna*. Madrid: CSIC.
- CORBIN, D. (1987): *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*. Tübingen: Max Niemeyer.
- CORBIN, D. (1980): Contradictions et inadéquations de l'analyse parasynthétique en morphologie dérivationnelle. In: Dessaux-Berthonneau, A.-M. (ed.), *Théories linguistiques et traditions grammaticales*, Lille: Presses universitaires de Lille, str. 181–224.
- CORPAS PASTOR, G. (1996): *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.

- COSERIU, E. (1978): La formación de palabras desde el punto de vista del contenido. In: Coseriu, E., *Gramática, Semántica, Universales*, Madrid: Gredos, str. 239–264.
- COSERIU, E. (1977): *Principios de semántica estructural*. Madrid: Gredos.
- CUNHA, C. – CINTRA, L. (1987): *Nova Gramatica do Português Contemporâneo*. Lisboa: João Sá da Costa.
- ČERNÝ, J. (2000): *Morfología española*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD (1986): *Mluvnice češtiny* 1. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. (1966): The relation of centre and periphery as a language universal. *TLP*, 2, str. 9–21.
- DARMESTER, A. ([1875] 1894): *Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparée aux autres langues romanes et au latin*. Paris: Librairie A. Franck. 2. vyd. Paris: Émile Bouillon.
- DOKULIL, M. (1968a): Zur Theorie der Wortbildung. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe*, 17, 2/3, str. 203–211.
- DOKULIL, M. (1968b): Zur Frage der Konversion und verwandter Wortbildungsvorgänge und -beziehungen. *TLP*, 3, str. 215–239.
- DOKULIL, M. (1968c): Zur Frage der sog. Null-Ableitung. In: Brekle, H. E. – Lipka, L. (eds.), *Wortbildung, Syntax und Morphologie. Festschrift H. Marchand*, The Hague, Paris: Mouton, str. 55–64.
- DRESSLER, W. U. (1986): Forma y función de los interfijos. *RSEL*, 16, 2, str. 381–395.
- DUMBRĂVEANU, I. (2008): Controversias sobre el estatuto funcional de algunas entidades glóticas. *Revista de Filología Románica*, 25, str. 147–155.
- FÁBREGAS, A. (2013): *La morfología. El análisis de la palabra compleja*. Madrid: Síntesis.
- FELÍU ARQUIOLA, E. (2009): Palabras con estructura interna. In: Miguel Aparicio, E. de (ed.), *Panorama de la lexicología*, Barcelona: Ariel, str. 51–82.
- FELÍU ARQUIOLA, E. (2003): *Morfología derivativa y semántica léxica: la prefijación de auto-, co- e inter-*. Madrid: Ediciones Universidad Autónoma de Madrid.
- FIRTH, J. R. (1957): Modes of Meaning. In: Palmer, F. R. (ed.), *Papers in Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, str. 190–215.
- GARCÍA-PAGE SÁNCHEZ, M. (2008): *Introducción a la fraseología española: Estudio de locuciones*. Barcelona: Anthropos.
- GONZÁLEZ OLLÉ, F. – CASADO VELARDE, M. (1992): Spanisch: Wortbildungslehre. Formación de palabras. In: Holtus, G. – Metzeltin, M. – Schmitt, C. (eds.), *Lexikon der Romanischen Linguistik*, 6, 1, Tübingen: Max Niemeyer, str. 91–109.
- GONZÁLEZ VERGARA, C. (1999): La parasíntesis: una perspectiva funcionalista. *Onomazein*, 4, str. 443–457.

8. Bibliografie

- GUERRERO RAMOS, G. (1995): *Neologismos en el español actual*. Madrid: Arco/Libros.
- HERNANDO CUADRADO, L. A. (1999): La parasíntesis en español. *Didáctica (Lengua y Literatura)*, 11, str. 77–94.
- IORDAN, I. – MANOLIU, M. (1972): *Manual de lingüística románica 2*. Madrid: Gredos.
- KOIKE, K. (2001): *Colocaciones léxicas en el español actual: estudio formal y léxico-semántico*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- LANG, M. F. (1992): *Formación de palabras en español*. Madrid: Cátedra.
- LÁZARO CARRETER, F. (1980): Sobre el problema de los interfijos: ¿consonantes antihiáticas en español? In: Lázaro Carreter, F. (ed.), *Estudios de lingüística*, Barcelona: Crítica, str. 11–26.
- LÁZARO MORA, F. A. (1999): La derivación apreciativa. In: Bosque, I. – Demonte, V. (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3, Madrid: Espasa-Calpe, str. 4645–4682.
- LÁZARO MORA, F. A. (1986): Sobre la parasíntesis en español. *Dicenda: Cuadernos de filología hispánica*, 5, str. 221–235.
- LÜDTKE, J. (2011): *La formación de palabras en las lenguas románicas: su semántica en diacronía y sincronía*. México, D. F.: El Colegio de México.
- MALKIEL, Y. (1958): Los interfijos hispánicos. Problema de lingüística histórica y estructural. *Miscelánea Homenaje a André Martinet*, 2, La Laguna: Universidad de La Laguna, str. 107–199.
- MALKIEL, Y. (1949): Studies in the Hispanic Infix -eg-. *Language*, 25, str. 139–181. DOI: 10.2307/409941
- MARTÍN CAMACHO, J. C. (2002): *El problema lingüístico de los interfijos españoles*. Cáceres: Universidad de Extremadura.
- MARTÍN GARCÍA, J. (2005): Los nombres prefijados en aposición. *Verba*, 32, str. 25–57.
- MARTÍNEZ CELDRÁN, E. (1978): En torno a los conceptos de interfijo e infijo en español. *RSEL*, 8, 2, str. 447–460.
- MEEČUK, I. A. (1995a): Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics. In: Everaert, M. – Schenk, A. (eds.), *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*, Hillsdale, New Jersey, Hove: Lawrence Erlbaum Associates, str. 167–232.
- MEEČUK, I. A. (1995b): The Future of the Lexicon in Linguistic Description and the Explanatory Combinatorial Dictionary. In: Lee, I.-H. (ed.), *Linguistics in the Morning Calm* 3, Seoul: Hanshin, str. 181–270.
- MÉNDEZ DOSUNA, J. V. – PENSADO, C. (1993): ¿Hasta qué punto es innatural *Victor* > *Victor-it-or*? In: Varela, S. (ed.), *La formación de palabras*, Madrid: Taurus, str. 339–359.
- MENDÍVIL GIRÓ, J. L. (2009): Palabras con estructura externa. In: Miguel Aparicio, E. de (ed.), *Panorama de la lexicología*, Barcelona: Ariel, str. 83–113.

- MENÉNDEZ PIDAL, R. ([1904] 1918): *Manual de gramática histórica española*. 4. vyd. Madrid: V. Suárez.
- MIRANDA, J. A. (1994): *La formación de palabras en español*. Salamanca: Ediciones Colegio de España.
- MONTERO CURIEL, M^a. L. (2001): El prefijo *contra-* en español. *Anuario de Estudios Filológicos*, 24, str. 355–364.
- MONTERO CURIEL, M^a. L. (1999): *La prefijación negativa en español*. Cáceres: Universidad de Extremadura.
- MONTES GIRALDO, J. J. (1985): Los «interfijos hispánicos». Reexamen con base en datos del ALEC. *Anuario de Lingüística Hispánica*, 1, str. 181–189.
- MONTORO DEL ARCO, E. T. (2008): Relaciones entre Morfología y Fraseología: las formaciones nominales pluriverbales. In: Almela Pérez, R. – Montoro del Arco, E. T. (eds.), *Neologismo y morfología*, Murcia: Universidad de Murcia, str. 121–146.
- MORERA, M. (1996): Sobre nombres compuestos con el formante *-i-*. *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna*, 15, str. 167–176.
- MOYNA, M^a. I. (2011): *Compound words in Spanish: theory and history*. Amsterdam: John Benjamins.
- NEBRIJA, E. A. DE ([1492] 1989): *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: Editorial Centro de Estudios Ramón Areces.
- NEBRIJA, E. A. DE ([1481] 1981): *Introductiones latinae*. Edición facsímil. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- PENA, J. (1999): Partes de la morfología. Las unidades del análisis morfológico. In: Bosque, I. – Demonte, V. (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3, Madrid: Espasa-Calpe, str. 4305–4366.
- PENA, J. (1993): La formación de verbos en español: la sufijación verbal. In: Varela, S. (ed.), *La formación de palabras*, Madrid: Taurus, str. 217–281.
- PENA, J. (1991): La palabra: estructura y procesos morfológicos. *Verba*, 18, str. 69–128.
- PORTOLÉS, J. (1999): La interfijación. In: Bosque, I. – Demonte, V. (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3, Madrid: Espasa-Calpe, str. 5041–5073.
- PORTOLÉS, J. ([1988] 1993): Sobre los interfijos en español. In: Varela, S. (ed.), *La formación de palabras*, Madrid: Taurus, str. 339–359.
- POTTIER, B. (1962): *Systématique des éléments de relation*. Paris: Klincksieck.
- RADIMSKÝ, J. (2006): *Les composés italiens actuels*. Paris: Cellule de Recherche en Linguistique.
- RAINER, F. (1999): La derivación adjetival. In: Bosque, I. – Demonte, V. (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3, Madrid: Espasa-Calpe, str. 4595–4643.

8. Bibliografie

- RAINER, F. (1993): *Spanische Wortbildungslehre*. Tübingen: Max Niemeyer.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2014): *Diccionario de la lengua española*. 23. vyd. Madrid: Espasa Libros. [DRAE 2014]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001): *Diccionario de la lengua española*. 22. vyd. Madrid: Espasa-Calpe. [DRAE 2001]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1992): *Diccionario de la lengua española*. 21. vyd. Madrid: Espasa-Calpe. [DRAE 1992]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1973): *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa-Calpe. [Esbozo]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA ([1931] 1959): *Gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa-Calpe. [GRAE 1931]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1920): *Gramática de la lengua española*. Madrid: Perlado, Páez y Compañía (sucesores de Hernando), Impresores y libreros de la Real Academia Española. [GRAE 1920]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1771): *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: Ibarra. [GRAE 1771] Dostupné z: <http://www.rae.es/recursos/gramatica/primeragramatica#sthash.Ez8I6KDz.dpuf>
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA Y ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA (2011): *Nueva gramática de la lengua española. Fonética y fonología*. Madrid: Espasa Libros. [NGLE 2011]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA Y ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA (2010): *Ortografía de la lengua española*. Madrid: Espasa Libros. [OLE 2010]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA Y ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA (2009): *Nueva gramática de la lengua española. Morfología. Sintaxis I*. Madrid: Espasa Libros. [NGLE 2009]
- REBOLLO TORÍO, M. A. (1997): Precisiones sobre los llamados «temas». *Anuario de Estudios Filológicos*, 20, str. 357–366.
- RIFÓN, A. (1997): *Pautas semánticas para la formación de verbos en español mediante sufijación*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- RODRÍGUEZ PONCE, M^a. I. (2002): *La prefijación apreciativa en español*. Cáceres: Universidad de Extremadura.
- RUIZ GURILLO, L. (2001): *Las locuciones en español actual*. Madrid: Arco/Libros.
- RUIZ GURILLO, L. (1997): *Aspectos de fraseología teórica española*. Valencia: Universitat de València.
- SÁNCHEZ RUFAT, A. (2010): Apuntes sobre las combinaciones léxicas y el concepto de colocación. *Anuario de Estudios Filológicos*, 33, str. 291–306.

- SANTIAGO LACUESTA, R. – BUSTOS GISBERT, E. (1999): La derivación nominal. In: Bosque, I. – Demonte, V. (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3, Madrid: Espasa-Calpe, str. 4505–4594.
- SAUSSURE, F. DE (1916): *Cours de linguistique générale*. Lausanne, Paris: Payot.
- SCALISE, S. (1987): *Morfología generativa*. Madrid: Alianza.
- SECO, M. (1980): *Gramática esencial del español*. Madrid: Aguilar.
- SECO, R. (1963): *Manual de gramática española*. Madrid: Aguilar.
- SERRANO-DOLADER, D. (2013): Tensiones entre sincronía y diacronía en la descripción de la morfología léxica del español: el caso de la Nueva Gramática de la Lengua Española (NGLE). In: Campos Souto, M. – Mariño Paz, R. – Pérez Pascual, J. I. – Rifón, A. (eds.), *Assí como es de suso dicho. Estudios de morfología y léxico en homenaje a Jesús Pena*, San Millán de la Cogolla: Cilengua, str. 485–498.
- SERRANO-DOLADER, D. (2012a): Sobre los compuestos (para)sintéticos ¿en español? In: Fábregas, A. et al. (eds.), *Los límites de la morfología. Estudios ofrecidos a Soledad Varela Ortega*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, str. 427–442. Dostupné z: https://www.academia.edu/3199866/Sobre_los_compuestos_para_sint%C3%A9ticos_en_espa%C3%B1ol
- SERRANO-DOLADER, D. (2012b): Sobre los adjetivos ¿parasintéticos? locativos (submarino, intramuscular, interdigital). In: Bernal, E. – Sinner, C. – Emsel, M. (eds.), *Tiempo y espacio en la formación de palabras del español*, Munich: Peniopo, str. 65–77. Dostupné z: https://www.academia.edu/3123209/Sobre_los_adjetivos_parasint%C3%A9ticos_locativos_submarino_intramuscular_interdigital
- SERRANO-DOLADER, D. (2010): El género en los sustantivos: ¿flexión y/o derivación? In: Val Álvaro, J. F. – Horno Chéliz, M. del C. (eds.), *La gramática del sentido: léxico y sintaxis en la encrucijada*, Zaragoza: PUZ, str. 249–270 [online str. 1–20]. Dostupné z: https://www.academia.edu/3068594/El_g%C3%A9nero_en_los_sustantivos_flexi%C3%B3n_y_o_derivaci%C3%B3n
- SERRANO-DOLADER, D. (2002): Hacia una concepción no-discreta de algunas formaciones con *anti-* en español. *RSEL*, 32, 2, str. 387–411.
- SERRANO-DOLADER, D. (1999): La derivación verbal y la parasíntesis. In: Bosque, I. – Demonte, V. (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3, Madrid: Espasa-Calpe, str. 4683–4755.
- SERRANO-DOLADER, D. (1995): *Las formaciones parasintéticas en español*. Madrid: Arco/Libros.
- SPITZOVÁ, E. (2001): *Morfología española*. Brno: FF MU.
- URRUTIA CÁRDENAS, H. (1978): *Lengua y discurso en la creación léxica*. Madrid: Planeta.

8. Bibliografie

- URRUTIA CÁRDENAS, H. (1971): Aproximaciones metodológicas en el estudio de la formación de palabras. *Español Actual*, 20, str. 21–24.
- VAL ÁLVARO, J. F. (1999): La composición. In: Bosque, I. – Demonte, V. (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3, Madrid: Espasa-Calpe, str. 4757–4841.
- VARELA ORTEGA, S. (2005): *Morfología léxica: La formación de palabras*. Madrid: Gredos.
- VARELA ORTEGA, S. (ed.) (1993): *La formación de palabras*. Madrid: Taurus.
- VARELA ORTEGA, S. (1990): *Fundamentos de Morfología*. Madrid: Síntesis.
- VARELA ORTEGA, S. – MARTÍN GARCÍA, J. (1999): La prefijación. In: Bosque, I. – Demonte, V. (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, 3, Madrid: Espasa-Calpe, str. 4993–5040.
- ZAVADIL, B. – ČERMÁK, P. (2010): *Mluvnice současné španělštiny (Linguisticky interpretační přístup)*. Praha: Karolinum.
- ZULUAGA, A. (1997): Sobre las funciones de los fraseologismos en textos literarios. *Paremia*, 6, str. 631–640.
- ZULUAGA, A. (1992): Spanisch: Phraseologie. Fraseología. In: Holtus, G. – Metzeltin, M. – Schmitt, C. (eds.), *Lexikon der Romanischen Linguistik*, 6, 1, Tübingen: Max Niemeyer, str. 125–131.
- ZULUAGA, A. (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt: Peter D. Lang.
- ZULUAGA, A. (1975): La fijación fraseológica. *Thesaurus*, 30, str. 225–248.

El problema de la delimitación de algunos procedimientos y elementos lexicogenéticos del español

Este libro examina los procedimientos de formación de palabras sistemáticos y regulares, incluidos tradicionalmente en la llamada Morfología derivativa o léxica, con especial atención a las zonas transitorias existentes. Nuestro objetivo principal es identificar, a base de un análisis minucioso de los criterios definitorios y de clasificación establecidos por diferentes lingüistas, los procesos y elementos lexicogenéticos fronterizos, describir sus características particulares y evaluar la viabilidad de las explicaciones propuestas al respecto. Intentamos, además, abordar la hipótesis de algunos lingüistas españoles de que la concepción tradicional (discreta) de la lingüística no siempre resulta ser la más adecuada para la descripción de ese “continuum organizado de modo gradual” que supone la lengua (Serrano-Dolader, 2010: 18). En nuestro análisis partimos ante todo de la bibliografía relevante publicada en los últimos 25 años, aunque para explicar el origen y la evolución de determinados conceptos discutibles tuvimos que recurrir, a veces, también a materiales mucho más antiguos, como son la primera gramática del castellano de Nebrija (1492), el primer tratado de formación de palabras de Alemany Bolufer (1920) o algunas ediciones anteriores de la *GRAE*, entre otros.

El texto está dividido en 7 capítulos. En la *Introducción* exponemos nuestro objeto de estudio y la metodología empleada, y repasamos brevemente las

fuentes bibliográficas utilizadas. Al final presentamos la clasificación tradicional de los principales mecanismos lexicogenéticos (la derivación, la parasíntesis y la composición) que es utilizada en la mayoría de las obras analizadas y que delimita también el ámbito de nuestra investigación.

Sigue el primer capítulo temático (2. *La derivación sufijal y su delimitación con respecto a la flexión y la composición*), centrado ya en la sufijación derivativa y sus difusos límites con la flexión y la composición. En cuanto a la primera área fronteriza, esta abarca los sufijos apreciativos en general y el sufijo *-ísimo* en particular (el único de este grupo que tiene origen flexivo), además de algunas funciones derivativas de las desinencias de género *-o* y *-a* (p. ej. *manzana* ‘fruto del manzano’ > *manzano* ‘árbol frutal’; *general* > *general* ‘mujer del general’; *pagar_v* > *paga_N*, *pago_N*) y del morfema verbal *-ar* (*limpio_A* > *limpiar_v*). Nuestra conclusión principal es que las semejanzas entre los sufijos apreciativos y los flexivos resultan superficiales, ya que p. ej. en la escala de la obligatoriedad, las desinencias y los sufijos apreciativos forman en realidad extremos opuestos entre los cuales se sitúan los demás sufijos derivativos, es decir, los no apreciativos. También el significado afectivo o expresivo de los sufijos apreciativos solo difícilmente puede considerarse gramatical o categorial y, lo que es más importante, en español hay otro grupo de morfemas con particularidades similares (sobre todo los llamados prefijos intensivos) cuyo estatuto derivativo no se pone en duda en la bibliografía consultada. Por ello creemos que el mejor ejemplo de una transición gradual entre la derivación y la flexión no es la sufijación apreciativa, sino algunas funciones derivativas de las desinencias de género (véanse arriba).

Aunque la mayoría de los problemas relacionados con la delimitación de la sufijación atañe a la frontera poco nítida entre la derivación y la flexión, también existe una zona transitoria entre la sufijación y la composición, formada, además del nutrido grupo de los llamados afijoides (analizados separadamente en el subcapítulo 6.3 *La composición culta*), por dos morfemas de origen léxico: *-oide* y *-mente*. Como hemos comprobado, la inclusión de ambos elementos en el inventario de los sufijos obedece unívocamente a causas semánticas (es decir, al valor peyorativo de *-oide* y a la evolución semántica de *-mente* hasta la expresión de manera o modo en general) y representa más bien casos excepcionales, ya que los morfológicos españoles se muestran, generalmente, muy reacios a reconocer el estatuto de sufijo a elementos de origen léxico, a diferencia de lo que se puede observar en el ámbito de la prefijación.

El siguiente capítulo (3. *La derivación prefijal y su delimitación con respecto a la composición*) se ocupa de la prefijación, considerada hasta hace relativamente poco como un tipo de composición. En esta parte nos dedicamos concretamente a los elementos prefijales de origen preposicional (con un análisis más detallado de los morfemas *sin-*, *anti-* y *pro-*, cuyas propiedades específicas demuestran la porosidad de la frontera entre las categorías de los prefijos y las preposiciones), adverbial (*bien-* y *mal-*) y los prefijos procedentes de numerales latinos y griegos (*uni-*, *bi-*, *deca-*, *hecta-*, etc.), aunque el grupo de morfemas antepuestos que mejor permite observar la relevancia de los diferentes criterios de delimitación está formado por elementos de origen adjetival. Según hemos podido comprobar, su inclusión en el inventario de prefijos fue propiciada por la existencia previa de algunas categorías semánticas adecuadas (*maxi-*, *mini-*, *macro-*, *micro-* = prefijos de tamaño; *neo-*, *paleo-* = prefijos temporales), lo que a su vez llevó a la creación de una nueva clase de prefijos llamados *calificativos* o *adjetivales*, en la que caben también otros elementos que proceden de adjetivos latinos y griegos con significado más bien general (*equi-*, *hetero-*, *homo-*, *iso-*, etc.), pero sin una categoría semántica disponible. En nuestra opinión, es precisamente la formación de palabras mediante prefijos adjetivales la que representa hoy la verdadera frontera entre la prefijación y la composición neoclásica, pues todas las raíces grecolatinas de origen nominal (p. ej. *bio-*, *dermo-*, *geo-*, *hidro-*) son consideradas ya bases compositivas cultas.

Los capítulos 4 (*¿Infijación, interfijación o sufijación?*) y 5 (*La parasíntesis*) rompen hasta cierto punto con la estructuración simétrica de los capítulos anteriores (características de la sufijación y la prefijación, clasificaciones de los morfemas prefijales y sufijales, análisis de las áreas fronterizas), porque tanto la interfijación como la parasíntesis suscitan polémicas desde el principio y fueron cuestionadas en su totalidad por no pocos lingüistas, hecho que nos obligó a prestar especial atención a la evolución histórica de dichos conceptos. Ambos supuestos procedimientos lexicogenéticos comparten varios problemas en común: nunca fueron suficientemente definidos y delimitados, su distinción de la derivación secundaria requiere métodos de análisis diacrónicos para averiguar la cronología de los procesos morfológicos implicados y, sobre todo, el planteamiento y/o cuestionamiento de estos conceptos está estrechamente vinculado con la evolución del marco teórico general de la lingüística. Así, por una parte, el formalismo generativista permitió reconocer como morfemas derivativos interfijos sin contenido semántico alguno

(p. ej. *-c-* en *mujercita*), pero por otra, la hipótesis o más bien dogma de la ramificación binaria –igualmente generativista– llevó a la relativización total, aunque solo pasajera, de la parasíntesis por derivación, definida como la adjunción simultánea de un prefijo y un sufijo. No obstante, mientras que la interfijación en cuanto proceso derivativo no pudo resistir el retorno a la definición tradicional del morfema como elemento lingüístico mínimo dotado de significado, al menos la parasíntesis por derivación ha demostrado ser un concepto viable hasta hoy en día, a lo cual contribuyó tanto el paulatino abandono del dogma de la ramificación binaria como su cumplimiento parcial en forma de interpretación de los dos afijos adjuntados simultáneamente como partes de un solo circunfijo.

En el último capítulo temático (6. *La composición propia, la composición culta y el estatuto de las formaciones nominales pluriverbales*), el más extenso de nuestro libro, enfocamos primero el problema del estatuto de las bases compositivas cultas. En la actualidad, la mayoría de los lingüistas españoles pretende refutar el carácter derivativo de estos elementos a base de tres criterios sincrónicos (posicional, combinatorio y semántico), pero según resulta de nuestro propio análisis de dichos criterios y de los inventarios de prefijos y sufijos incluidos en diferentes obras de referencia, el principal filtro que decide sobre qué morfemas ligados serán considerados afijos o bases cultas sigue siendo (aunque no reconocido) el tradicional criterio etimológico, aplicado, además, de manera asimétrica a los elementos antepuestos y pospuestos. En teoría, cualquier morfema de origen léxico podría etiquetarse como base culta, pero si se trata de elementos que siempre se anteponen, si existe para ellos una categoría semántica preestablecida (recordemos la inclusión de *macro-*, *maxi-*, *micro-*, *mini-* en el grupo de los prefijos de tamaño) o si simplemente proceden de adjetivos y tienen un significado general o abstracto (*equi-*, *hetero-*, *iso-*, etc.), se les suele otorgar el estatuto de prefijo. Con ello contrasta la ausencia casi absoluta de las raíces cultas entre los “verdaderos” sufijos (con la única excepción de *-oide*, que consiguió el estatuto de morfema derivativo tan solo gracias a su función secundaria apreciativa), a pesar de que la equivalencia semántica entre algunos sufijos y sufjoides es evidente (compárense, p. ej., *-itis* y *-patía*, *-oide* y *-forme*). En otras palabras, los límites entre la prefijación y la composición son mucho más borrosos y permeables que en el caso de la sufijación, donde el propio origen léxico de las raíces grecolatinas supone, hoy por hoy, una barrera casi infranqueable. Aparte de la tradición lingüística española

que veía la prefijación como un tipo de composición, dicha asimetría tiene su explicación sobre todo en la estructura semántica muy similar de las palabras prefijadas y los compuestos cultos (es decir, determinante-determinado), la cual favorece la interpretación del primer elemento como prefijo.

En cualquier caso, el mayor escollo en el ámbito de la composición es la delimitación de los compuestos sintagmáticos con respecto a las unidades fraseológicas nominales y los sintagmas libres. Este problema nos obligó a adentrarnos también en las diferentes concepciones y clasificaciones de fraseologismos, aunque con resultados no precisamente satisfactorios: según hemos comprobado, al menos desde los años 50 del siglo XX se estudian los mismos tipos de formaciones pluriverbales –ilustrados, a veces, con idénticos ejemplos– tanto en Fraseología como en Morfología, estableciéndose así dos tradiciones paralelas y mutuamente excluyentes. Desafortunadamente, ninguno de los criterios de delimitación propuestos hasta ahora (p. ej. la función designativa de las denominaciones pluriverbales frente a la función atributiva de los frasemas; la composicionalidad semántica de los compuestos en contraste con la idiomatización de las unidades fraseológicas) permite diferenciar nítidamente los compuestos sintagmáticos, las colocaciones y las locuciones, de modo que los lingüistas españoles se hallan hoy ante un problema que simplemente no tiene solución.

Aunque el esquema final que presentamos en las conclusiones generales (cap. 7) y en el que aparecen recogidas todas las zonas de intersección entre los procedimientos examinados confirma la hipótesis de partida sobre un continuum de mecanismos lexicogenéticos con transiciones graduales, nuestro repaso de los principales criterios de delimitación pone asimismo de manifiesto cierta inconsistencia, llamativa sobre todo en la aplicación más o menos estricta del criterio semántico a los ámbitos de la prefijación, la sufijación y la interfijación. Si añadimos a lo anterior el incontestable factor individual (la capacidad de algunos lingüistas para establecer o desbaratar determinados conceptos, el mejor ejemplo siendo la ilustrativa historia de la interfijación en español) y la notable influencia de la tradición lingüística por una parte, y de algunas teorías e hipótesis pasajeras por otra, es evidente que las dificultades para definir, clasificar y delimitar los mecanismos lexicogenéticos resultan no solo de la existencia indiscutible de ciertas zonas transitorias entre ellos, sino también de un considerable margen de subjetividad, cuya importancia probablemente sería no menos decisiva en la concepción no-discreta de la lingüística.

VĚDECKÁ REDAKCE MASARYKOVY UNIVERZITY

prof. MUDr. Martin Bareš, Ph.D. (předseda)

Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.

Mgr. Michaela Hanousková

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

doc. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.

doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.

prof. PhDr. Petr Macek, CSc.

PhDr. Alena Mizerová (tajemnice)

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.

doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.

Mgr. David Povolný

Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.

prof. RNDr. David Trunec, CSc.

prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.

Mgr. Iva Zlatušková (místopředsedkyně)

doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

EDIČNÍ RADA FILOZOFICKÉ FAKULTY MASARYKOVY UNIVERZITY

doc. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

(předsedkyně)

doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.

prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.

prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.

doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

(tajemnice)

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

prof. PhDr. BcA. Jiří Raclavský, Ph.D.

Problém delimitace některých slootovorných postupů a prostředků ve španělštině

Petr Stehlík

Vydala MASARYKOVA UNIVERZITA roku 2016
v edici **Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity** / číslo 449

Odpovědná redaktorka / doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

Výkonná redaktorka / doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

Grafická koncepce edice a návrh obálky / Pavel Křepela

Sazba / Pavel Křepela

Vydání první / 2016

Náklad / 200 výtisků

Tisk a knihařské zpracování / Reprocentrum, a.s., Bezručova 29, 678 01 Blansko

ISBN 978-80-210-8339-4

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8339-2016

#449